ROZPRAVY
ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA
PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ.

TŘÍDA III. ČÍSLO 20.

STUDIE

Z OBORU

CÍRKEVNĚSLOVANSKÉHO PÍSEMNICTVÍ.

PODÁVÁ

Dr. VÁCLAV VONDRÁK.

V PRAZE.
NÁKLADEM ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA
PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ.
1903.

ROZPRAVY
ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA
PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ.

TŘÍDA III. ČÍSLO 20.

STUDIE

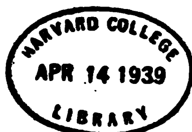
Z OBORU

CÍRKEVNĚSLOVANSKÉHO PÍSEMNICTVÍ.

PODÁVÁ

Dr. VÁCLAV VONDRÁK.

V PRAZE.
NÁKLADEM ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA
PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ.
1903.

Tiskl Alois Wiesner v Praze, knihtiskař České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.

Jak se má druhá Frisinská památka k homilii připisované biskupu Klimentovi?

Od té doby, co Vostokov k souvislosti obou památek poukázal, byl jich poměr různě vykládán. Na tom, jak se otázka ta řešila, záviselo i řešení druhé otázky týkající se původu těchto památek vůbec. Vostokov neodvážil se vůbec k této otázce blíže přikročiti v prvním vydání Frisinských památek r. 1827,[1] nýbrž podotkl jen, že se mu nezdá homilie (prolog) poukazovati k řeckým originálům (слогъ и манеръ въономъ кажутся не Греческие). Trochu romanticky vykládal si Kopitar poměr ten: Quid si missus circa 960 Olgae ducissae Adalbertus Treverensis, dein Magdeburgensis Archiepiscopus, Abrahami nostri aequalis, descriptam ex hujus ἐγκολπίῳ tulerit in Russiam, ibique relictam aut perditam a repulso posthac invenerit Macarius metropolita? Quamquam Macarius, occidentalium doctrinae admirator, potuit alia etiam via ipse nancisci e Germania. Adde denique eam in prologi indice tribui nescio cui S. Macario.[2] Ovšem tenkrát se nemohlo ještě podle ničeho souditi, že by homilie náležela biskupu Klimentovi. Teprve roku 1840 nalezl ji V. M. Undoľskij v rukopise z XII.—XIII. stol. uprostřed mezi dvěma jinými homiliemi Klimentovými,[3] tak že již dle toho mohlo se souditi, že mu i tato náleží. Undoľskij předpokládal, že i druhá Frisinská památka pochází od Klimenta, Kliment prý psal tenkrát latinskými literami, a teprv když bylo slovanské písmo vynalezeno, přepsal a trochu přepracoval své dílo.[4] K německému původu Frisinských památek tu nepřihlíženo a i jinak nelze s výkladem tím souhlasiti.[5]

---

[1]) Сборникъ Словенскихъ памятниковъ, находящихся внѣ Россіи, vydání to pořídil vlastně P. J. Köppen, ale rozbor památek po jazykové jich stránce v tomto vydání pochází od Vostokova.

[2]) Glagolita Clozianus. Vindobonae. 1836. str. XLIV.

[3]) První měla název: »Заповѣданиѥ о праздьницѣхъ, Климента епископа словѣньска . .«, takže se nemohlo o tom pochybovati, o kterého Klimenta jde.

[4]) Undoľského přednáška »Объ открытіи и изданіи твореній Климента, епископа словенска« vyšlo teprv v »Бесѣдахъ Общества любителей россійской словесности«. I. Москва 1867, ovšem jenom ve výtahu. O naší otázce pojednává se zde na str. 31—38).

[5]) Undoľskij předložil, objeviv, jak již řečeno, r. 1840 tři homilie Klimentovy, neukončené pojednání o nich Spolku pro historii a starožitnosti ruské (Общество Исто-

dagegen, dass die Homilie wirklich von Clemens und zwar aus der Zeit seiner Predigerthätigkeit in Mähren und Pannonien herrührt. In irgend einer Weise wurde nun diese Homilie auch demjenigen bekannt, der der eigentliche Verfasser des Textes des zweiten Freisinger Fragmentes war. Das gegenseitige Verhältniss ist übrigens in diesem Falle noch nicht endgiltig aufgeklärt. Mag die Homilie, wie Miklosich (Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen, S. 6) behauptet, katholisch sein, für die Sprache ist daraus nichts zu gewinnen.«

P. A. Lavrov, který vydal r. 1895, jak nahoře podotčeno, Undolského práci o Klimentu s několika jeho homiliemi [13]), probírá v předmluvě jazykovou stránku Klimentových nepopíratelných homilií, aby takto rozhodnouti mohl, co se mu ještě může přiřknouti. K naší otázce však nepřihlíží, ač ho měla právě též zajímati.

Otázka tedy dosud nebyla uspokojivě rozřešena a to bylo příčinou, že jsem se k ní znova vrátil a hleděl dospěti k určitějšímu výsledku. Tento se mi nyní jeví takto: druhá Frisinská památka je původnější a Kliment z ní jednotlivé myšlenky vpravil ve svou homilii.

Důkaz podávám v následující rozpravě.

Především třeba podotknouti, že druhá Frisinská památka skládá se ze samostatných částí; aspoň dvě z nich možno ještě nyní v zachovaném zpracování rozeznati. První se končí větou: dosda ni tamoge vzedli v zezarstuo suoge, Ese iest ugotouleno izkoni doconi izvvolenicom bosiem (ř. 61—66). Jest to dle Mat. 25. 34. Tím se obyčejně končívají modlitby, tak ku př. hned první Frisinská zpovědní formule: Z temi, iese vzovuei tvoimi vzti: Pridete otza mega izvuolieni, primete vuecsne vuezelie i vuecsni sivuot, Ese v(i) iezt ugotoulieno iz uueka v uuek. Amen (ř. 32—35). Dále jiný příklad: Venite benedicti patris mei, possidete vitam perpetuam, qui cum patre vivit et regnat cum spiritu sancto in trinitate inseparabile in saecula saec. Amen.[14]) V první této části se vykládá, kdyby se Adam nebyl prohřešil, že mohl, nepodléhaje stárnutí, věčně bez starosti žíti, avšak závistí ďáblovou že byl z ráje vyhnán. Na pokolení lidské pak přišly všelijaké starosti.

Tato myšlenka vyskytuje se často v tak zvaných poenitentialiích římské církve, kdež se ukládá duchovnímu, aby ji rozvedl před kajicníky. Tak dí »Ordo poenitentiae« z Pontificale Romanum [15]): »His praemissis surgant Poenitentes; tunc faciat eis Pontifex sermonem ostendens, qualiter Adam pro peccatis eiectus est de paradiso et

[13]) Климентъ, епископъ словѣнскій. Трудъ В. И. Ундольскаго. Съ предисловіемъ П. А. Лаврова Москва 1895.

[14]) Poenitentiale Valicell. II., F. W. H. Wasserschleben, Die Bussordnungen der abendländischen Kirche. Halle. 1851, str. 554.

[15]) Herm. Jos. Schmitz, Die Bussbücher und die Bussdisciplin der Kirche. I. Mainz. 1883, str. 76.

multa mala deinde in eum coniecta sunt et qualiter illius exemplo ipsi de ecclesia ad tempus eiiciendi sunt.« Tak i v jiných rukopisech (l. c. str. 83)[16]). Srovn. též: et cum gemitu et crebris suspiriis iis denuntiet, quod sicut Adam proiectus est de paradiso ita et ipsi de Ecclesia pro peccatis suis abiiciuntur.[17]) Trochu vzdálenější jest již myšlenka: Oportet eum exhortari verbum salutis et dare illi rationem, qualiter diabolus per superbiam suam de angelica cecidit dignitate et postea (invidia) hominem expulit de paradiso et proinde Christus ad salutem humanam per uterum virginis in mundum venit atd.[18]) Ovšem se zde uvádí ďábel jakožto původce onoho pádu, tak jak je to i v naší homilii (zavuiztiu bui nepriiazninu uvignan ř. 8—9)[19]). Nejvíce se srovnává první místo, latinskému »pro peccatis« odpovídá v druhé Frisinské památce »ecce bi ... nezegresii« (ř. 1—2), to jest též zde původní znění, kdežto v homilii, připisované Klimentovi, je již pozměněno: аще бо бы ю (totiž заповѣдь) съхранилъ (vydání Lavrovo, str. 5, ř. 14). Tato myšlenka o hříchu a pádu Adamově jest na začátku v druhé Frisinské památce jen šíře rozvedena a není příčiny, proč bychom měli předpokládati, že bylo na začátku něco vynecháno, když se právě touže myšlenkou počínají i jiné církevní texty západní církve. V homilii, připisované Klimentovi, je též přejata, avšak původce homilie předeslal novou myšlenku: bůh si přeje našeho spasení a volá nás v království nebeské, které jsme ztratili přestoupivše rozkaz božský, daný v ráji Adamu, našemu pradědu. Zde vidíme zároveň, jak je ono spojení trochu nucené, jen aby se přišlo k Adamu, jímž se právě druhá Frisinská památka počíná, neboť přítomní posluchači nepřestoupili zákaz božský, daný Adamovi v ráji, nýbrž Adam sám, jak se právě v druhé Frisinské památce vykládá a dle toho ovšem souhlasně i v dalším textě homilie. V této je tedy jakási nesrovnalost: ... въ ... призываетъ ны ... вела ны ... и възискати и преити оно цсртвие, из негоже испадохомъ, заповѣдь бжию преступльше, иже бѣ предана адамоу, прадѣдоу нашемоу. въ раи древле ... аще бо бы ю съранилъ atd. Přítomní posluchači tedy, jichž jménem původce homilie mluví, přestoupili rozkaz boží a Adam ho »neschránil«, tedy též přestoupil. To přece není správné a lze to vysvětliti tím, že původce homilie chtěl obsah její rozšířiti novou myšlenkou, která by přiléhala k začátku druhé Frisinské památky, k myšlence o osudu

---

[16]) Ed. Martene: De antiquis ecclesiae ritibus. 2. vyd. Antwerpiae. 1836. Tom I, pag. 838: et faciat eis Pontifex sermonem, ostendens qualiter Adam propter peccatum ejectus est de paradiso et multa maledicta (!) in eo congesta sunt; et qualiter illius exemplo .. atd. (Ex Pontificali eccles. Lugdunensis.)

[17]) Poenitentiale Valicell. III, Schmitz, l. c. str. 775.

[18]) Poenitentiale Floriacense, Schmitz, Die Bussbücher II, Düsseldorf, 1898, str. 340.

[19]) Srovnej ještě Episcopus ... dicens: Ecce ejicimini hodie a sinu matris ecclesiae propter peccata vestra sicut Adam ejectus est a paradiso propter transgressionem suam ... (E. Martene, l. c. str. 807).

Adamově; připojení se docela nepodařilo, dělo se jaksi násilím. Co pak se týče této nové myšlenky, že bůh si stále přeje našeho spasení, může pocházeti jak z latinských tak i řeckých textů. Zakládá se na Ezech. 33, 11: Vivo ego, dicit Dominus Deus: nolo mortem impii, sed ut convertatur impius a via sua et vivat. Convertimini, convertimini a viis vestris pessimis... (podobně též kap. 18, 23 a 32). V modlitbách latinských poenitentialií je myšlenka takto rozvedena: Ideoque dominator Domine, qui omnes homines vis salvos fieri et ad agnitionem veritatis venire, qui non vis mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat...[20]). Ve zpovědním řádu tak zvaného Jana Postníka (Joannes Jejunator) čte se podobně: *Κύριε ὁ θεὸς ἡμῶν.... ὁ πάντας θέλων σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν, καὶ χαίρων ἐπὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, καὶ μὴ βουλόμενος τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὸ ἐπιστρέψαι καὶ ζῆν αὐτόν.*[21])

V homilii určené ke cti nějakého svatého vůbec čte se dále, že svatí vešli a vcházejí do ráje svými dobrými skutky, čímž se autor blíží k vlastnímu thematu. Z toho se vyvozuje applikace na přítomné posluchače, při čemž původce homilie použil zase druhé Frisinské památky. Slova »pomenem ze.... ozstanem zich mirzcich del, Efe sunt dela sotonina« (ř. 15—20) vedla jej k slibu danému při křtu sv. Možná ovšem, že i tento pochází ze zpovědních formulí západní církve. V staroněmeckých formulích nalézáme často odříkání se ďábla a jeho skutků, zvláště ve formulích veřejné zpovědi[22]) a děje se též zmínka o křtu, ku př. v benediktburské II: des begihe ich hiute dem almahtigem gote, daz ich den geheiz, der in der toufe vur mich getân wart, nie sô ervulte, sô ich von rehte solte... (l. c. str. 313). Nalézáme to i ve formulích pozdější doby, ku př. v staročeské: Shrzyeffyl fem w fedmerze fwaiofty tyerkwe (cierkve) fwate, na fwatem krztu, ze fem fye otrzekl zleho dyabla y geho fluh (Listy fil. XV, str. 39).

Co pak se týče následujících potom děl Satanových »děla sotonina«, vidíme na nich zcela zřejmě, že jedna památka závisí na druhé: jest v nich týž pořádek až na jeden případ. Shledáváme totiž

v II. Fris. památce:	v homilii:
trebu tuorim	idoložьrtvija
bratra oclevuetam	bratonenaviděnija, klevety, gněvodьržanija, zavistь, jarostь
....	nenavistь

[20]) Poenitentiale Valicell. I, Schmitz, Die Bussbücher I, str. 239, srovn. též II 201, 402, 405, 408 atd.

[21]) Joannes Morinus, Commentarius historicus de disciplina in administratione sacramenti Poenitentiae... Antverpiae. MDCLXXXII. V přídavku: Codicum manuscriptorum, poenitentialium... Descriptio et enarratio, str 77.

[22]) Srovn. K. Müllenhoff u. W. Scherer, Denkmäler deutscher Poesie und Prosa, 3. Ausg. 1892, I, str. 292, 306, 307, 310, 313, 316 atd.

tatua	tatьby
rafzboi	razboi, pьjanstvo, obъjadanie
pulti ugongenige	plъti ugoženije, obiděnija, pěsni běsovskyja, pljasanija, chuljenija, sramoslovьja, vъlšvenija, dětogubьja, bluženija, prěljubodějanija, gъrdost, lъža
roti, Choife Ih nepazem nu ge preftopam	kljatvoprestupljenije i ježe kljati sja božiim imenьmь
nenauuizt	(viz nahoře na třetím místě)

Změnilo tedy jen slovo »nenavistь« své postavení jsouc, jak se zdá, v homilii na svém pravém místě. Kdo posledně druhou Frisinskou památku přepisoval, vynechal je snad nedopatřením a dodatečně připsal; na posledním místě zde nebývá »nenavistь«, jak se poznává z četných latinských a jiných formulí. Nicméně i z těchto »děl satanových« můžeme souditi, že text druhé Frisinské památky je původnější a text homilie že je na něm závislý. V originále, ať již staroněmeckém neb latinském byla jistě vesměs podstatná jména, jichž překlad způsoboval původci druhé Frisinské památky tu a tam obtíže; proto si tvořil z takových slov celé věty. Tak vzniklo: trebu tuorim, bratra oclevuetam, rotichoise Ih (koichže) nepazem nu ge preftopam. Slovo trěba, vztahující se hlavně k pohanské bohoslužbě, bývá i v jiných starých památkách, jakož i jeho odvozeniny. Pohanské oběti vyskytují se ještě ku př. ve würcburské zpovědní formuli (K. Müllenhoff u. W. Scherer, Denkmäler I[3] str. 245), která je vlastně zpracována dle latinského originalu (II[3] str. 393). V latinské formuli je: »et confiteor tibi incredulitatem meam, quod fui sacrilegus«, což je převedeno slovy: »Ih giho ouh gote joh dì sinen scalche mìnan ungilaubun, heidangelt (II str. 394). V homilii máme již bezpochyby vlivem řečtiny: idoložьrtvija, ř. εἰδωλολατρεία, ve vulgatě je: idolorum servitus, ad Gal. 5. 20, v lat. poenitentialiích též idolatria (Wasserschleben, Bussbücher, str. 233). Z »bratra ocleuuetam« udělal původce homilie význačnější »bratronenaviděnija«. V staroněmeckých a latinských pramenech nenalezl jsem nic podobného, řeč jest v nich o »pomluvách« vůbec. Zajímavé je rčení »roti koich že nepasem, nu je prestopam«. Ze starých slovanských památek seznáváme, že jich původcové často nevěděli, jak mají přeložiti ἐπιορκία, ἐπιορκέω, lat. periurium, periurare, stněm. meinsverto. Ještě ujde překlad не въ лъжѫ клънеши сѧ οὐκ ἐπιορκήσεις Mat. V, 33 Mar. (Zogr. въ лъже). V první Frisinské památce máme: u nepraudnei rote I 14, v třetí: u zpitnih rotah III 33. V tak zvané Заповѣдь свѧтыхъ отьць Euchologia sinajského č. 5 čteme: аще к'то проклинаетъ сѧ a dále аще к'то клънетъ сѧ, což je chybný překlad latinského »si quis periuraverit. V naší památce je též chybný překlad, nicméně udělal původce homilie z celé věty výraz клатвопрѣстѫпл'еньѥ, čímž obdržel sice podstatné jméno, avšak ne

správný překlad. V Euch. sin. čteme obráceně: прѣстжповлатирѣ (68 a ř. 25). Správnější překlad máme v tak zv. Emmeramské modlitbě: лихо клатвы (Euchol. sin. 72 a ř. 15) stněm. meinsuerto. Z nemotorného překladu »roty koichže nepasem...« atd. vidíme též, že text druhé Frisinské památky je původnější nežli homilie, kde již je aspoň mluvnicky uhlazen. V zachovaném přepise homilie připisované Klimentovi je již počet hříchů značně rozmnožen a sice asi hlavně vlivem řeckých textů; ku př. дѣтогоубые je asi řecké *παιδοφθορία*. Jsou to především hlavní hříchy, jež se vybíraly z listu Pavlova ke Gal. V, 19—21. Možná, že jich bylo původně v textu druhé Frisinské památky též více a že některé byly pak vynechány. Tím bychom si mohli též spíše vysvětliti, proč slovo »nenavistь« zaměnilo své místo.

V druhé Frisinské památce se praví dále: Ozſtanem zich mirzcih del Eſe ſunt dela ſotonina... nizce teh del mirzene pred boſima ozima (ř. 17—27). Superlativní výraz »nizce... mirzene« je tedy jen pokračování předcházejícího positivu »mirzcih«. V homilii neměl již naproti tomu positiv ve změněném znění místa: отрицаю сѧ сотоны и вьсѣхъ дѣлъ юго. си же соуть дѣла сотонина (Lavrov, str. 7, ř. 1—3). Avšak superlativní výraz, který plynul z vynechaného positivu, byl přece přejat, ovšem ve formě rhetorické otázky: чьто бо юсть мьрзъчѣѥ тацѣхъ дѣлъ въ чловѣцѣхъ (7, ř. 18—20). Poněvadž hned na to následuje relativní věta имиже на сѧ гнѣва божиꙗ привлачимъ (7, ř. 20—21), zaměnil původce homilie pred boſima ozima druhé Frisinské památky výrazem въ чловѣцѣхъ, neboť чьто бо юсть мьрзъчѣѥ тацѣхъ дѣлъ прѣдъ божима очима, имиже на сѧ гнѣва божиꙗ привлачимъ by bylo nešlo. Vynechání přívlastku ve výrazu »mrzkých děl«, ponechání však komparativu мьрзъчѣѥ a zaměnění výrazu »prêd božima očima« výrazem въ чловѣцѣхъ náležejí zajisté k nejdůležitějším známkám, které nám ukazují, že text druhé Frisinské památky je starší nežli homilie. »Před božima očima« se vyskytuje ještě jednou ve Frisinské památce ř. 75—76, byl tedy výraz ten původci této památky běžný, avšak i původci homilie, jak uvidíme, tak že by jej byl jinak ponechal.

V druhé Frisinské památce následují potom sex opera misericordiae (ř. 44—56), jež se zakládají na textě evangelia sv. Matouše (XXV. 35—39) a pocházejí v tomto znění, jak je zde máme, ze zpovědních formulí (viz mé vydání str. 24). Těmito skutky máme přijíti do království nebeského (ř. 58—67), čímž se končí, jak nahoře podotčeno, první část druhé Frisinské památky. Skladatel homilie nedrží se postupu, jejž mají »sex opera misericordiae«, nýbrž uvádí částečně opak »děl satanových«. Dříve měl na prvním místě идоложьртвиꙗ, nyní uvádí jakožto opak toho lásku k bohu a praví, vrátiv se ještě jednou k slibu při křtu danému: нъ да съвьршимъ обѣтованиꙗ наша, иже къ гоу боу нашемоу, любаще юго вьсѣмь срдцьмь своимь и всею мыслью и всею

крѣпостиѭ a pokračuje v tomto citátě (Mat. XXII, 37) hned dále: и ближьнѧго своѥго ꙗко самъ сѧ (7 ř. 21 — 8 ř. 2). To již mohlo „postačiti, neboť se o těchto dvou příkazech praví: in his duabus mandatis universa lex pendet et prophetae (Mat. XXII. 40). Původce homilie pokračoval však v uvedeném směru. Dříve měl братоненавидѣниꙗ (hned po идоложьртвиꙗ), nyní uvádí opak toho: братолюбиѥмь просвѣтаѭще сѧ (8, ř. 2—3). V uvedeném směru najednou ustal a připojuje ještě: страньнолюбиѥмь просвьтоуще (8, ř. 3—4). To není opak nějakého z dříve uvedených »děl satanových«, nýbrž mohlo se sem dostati vlivem »oněch sex opera misericordiae« a mohlo býti bezprostředně vyvoláno větou: **ſtranna bod crovvi zuoge uvedechu**, odtud si původce homilie ono slovo (страньнолюбьѥ, ‚hospitalitas', *φιλοξενία*) velmi oblíbil, tak že se s ním často setkáváme v jeho spisech, což ještě bude uvedeno. Kdyby si byl zůstal původce homilie důsledným a uváděl dále vždy opak uvedených »děl satanových«, byl by musil něco jiného uvésti, jako ‚zdrženlivosť' a pod. jen ne ‚stranьnoljubьje'. »Sex opera misericordiae« vyskytující se v druhé Frisinské památce vyrušila ho z jeho původního pořádku.

Konec první části druhé Frisinské památky, následující hned po uvedených »sex opera misericordiae«: **i nam ze modliti tomuge vuirchnemo Otzu Gofzpodi dofda ni tamoge vzedli v zezarſtuo ſuoge, Eſe ieſt ugotouleno izconi doconi izvvolenicom boſiem** (ř. 59—66) jest i v homilii co do smyslu obsažen, kde se praví (též hned po страньнолюбиѥмь просвьтоуще): да вънидемъ радоующе сѧ въ бесконьчноую радость, въ бьсмьртьныи животъ, въ неиздреченьноую красотоу (8, 4—7). Jak vidíme, je to táž myšlenka, jen že je řečnicky pronesena. Co jest původnější? **Nahoře máme, jak jsme viděli, jednoduchý citát** (Mat. XXV, 34), **zde rhetorickou tautologii.** Ukážeme níže, že Kliment skutečně naši homilii sepsal a že taková rčení pod vlivem řeckých textů se i jinde u něho vyskytují. **Nemůže tedy o tom býti pochyby, že Kliment použil druhé Frisinské památky**; tato jest tedy starší než jeho homilie. Avšak nevytkli jsme ještě všecko!

Nyní teprv následuje v homilii vlastní obsah, který se vztahuje k památce nějakého svatého vůbec, a sice se připojuje vztažnou větou k dříve uvedenému slovu красотоу, totiž: ѥѩже желаꙗ бженыи сь мчнкъ atd. (8, ř. 7—8). Podobně pokračoval Kliment po prvním vyňatku z druhé Frisinské památky, po **petzali boido i bz zredu zemirt** (ř. 12 až 14), z čehož ovšem udělal: печали и страсти и смьрть, премѣноующа житиѥ члвчьско, a připojil k tomu: и того мѣста желающе стии и правьдиви чловѣци atd. (6, ř. 1—4).

V **druhé** části Frisinské památky poukazuje se k tomu, jak v soudný den bude nám počet vydati z našich děl před bohem u přítomnosti nepřítele rodu lidského (ř. 66—87). Kristus však dal nám lék proti nepříteli a ukázal nám, jak se mu máme vyhýbati (ř. 89—96). Naši předkové

strádali mnoho, toho však, co oni dokázali tolika strastmi, můžeme dosáhnouti pouze věrou a zpovědí. Protož se zde končí vyzváním, abychom se zpovídali (ř. 97—113).

Z této druhé části jsou již jen slabé reminiscence v homilii Klimentově. Vlastně nám připomíná jen jedno místo homilie druhou část Frisinské památky, totiž: и томити плъть своѭ страстьми и моукамии ха ради, имиже сь блаженыи . . . подвигноу сѧ, предаи плоть своѭ на страсти и на раны, и съмрьть поносьноую . . . (9, ř. 10—14); v druhé Frisinské památce shoduje se co do smyslu: Preiſe naſſi zeſztoco ſtradacho, nebo ie tepechu metlami, i prinizſe ogni petſachv i metſi tnachu i po lezv vueſachu i ſelezni cliuſi ge raztrgachu a to bac mui ninge naſu praudnu vuerun i pravdnv izbovuediu toie moſim ztoriti, eſe oni to vuelico ſtraſtiu ſtuoriſſe . . . (ř. 97—108). Proto se zde končí vyzváním, aby přítomní posluchači se zpovídali ze svých hříchů (ř. 109—113). V homilii však následuje vyzvání, abychom napodobili onoho svatého, jehož památka se slaví: томоу оубо братиѩ поревноуимъ и такоже добраꙗ дѣла творимъ (9, ř. 20—22). Teď se vrací Kliment opět k první části druhé Frisinské památky: и тъ бо чловѣкъ же бѣ, ꙗкоже и мы, нъ вьсакоу злобоу възненавидѣ а благодѣть бжию и милость възлюби (9, ř. 22—24). V druhé Frisinské památce: moſete . . . razumeti, eſe beſe priuuae zlouuezi u lize tazie, acoſe i mui gezim, tere nepriiaznina uznenavvideſſe a boſiu . . . uzliubiſe (ř. 27—34). »Neprijaznina« druhé Frisinské památky je starší než злобоу homilie a bylo v původním textu, neboť odpovídá předešlým »děla sotonina«. Výraz tento vyskytuje se ještě jednou v druhé Frisinské památce: »zavuiztiu bui nepriiazninu uvignan« (ř. 8—9). Na našem místě bylo bezpochyby původně: neprijaznina vzneenaviděšę a božija vzlubišę (diabolica oderunt et divina dilexerunt), což se shoduje mnohem lépe s předcházejícím obsahem, kdež se jedná o ďáblu (»děla sotonina«) a přítomným posluchačům se na srdce klade, že se jmenují »synové boží«. Místo »božia« je bezpochyby psáno chybně »božiu« vlivem následujícího *u* (uzliubiſe).[28]) V církevní slovanštině vyskytuje se spodstatnělé přídavné jméno rodu středního v množném čísle, jako ku př. въздадите . . . божиꙗ богоу (viz jiné příklady u Miklosiche, Vgl. Gramm. IV[2], str. 28) dosti často. V homilii je již, jak jsme viděli, místo to pozměněno a je zde злоба v protivu uvedeno s благодѣть божиꙗ a милость (,malitia', ,gratia' a ,amor').

Homilie Klimentova končí se pak opětným vyzváním: юже подвигнѣмъ сѧ и мы възлюбити, да боудемъ сынове бжии и причастьници цѣсарствию юго, славѧще стоую троицю, оца и сна и стго дха. Toto сынове божии pochází též z první části Frisinské památky (ř. 15 až 17): pomenem ze, da i zinoune boſi nareſem ze. Místo to si Kliment pamatoval i čteme je u něho opět doslovně jinde: тобоѭ пресвꙑтаꙗ

---

[28]) Obdobně možno vykládati vuirchnemo otzcu II 60 m. vuirchnemu.

господжє сꙑновє божии нарицємсѧ... Prěst. Bogor. str. 228, ř. 5—6.

Máme ještě důvody všeobecnějšího rázu. Sem patří ku př. zvláštnosti slohové a jazykové vůbec. O některých jsme se již příležitostně zmínili, jiné chceme tuto vytknouti. Původce druhé Frisinské památky oblíbil si vazbu *je* (*jest*) s infinitivem, chtěl-li vyjádřiti nutnost, možnost a pod. Tato vazba vyskytuje se zde poměrně často: gemu be fiti ř. 3 a 7; i nam ze modliti ř. 59; nu ge ftati ř. 71; i geft ze...izbovuedati ř. 75—79; ne camo ze vcloniti 84—85; ge...ftati i...imeti ř. 86—87; u Klimenta není tato vazba, jak uvidíme, oblíbena. Proto pochopujeme, proč změnil gemu be fiti v то въ вѣкъ ѥмоу бꙑло житиѥ (str. 5, ř. 15). Mohlo by se ovšem též namítati, že původce druhé Frisinské památky mohl naopak ѥмоу бꙑло житиѥ nahraditi vazbou gemu be fiti, kterou si oblíbil. Proti tomu mluví však následující okolnost. V druhé Frisinské památce máme zvláštní vazbu participia, kterou můžeme nazvati gerundiem: ftarofti neprigemlioki, nikoligefe petfali neimugi (neimy) ni flzna teleze imoki (ř. 3—6, očekávali bychom spíše: neprigemlioku, neimoku ve shodě s gemu). Tato participialní vazba hodí se zcela dobře k vazbě infinitivní bě žiti, neboť určuje blíže děj slovesný na otázku, jak mu bylo žíti. Kliment ponechal toto gerundium, jen mu dal jiný tvar (na —*e*): старости непριємлюще ни сльзьна тѣла имоуще, ale to se sem již dobře nehodí (po větě ѥмоу бꙑло житиѥ), poněvadž očekáváme spíše bližší určení podstatného jména житиѥ, neboť se ptáme, jaké žití mu bylo. To také Kliment pociťoval a proto přidal hned bližší určení беспечали и бесмьрти, ale neměl ovšem již k tomu přidávati uvedená gerundia, která se zde spíše hodí k infinitivní vazbě. Celé místo, o něž nám právě jde, zní tedy u Klimenta: аще бо бꙑ ю съхранилъ, то въ вѣкꙑ ѥмоу бꙑло житиѥ бес печали и бесмьрти, старости не приємлюще, ни сльзьна тѣла имоуще (5, ř. 14 až 17). V jiných spisech Klimentových nenalezáme nic podobného a z toho můžeme souditi, že byl zde pod vlivem jiného textu a to byla právě druhá Frisinská památka. V obdobné větě z Klimentových spisů, kterou uvedeme v rozpravě o jeho jazyku (při gerundiu), poznáváme též, že volil ve svých vlastních spisech, které nebyly závislé na jiném slovanském textu, jinou vazbu. Nemůže se též namítati, že Kliment měl původně snad též infinitivní vazbu a že teprv při pozdějších přepisech byl infinitiv zaměněn podstatným jménem; житиѥ jest u Klimenta oblíbené slovo, vyskytuje se velmi často v jeho spisech a tak i ještě v naší homilii na jiných místech: 5, ř. 7; 6, ř. 3, 10, 16; 8, ř. 9, přídavné jméno житийскъ 6, ř. 15—16, vedle животъ 8, ř. 6 a жизнь 9, ř. 4, nehledě k tomu, že vazba s infinitivem u Klimenta, jak již podotčeno, není oblíbena. V první Frisinské památce ji naproti tomu též máme: da mi ie...iti ze na on zuet, pakife uztati, imeti mi ie fivuot po zem, imeti

mi ie otpuztic moih grechou ř. 8—10. Důležité jest dále, že máme v první Frisinské památce zrovna takové gerundium jako v druhé, totiž: I vueruiu, da mi ie na zem zuete beuſi (byvši, m. očekávaného byvšu) iti ſe na on zuet... ř. 8—9. Z toho následuje též, že gerundium neprigemlioki, imoki nedostalo se jen tak náhodou do druhé Frisinské památky, snad vlivem uvedených dříve tvarů Klimentových приемлюще, имоуще, nýbrž že bylo na půdě, kde vznikly Frisinské památky, známo, a že naopak mu i Kliment podlehl.

V druhé Frisinské památce čteme: Ecce bi dętd (= děd) naſ nezegrezil ř. 1, v homilii Klimentově: вѣ предана адамоу, прадѣдоу нашемоу 5, ř. 12. Tak máme i v Prěst. Bogor. str. 226, ř. 6: затвореныи древле прабабою Евгою. Kliment užívá tedy slov прадѣдъ, прабаба, kdežto v druhé Fris. památce je děd. Tím se stává též pravděpodobným, že druhá Fris. památka nepochází zároveň též od Klimenta, jak by se na to též mohlo pomýšleti. O tom nám bude ostatně ještě uvažovati. Srovn. ještě: и прадедныго мѣста санa нща, изъ негоже испаде прадѣдъ адамъ Dimitr. str. 359, ř. 8—9; dále прѣльстившаaго дрѣвле змию прадѣда твоего Jo. Krьst. 390, 15—16; из' негоже испадь прадѣдь нашь адамь вь печали и вь грѣсѣхь породи ны ib. 388, ř. 24—25. Zde máme i печаль z druhé Frisinské památky.

Jiný důvod všeobecnějšího rázu jest ještě tento: Druhá Frisinská památka souvisí se zpovědí, vždyť se končí vyzváním, aby se přítomní zpovídali ze svých hříchů, byla tedy k tomu určena, aby se před zpovědí předříkávala. Avšak i Klimentova homilie souvisí se zpovědními formulemi, jednak nepřímo, obsahujíc některé kusy stejné s druhou Frisinskou památkou, jednak i přímo vyzývajíc přítomné k pokání: чимь ли искоупимъ дшю свою wт моукъı, аще не останемъ са зла и не покаемъ са... (8, ř. 23—9, ř. 2). Homilie Klimentova měla přece zcela jiný účel, měla slaviti památku nějakého svatého vůbec, jak se tam tedy dostaly tyto kusy týkající se vlastně zpovědi? Jen tak, že se braly jednotlivé kusy ze zpovědních modliteb, jako byla druhá Frisinská památka. To si můžeme spíše vysvětliti nežli opačný postup, dle něhož by ten, kdo by chtěl psáti zpovědní modlitbu, hledal svůj material v homiliích o svatých. Náš důkaz bude úplný, podaří-li se nám přijíti v Klimentových spisech ještě i na jiné sledy zpovědních formulí západní církve, zvláště i obou druhých Frisinských památek. A tomu skutečně tak bude, jak v další práci seznáme.

Zde se však ještě musíme zmíniti o jedné okolnosti, která zasluhuje úvahy. Jest zajisté nápadné, že druhá část Frisinské památky nejeví až snad na jeden uvedený případ žádného dalšího vlivu na homilii Klimentovu, kdežto v první její části nenalézáme takřka žádné myšlenky, s kterou bychom se též nesetkávali v homilii, třeba někdy i v trochu pozměněné formě. Kdybychom nepřihlíželi k onomu ojedinělému případu, mohli bychom snad souditi, že Kliment použil první části Frisinské památky, když snad ještě tvořila samostatnou nějakou modlitbu, zkrátka, když ještě druhé

Frisinské památky nebylo. Z následujícího seznáme, že nelze tak předpokládati.

Především možno dokázati — a to vychází částečně již z předešlého na jevo — že Kliment použil slovanského zpracování našeho textu, ne snad nějakého jeho originalu, třeba v latinském jazyce, který by byl pak oběma památkám společný. Mámeť výrazy, které se v obou památkách do slova opětují, jako starosti neprijemlušče ni slьzьna těla imušče, děla sotonina, nejvíce je nápadné: plъti ugoženije (ve Fris. památce: pulti ugongenige chybným psaním), pak čьto bo jestъ mьrzъčěje tacěch děl (ve Fris. památce: nizce teh del mirzene) atd. Totožnost těchto výrazů nemůže se vykládati nějakou snad náhodou, nýbrž jen tak, že Kliment měl před sebou již slovanský text, jehož právě použil. Jazyk obou částí druhé Frisinské památky jest dále stejnorodý a prozrazuje jednoho a téhož původce slovanského textu. K tomu ukazuje parallelismus místa: Tige ſe moſem i mui eſte buiti, ecce tage dela naſnem delati iaſe oni delaſe v první části (ř. 41—44) a: a to bac mui ninge...toie moſim ztoriti eſe oni to vuelico ſtrastiu ſtuoriſe v druhé části (ř. 103—108). Pred boſima ozima máme v první části (ř. 27) i v druhé (ř. 75—76). V obou částech střídá se oslovení bratrija se synci; v první části máme: bratria ř. 14—15 a zinzi ř 28 a 59, v druhé: bratria ř. 67 a zinzi ř. 83 a 109. Máme tedy v každé části jednou bratrija a potom dvakrát synci. Potomu zde máme 3krát: ř. 17, 28 a 109 (tedy i v druhé části). Dále si libuje původce této památky, jak jsme viděli, ve vazbě je (jest) s infinitivem, což jsme shledali v obou částech. Spojka tere ř. 32 a 110 mohla se sem dostati ovšem později. Avšak, co jsme zde uvedli, postačí nám již: když Kliment použil slovanského textu druhé Frisinské památky, byla tato co do objemu celkem již taková, jaká se nám zachovala.

Homilie připisovaná Klimentovi je skutečně jeho dílem. Prozatímní seznam nepopíratelných spisů Klimentových.

V předešlé rozpravě jsme předpokládali že, homilie naše je dílem Klimentovým; důkaz chceme nyní podati. Z okolnosti, že se našla mezi dvěma jinými spisy Klimentovými, soudilo se, jak nahoře již podotčeno, že byla též jím sepsána. Tomu jest skutečně tak. Chtíce toto dokázati, musíme ovšem též k jiným spisům Klimentovým přihlížeti, a proto podáme zde napřed seznam jeho nepopíratelných spisů. Zároveň uvedeme u nich snadno vysvětlitelné zkratky, jichž budeme v další práci k vůli stručnosti užívati. Mimo to budiž zde i udáno, kde posledně jednotlivé tyto spisy byly vydány; z těchto vydání uvádějí se jednotlivé doklady. Nejlepší přehled těchto spisů podal E. B. Пѣтуховъ v pojednání: Болгарскіе литературные дѣятели древнѣйшей эпохи на русской почвѣ (Журналъ министерства народн. просвѣщенія. Часть 286. 1893, str. 298 – 322, zvláště na str. 302—310). Od té doby přišly k tomu ještě dva nové spisy, které vydal Lavrov. Od Klimenta máme tedy tyto spisy:

1. O prazdn. . . Заповѣданиы о праздьницѣхъ, Климента еппа словѣньска . . . vydal П. А. Лавровъ: Климентъ, епископъ словѣнскій. Москва. 1895, str. 1—4 (z pozůstalosti Undolského).
2. Na pam. ap. . . Поучение на памать апла или мчнка, viz č. 1, str. 5—10.
3. Na vъskrьs . . Пооучение еписпа климента на стоие въкрьсение, viz č. 1, str. 11—15.
4. Na prěobr. . . Поучение стго климента на прѣωбражение гсне, viz č. 1, str. 16—18.
5. Laz. . . . . . Слово стго иоанна еуангелиста. похвала ω четвьрьдневьнѣмь лазори, viz č. 1, str. 18—22.
6. Zach . . . . . Слово похвально списано клименьтомъ иепископомъ на памать блжнго пррка Захарии и о родьствѣ иωана крстла, viz č. 1, str. 23—33.

7. Cyr. . . . . . Похвала блаженнаго оца нашего и оучителя сло-вѣнскаго кирила философа, съписна климентомъ папомь рим'скимь, viz č. 1, str. 34—38.

8. Io. Krьst. . . . Въ оутрѣ по Богоявлении Слово хвалько Іwаноу Крстителю. Створено Климентомь, епископомъ Беличьскимъ. Vydal Андрей Попов: »Описаніе рукописей Хлудова«. Москва. 1872, str. 387—392.

9. Prěst. Bogor. Климента епископа похвала на преставление Богородицы. Vydáno Antoniem v »Правосл. Собесѣдникъ«. Казань. 1881, ноябрь str. 225—228 a 229—236.

10. Dimitr. . . . . Климента епископа похвала свитомоу и славномоу Христовоу моученикоу и побѣдоносцоу Димитрию мироточцоу. Vydáno Antoniem v »Правосл. Собесѣдникъ«, Казань. 1881, декабрь str. 358—361.

11. Mich. i Gavr. . Похвала архистртигу михаилу и гаврилу створено Климентомъ. Vydal: Вячеславъ Щепкинъ, »Библіографическіе матеріалы собранные А. Н. Поповымъ.« Nr. 20. Москва. 1890, str. 39—46 (též v »Чтенія въ имп. Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ« 1889, III, str. 39—46.

12. Klim. . . . . . Похвала стмоу клименту патриарху рим'ску списана климомь юписпмь. Viz č. 11, str. 71—79.

13. 40 muč. . . . . Похвал'ное стмь м. мжкwм Климентом съписан(о). Vydal: П. А. Лавровъ, »Новое похвальное слово Климента словѣнскаго« v »Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности имп. акад. наук«. T. III (1898), кн. 4, str. 1086—1109 a 1395—6. Též ve zvláštním výtisku, dle kterého se zde uvádějí doklady.

14. Jl. . . . . . . Похвала прѣдивнаго житии илїина. Vydal též П. А Лавровъ, viz č. 13, т. VI (1901), str. 236 až 280, též ve zvláštním výtisku.

Tímto ovšem není počet spisů Klimentových vyčerpán; v následujícím poznáme nové spisy Klimentovy a jsem přesvědčen, že se jich najde časem ještě mnohem více. Máme též některé dosud sporné spisy, které někteří připisují Klimentu; o těchto bude též řeč.

Podávajíce tuto seznam nepopíratelných spisů Klimentových uvedli jsme na druhém místě homilii, o níž byla řeč a o níž právě máme dokázati, že přináleží skutečně Klimentovi. Není těžko, důkaz ten podati. Myšlenky, které se zde vyskytují, nalézáme i v jiných spisech Klimentových. Tak čteme hned na začátku: вела ны всакоу скврьноу и житию нечисто wтврѣщи отъ себе и чистымъ срдцьмь къ нюмоу приступити str. 5, ř. 6—9. Podobně: тѣмьже подобаеть ны, братие,

покаманиемь ѡт севе всакоу скврьноу ѡтмывъше ти тако к немоу пристоупити. Na Vъskrьs. str. 13, ř. 7—10.

...житие се льстьное въ сметьи мѣсто полагающе, еже ꙗко сѣнь непостоꙗньно преходить... 6, ř. 10—12. Podobně čteme: како ли оубо преобидѣша жизнь сию мимоходащюю, Na vъskrьs. str. 11, ř. 12—13, dále: не пощадимъ имении малогодилаго сего еже въскорѣ акы сѣнь мимоходить Zach 30, ř. 20—22 a то не ли то все акы сѣнь минуло Zach. 31, 15, pak: не оубоимсе... маловрѣменныe сие моукы, иже въ маль часъ ꙗко сѣнь мимоидеть. 40 Muč. 22, ř. 6—7.

члвци крѣпко препоꙗсаша чрѣсла своꙗ str. 6, ř. 4—5, podobně: крѣпостью препоꙗсавъ са Klim. 73, ř. 7.

въ неиздреченьноую красотоу, юже желаꙗ влаженый сь моученикъ Христовъ, ... подвигноу са житиꙗ сего сласти попрати, богатьство тьлѣемо соуще и врѣменьно възненавидѣ и красотоу телесьноую поправъ 8, ř. 6-12. Podobná myšlenka: и того покоꙗ вѣчнаго желающе ѡставише житиꙗ сего красотоу, домы, богатство, ѡца, мрть, еще же и дше своеꙗ възненавидѣше... 40 Muč. 23, ř. 10—13.

Citat: не оубоите са ѡт оубиваюцихъ тѣла а дши не могоущимъ что зла створити, нъ паче оубоите са имоущаго власть по оубиении въврьщи въ геоноу, ей того оубоите са (Mat. X, 28) str. 8, ř. 15—20 opětuje se skoro doslovně v 40 Muč. str. 22, ř. 17—19: и не оубоите се ѡт оубиваюцихъ тѣло а дши немогоуще ничесоже зла сътворити, нь оубоите се имоущаго власть по оубиени въврѣщи въ геенoу. Celkem se shoduje i: не боите си отъ оубиваюцихъ тѣло, а души не могущимъ что лихо сотворити, но паче оубоите си могущаго душу и тѣло вовреши въ геону, того оубоите са... Dimitr 361, ř. 19—22. Zvláště důležit je přídavek того оубоите са v Na pam. ap. a v Dimitr. Značně se odchyluje text evang. Mar.: и не оубоите са оубиваѭщихъ тѣло и дша не могѫщъ оубити, боите же са паче могѫщаго и дшѫ и тѣло погоубити въ геенѣ. Shoda citatu na obou místech jest proti znění evangelia v Mar. (Zogr. Sav. kn. atd.) tak nápadná, že může pocházeti jen od jednoho a téhož původce. Jest zároveň zajímavo pozorovati, jak volně si Kliment počínal v tomto ohledu.

Ještě můžeme upozorniti na vazbu: братолюбиемь просвьтаще са, страньнолюбиемь процвьтоуще... 8, ř. 2—4, poněvadž se nám i jinde u Klimenta vyskytuje, ku př. потъщимъ са и мы... сьварающе себе стомоу дхоу, непоминающе дроугъ дроугоу злобы, благовѣриемь цвьтоуще, нищелюбиемь свьтаще, братолюбиемь оукрашьше са, дхмь гораще, бви работающе, чистотою и страхъмь к немоу приступающе... Na vъskrьs. str. 14, ř. 1—8.

Myšlenka o pádu prvního člověka, jíž Kliment seznal z druhé Frisinské památky, vyskytuje se pak často u něho, ku př. понеже въ Адамоу

бысть речению по престоуплении . . . Prěst. Bogor. str. 226, ř. 25 až 26. Vyskytuje se též v naší homilii: заповѣдь бжию престоупльше, иже бѣ предана адамоу atd. str. 5, ř. 11 násl. V Dimitr.: изъ негоже испаде прадѣдъ адамъ . . . str. 359, ř. 8 násl.; pak: не оуподобы се адамовоу прѣстоуплению Jo. Krьst. 389, ř. 34; адамово прѣстоупление хоте погроузити ib. 388, 2; житие раиское, из' негоже испадь прадѣдь нашь адамь къ печали и вь грѣсѣхь породи ны покинни соуще истлѣнию ib. 388, ř. 24—25.

Mohli bychom vyhledati ještě mnoho jiných shod, avšak bylo by to zde již zbytečné, neboť co uvedeno, úplně postačí. Na základě toho nemůžeme ani o tom pochybovati, že homilie pochází skutečně od Klimenta, což jsme měli právě dokázati. Pro důležitost její bylo ovšem třeba zvláště to zde dokázati, abychom mohli dále na pevnější půdě budovati.

Zpovědní řád či Чинъ надъ исповѣдаѭщиимь сѧ Euchologia sinajského (66 b—80 b) — jest dílem Klimenta, biskupa bulharského.

Jak Geitler ve svém vydání Euchologia sinajského na str. XV udává, našel jen dvě modlitby v tomto zpovědním řádě, které by se mohly srovnávati s řeckým originalem: na str. 75 b (еже спе нашъ давъи отъпоущение грѣховъ дакидоу каѭщю сѧ натаномь . . ., čemuž odpovídá text u Goara, str. 536) a na str. 77 a (ги еже давъи петрови слъзами . . . u Goara str. 537). J. D. Mansvetov našel řecké texty u Allatia, De consens. p. 1316—1317 a Morina, Commentarius hist. p. 618 k dvěma dalším modlitbám v tomto řádě ve svém pojednání o Euchologiu sinajském (Прнб. къ Твор. св. Отецъ, 1883, č. 32, str. 375—377) a sice k modlitbě na l. 73 b (ги еже спнѣ моего . . . прѣклонеи нбса . . ., ještě lépe se hodí text rukopisu víd. dvorní knihovny Cod. hist. graec. Nr. 75, fol. 193, jejž uveřejnil A. Pavlov, Мнимые слѣды католическаго вліянія, Москва 1892, str. 33) a na l. 74 a (еако ги призъıваѭ . . .) K modlitbě na l. 72 a našel pisatel těchto řádků staroněmecký original (ги еже в'семогъи, тебѣ едѫ азъ исповѣденъ . . . srv. Archiv für slav. Philologie, XV, str. 118—132 a »Frisinské památky, jich vznik atd.«, 1896, str. 14 násl.). Zbývají tedy již jen tři kusy, ku kterým se nenašel original a sice jsou mezi nimi právě dva nejdelší (první a předposlední). Mezitím pronesl N. S. Suvorov mínění, že zpovědní náš řád byl snad sestaven původcem Euchologia sinajského, při čemž mu byly tradice západní církve vodítkem.[24]) Zvláště upozorňuje na to (str. 125), že některé myšlenky našeho zpovědního řádu vyskytují se též v Othmarově poučení »Ad discipulos«.[25]) V přílohách ku svému spisu otiskl Suvorov znova toto poučení (str. XXVIII až XXXI). Avšak budiž zde hned podotčeno, že se mezi oběma texty, srovnáme-li je co nejbedlivěji, nejeví ni té nejmenší příbuznosti. Proto zavrhl A. Pavlov toto mínění. Pavlov viděl v našem řádě jen překlad z řečtiny

---

[24]) Слѣды западно-католическаго церковнаго права въ памятникахъ древняго русскаго права. Ярославль. 1888, str 126 násl.

[25]) F. W. H. Wasserschleben, Dic Bussordnungen der abendländ. Kirche. Halle 1851, str. 437.

(Мнимые слѣды atď. str. 33—34). Tento vliv řecký prozrazuje se mu zvláště v těchto výrazech: отъмываемъ же пакы грѣхы отъ себѣ, иже по кръщении сътворише str. 67b (avšak, jest to chyba, neboť text má zde zcela správně ꙗже, ne иже), дѣтоѹблениѥ (*παιδοφθορίαι*) 68 a; землѣганиѥ 69 b (*χαμαι κοιτία*); истово есть покаание еже (*τὸ*) единою отъстѫпивъше отъ грѣхъ, къ томоу не възвраштати сѧ (*τὸ μὴ ἐπιστρέφεσθαι*) 70 a; соухоѣдець (*ξηροφαγῶν*) 70 a a j. (na str. 34, pozn. 1).

V dalším svém spise: »Къ вопросу о западномъ вліяніи на древнерусское право.« Ярославль. 1893. přidržuje se Suvorov svého mínění (na str. 103 násl.) a podotýká, že nepomýšlel na doslovný překlad onoho poučení Othmarova. Než ani volného jeho použití nemůžeme připustiti.

Dále se zabýval touto otázkou A. J. Almazov, professor university v Oděsse. Máme od něho obšírné dílo, zakládající se hlavně na studiu rukopisném, o tajné zpovědi vůbec a sice u Řeků a Slovanů pravoslavných: »Тайная исповѣдь въ православной Восточной церкви«. Опытъ внѣшней исторіи.[26])

Almazov rozeznává především dvě skupiny zpovědních řeckých řádů. S těmi třeba se blíže seznámiti, poněvadž na základě toho vykládá pak zpovědní řád Euchologia sinajského. Jedna z těchto skupin vznikla na východě a druhá u západních Řeků, blízkých k Italii (str. 106). V tom musíme ovšem uznati velký pokrok. Mezi posledními jsou takové, u kterých řada zpovědních modliteb předchází před vlastní zpovědí, kdežto ve východořeckých následují po ní (str. 133). Jsou ovšem i tyto závislé na řádu Jana postníka. Celkem uvádí 40 různých modliteb vyskytujících se v řeckých zpovědních řádech vůbec (str. 147—148, v jihoslovanských řádech zpovědních máme jich jen 23, str. 225). Z těchto chceme jen ty vytknouti, které máme též v řádu Euchologia sin. Jest to modlitba č. 27. *Κύριε ὁ Θεὸς . . . κλίνας οὐρανοὺς* . . . Ve východořeckých řádech je rozhřešovací, v západořeckých předchází před vlastní zpovědí, tak i v Euch. sin., jak uvidíme. Tři modlitby

č. 29. *Δέσποτα Κύριε ὁ Θεός, καλῶν δικαίους,*

č. 31. *Ὁ Θεὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ὁ διὰ τοῦ προφήτου σου Νάθαν μετανοήσαντι* . . . a konečně

č. 34. *Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τῷ Πέτρῳ καὶ τῇ πόρνῃ* . . .

vyskytují se často a sice jako rozhřešovací modlitby (zvláště ve východořeckých řádech) aneb bez této platnosti (jako subjektivní), při čemž následují za vlastní zpovědí (ve východořeckých) aneb předcházejí (v západořeckých řádech). V řádu Euchologia sin. předchází i č. 29 a 31, kdežto č. 34 následuje po zpovědi jakožto rozhřešovací modlitba. V nejstarších

---

[26]) Obšírné dílo to vyšlo ve třech ročnících časopisu: Записки импер. новороссійскаго университета (v Oděse) a sice díl I.: Общій уставъ совершенія исповѣди v ročníku 63 (r. 1894), XVI+596 str., díl II.: Спеціальные уставы, отдѣльныя молитвословія и церковно-гражданскія постановленія, относящіяся къ исповѣди, v ročn. 64 (1894), str. 454; díl III.: Приложенія v ročn. 65 (1895), 296+8+XVII str.

řeckých zpovědních řádech máme 8 neb 9 modliteb (tak u Jana postníka a v nejstarším západořeckém řádě). Často však bývají po vlastní zpovědi 2—3 modlitby jakožto rozhřešovací. Ve většině případů je arci jen jedna a platí pak za rozhřešovací (str. 149).

Rozhřešení má v pozdějších západořeckých řádech ráz indikatorní a vychází od duchovního (jako v latinských řádech). Na východě má rozhřešení vnější úpravu modlitby (str. 151).

V řádech západořeckých scházel zvláštní návod, jak by se měl duchovní zpovídajícího se hříšníka vyptávati, až na řídké výjimky, kde nalézáme aspoň několik otázek (str. 161). Jen výjimečně jsou zde obsaženy tak zvané poenitentialy, poněvadž zde oddělovali upravovatelé těchto řádů liturgický živel od kanonického. Proto byly zpovědní řády často pojaty v Euchologium, kdežto poenitentiale bylo zde obyčejně zvlášť jakožto samostatný návod (str. 194). V řádech východořeckých, spojených se jménem Jana postníka, jsou vždy poenitentialní návody. Takový řád s poenitentialem tvořil též ve východořecké církvi obyčejně zvláštní knihu liturgicko-kanonického obsahu, jež se jmenovala *'Εξομολογητάριον*. O řeckých poenitentialích podotýká Almazov že nebyly daleko tak rozmanité, jak se obyčejně předpokládá (str. 195).

Almazov přechází pak k jihoslovanským zpovědním řádům (str. 202). Jihoslovanská církev vznikla v tu dobu, když řád Jana postníka ještě platil. V zkrácené redakci máme jej též a sice se zachoval v rkp. XIII. století (tak zv. Kormčaja, rkp. Rumjancovského musea č. 230). Dlouho a na širokém prostranství nebyl tento řád asi u Jihoslovanů v platnosti; nasvědčují tomu mnohé okolnosti (str. 203). Bude třeba jej ještě prozkoumati co do jazykové stránky, kdy asi vznikl. Myslím, že je mnohem mladší nežli řád Euchologia sinajského.

Již v XIV. stol. setkáváme se u Jihoslovanů s řádem téže redakce ovšem docela přepracované (иже въ стыхъ ѡца нашего Іѡанна архиепископа . . . Пѡстника . како подобаєть бъıвати испов҄ѣданиѥ кающимъ се). Jsou zde otázky, jež klade duchovní zpovídajícímu se hříšníku. Zde právě vidíme rozhodně vliv Jana postníka. V užívání byl tento řád hlavně v XIV. stol., (obsažen je v Служебн., rkp. XIV. stol., sbírky A. J. Chludova č. 118, l. 27b—37; Служебн. srbský rkp. XV. stol. v moskevské synodalní knihovně č. 307, l. 211b—215b).

Tak přicházíme konečně k zpovědnímu řádu Euchologia sinajského, jenž je nejstarší a měl u Slovanů širší platnost. Jakožto odborník podává Almazov krátký, avšak nad míru důležitý rozbor, který zde chceme pro jeho důležitost doslovně uvésti (str. 206—207):

По надписаніи . . . тотчасъ-же слѣдуетъ очень пространное поученіе, начинающееся словами «Чадо, нынѣ обновити сѧ хощеши . . .» Затѣмъ кающійся обращается съ краткими словами къ духовнику, которыми заявляетъ, что прощеніе своихъ грѣхопаденій онъ можетъ получить только при содѣйствіи Церкви и именно чрезъ принесеніе исповѣди. Духовникъ въ

отвѣтъ на это обращался къ исповѣднику съ краткимъ внушеніемъ, что если-де онъ хочетъ быть исцѣленнымъ отъ язвъ грѣховныхъ, то не долженъ стыдиться исповѣдать всѣ свои грѣхи, ибо **вьсѣ обнажена прѣдъ очима божиима.**[27]) Далѣе по памятнику слѣдуетъ образецъ перечня грѣховъ кающимся въ формѣ пиповленія[28]) пространное по-исповѣдное поученіе и, наконецъ, изложеніе самаго послѣдованія. Послѣднее начинается молитвою: «**Господи боже вьсемогъи, тебѣ бѫдѫ азъ исповѣденъ** . . .» тотчасъ на нею слѣдуютъ, чередуясь: псаломъ — 4 и мол. «**Господи . . . прѣклонеи небеса**[29]) . . .», псал. 12 и мол. «**Владъıко . . . призъıваıа праведьникъı** . . .», псал. 24 и мол. «**Боже . . . давъıи отпоущение грѣховъ Давидоу каıѫщю сѧ Натаномь пророкомъ** . . .» и, наконецъ, псал. 37. Во время чтенія всѣхъ этихъ молитвословій и псалмовъ кающійся лежалъ ницъ на землѣ; по окончаніи-же послѣдняго псалма онъ . . . **исповѣстъ сѧ емоу** (духовнику) **и дастъ** (духовникъ) **емоу заповѣдь и глаголетъ молитвѫ сиѭ.** «**Господи . . . Петрови . . . блѫдьници** . . .» и псал. 35 и, наконецъ, пространную мол. — «**Приими Господи . . . исповѣдание грѣшьнааго раба** . . .» Ко всему этому непосредственно присоединена «**молитва на разрѣшение поста исповѣдьникоу, егда сънодобитъ сѧ сватоумоу обьщенью: господи . . . иже отъ грѣховъ помощь еси** . . .». Almazov předpokládá, že k tomuto řádu náleží ještě poenitential na konci Euchologia: какъ особую дополнительную статью, пріуроченную къ данному чину надо отнести и епитимійный номоканонъ, помѣщенный въ концѣ Гейтлеровскаго евхологія (стр. 188—195).

Almazov se přiznává, že v řeckém písemnictví nenašel ničeho, co by jevilo blízkou příbuznost s naším zpovědním řádem (str. 207). Avšak nemůže připustiti, že by to byla původní práce vzniklá u Jihoslovanů, spíše neznáme ještě řecký original, neb se i docela ztratil. Možná ovšem, že to není doslovný překlad, spíše kompilace vzhledem k potřebám u Slovanů jakožto nově pokřtěného národa (str. 209). Original byl dle Almazova západořecký. Pro to mluví některé již dříve uvedené okolnosti. Mimo to ještě následující: zpovědní řád tvoří zde část Euchologia a sice se nalézá

---

[27]) S tím bych srovnal: *οὐ γάρ ἐστιν πρᾶγμα ἀφανὲς ἐνώπιόν σου, ἀλλὰ πάντα γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς σου* (texty u Almazova III, str. 16).

[28]) Zde vidí Almazov ovšem vliv řecký: Самая исповѣдь, какъ уже замѣчено, совершалась или путемъ самостоятельнаго чтенія грѣховъ кающимся, что вообще мало рекомендуется греческою практикою, или же путемъ вопросовъ. Въ первомъ случаѣ руководство для исповѣди въ собственномъ смыслѣ имѣется только въ чинѣ по евхологію Гейтлера. Это руководство, иначе поновленіе, весьма кратко по объему и своимъ содержаніемъ обнимаетъ перечень только общихъ грѣховъ и при томъ перечень, составленный, несомнѣнно, подъ вліяніемъ устава Постника, по одному изъ сокращенныхъ его изводовъ. Кромѣ этого, подобное же руководство . . . имѣетъ мѣсто въ одномъ изъ позднихъ чиновъ на случай повторительной исповѣди кающимся, при разрѣшеніи его отъ епитиміи (str. 227 až 228) »Поновленіе« jmenuje se tedy výčet hříchů (str. 162).

[29]) O této modlitbě podotýká Almazov (str. 210), že se v zpovědních řeckých řádech zřídka vyskytuje; obyčejně přichází sama o sobě s nadpisem »*εὐχὴ ἐπὶ μετανοούντων*«. Máme ji ovšem i v 1. řádě Morinově a odtud i pochází v Euch. sin.

uprostřed; v řeckých památkách bývá řád ten zřídka přidán k Euchologiu a to skoro výhradně v západořeckých (str. 208).

Vyskytující se zde žalmy č. 4, 12, 24, 37 a 53 nemáme v řeckých řádech, až na č. 24 a 37. Jest nápadné, že zde není žalm č. 50, jenž by se sem nejvíce hodil [30])

Řád ten dělí se dle Almazova na dvě části: jednu poučnou (subjektivní), v níž je předzpovědní poučení, vzorec samé zpovědi a poučení po zpovědi; druhá obsahuje obřad zpovědní v užším smyslu (objektivní). S tímto složením se ovšem v řeckých textech nesbledáváme, kde poučná a modlitební část vždy přiléhala těsně k ději a jej současně provázela. Avšak toto složení našeho řádu mělo svůj účel: původce jeho chtěl druhou (objektivní) část chrániti před všelikými variacemi a novotami a proto z ní vybral a vyloučil všecky subjektivní živly.[31])

Tato nesrovnalost, že již v poučení předzpovědním dávají se pokyny jak se chovati po zpovědi atd., vyzvala ostrou kritiku se strany Mansvetova, o němž se shora (str. 23) stala zmínka. Praví o první části (l. c., str. 375—376): (она) не оправдываетъ своего надписанія (прѣжде сице бывать поучение глаголетъ емоу иерѣи прѣдъ цркъвью) и заключаетъ не только приготовительныя къ исповѣди наставленія, но и самое изложеніе грѣховъ съ поученіемъ относительно епитиміи. Относятся они къ разнымъ моментамъ покаяннаго обряда и совмѣщены въ одно цѣлое по недоразумѣнію и совершенно неудачно. Если бы священникъ, основавшись на надписи, которая собственно идетъ къ началу этово наставленія, сталъ читать предъ исповѣдью всю эту рѣчь, онъ забѣжалъ бы далеко впередъ и нарушилъ бы послѣдовательность обряда. Позднѣйшіе требники въ этомъ от-

[30]) Žalmy vyskytující se v řeckých řádech jsou: č. 6, 14, 31, 50, 69, 99, 101 a 102. Všecky se však zároveň nevyskytují. Nejvíce jich bylo šest (všecky uvedené až na č. 99 a 102); tak v řádu Jana postníka. Skoro tolik i v řádech západořeckých, kde se však i žalm č. 99 a 102 vyskytuje. Později nalézáme obyčejně jen jeden žalm a sice kterýkoliv, nejvíce se však dávala přednost č. 50 a pak č. 64 (str. 144 - 145). V jihoslov. řádech máme žalmy č. 4, 6, 12, 24, 37, 50, 53 a 69, nejčastěji č. 4, 12 a 37. Z uvedených nevyskytují se v řeckých č. 4, 12 a 53, nejčastěji jsou zde však č. 50 a 69.

[31]) Съ общей точки зрѣнія мы можемъ отмѣтить ... что весь письменный составъ его (чина) строго распадается на двѣ части. Первую из нихъ можно назвать субъективною или уставною, такъ какъ она заключаетъ въ себѣ отдѣльно отъ послѣдованія всѣ уставные элементы исповѣди, это — предъисповѣдное поученіе, образецъ самой исповѣди и наставленіе по исповѣди. Вторая-же часть содержитъ самое послѣдованіе въ тѣсномъ смыслѣ, почему ее можно назвать объективною или молитвенною. Такая характерная черта ... представляетъ собою особенность, съ какою мы не встрѣчаемся ни въ одномъ греческомъ чинѣ, въ коихъ молитвенный и уставной елементы располагались, обыкновенно, по порядку дѣйствій, положенныхъ при совершеніи исповѣди, или послѣдній елементъ совершенно не имѣлъ мѣста при изложеніи чина. Будучи таковою по отношенію къ греческимъ чинамъ, эта особенность, далѣе, въ своемъ существѣ весьма цѣлесообразная. Выдѣляя изъ послѣдованія чисто субъективный элементъ, составителъ тѣмъ самымъ въ извѣстной степени гарантировалъ оное отъ всякихъ варіацій, неизбѣжно вызываемыхъ присутствіемъ въ послѣдованіи субъективнаго элемента, всегда могущаго подлежать измѣненіямъ (str. 209).

ношенія были вѣрнѣе. Они разбивали его наставленіе . . . Almazov však hledí výtky ty oslabiti. Původce řádu opominul napsati následující záhlaví, neb je vynechal přepisovač (str. 210). Tím se stalo, že dostaly všecky tyto různé části zdánlivě jedno společné záhlaví, které jim ovšem nepřísluší.

O 4 modlitbách vyskytujících se též v našem řádě, stala se již zmínka nahoře. O modlitbě господи боже нашъ давъіи петрови, jež zde následuje po vlastní zpovědi jakožto rozhřešovací modlitba, podotýká Almazov ještě, že se vyskytuje velmi často v této vlastnosti i v řeckých řádech, avšak ne záhy, v obšírném řádě Jana postníka se s ní ještě nesbledáváme. V jihoslovanských zpovědních řádech má vždy platnost rozhřešovací modlitby (str. 226). Za to má v nejstarším západořeckém řádu platnost předzpovědní modlitby. O předposlední (poslední) modlitbě v řádě praví Almazov (str. 211): »Послѣдняя молитва изслѣдуемаго чина «**Приими, Господи, оумаленое се исповѣданиe**» — молитва субъективная, въ греческомъ оригиналѣ неизвѣстна и, судя по ея внутреннему характеру, — молитва компилятивная, а потому — поздняя по своему происхожденію. Ко всему чинопослѣдованію, какъ мы видѣли, присоединена еще одна молитва — на разрѣшеніе поста «**Господи . . . отъ грѣховъ помощь еси . . .**» Молитва эта — въ отдѣльности — весьма нерѣдкая въ славянскихъ и русскихъ памятникахъ; въ евхологіи Гейтлера мы имѣемъ древнѣйшій ея текстъ; въ греческомъ оригиналѣ она намъ неизвѣстна; но что она именно молитва переводная, это будетъ выяснено ниже. Присоединеніе данной молитвы къ чину, добавимъ, доказываетъ намъ, что и въ практикѣ Юго-славянской церкви на первыхъ ея порахъ, полный объемъ сакраментальнаго покаянія обнимался двумя разрѣшеніями — собственно по исповѣди и затѣмъ по епитиміи.[32])

Uváživ všecky tyto vlastnosti našeho zpovědního řádu dochází Almazov k tomuto výsledku: Въ общемъ итогѣ изъ такого анализа молитвеннаго состава Гейтлеровскаго чина мы получаемъ: съ одной стороны — большая часть псалмовъ, и до половины (три из семи) принятыхъ въ немъ

[32]) Pojednávaje o poslední modlitbě prvního řádu Morinova mající název »*Εὐχὴ ἐπὶ τοῦ ἐν δεσμῷ ὄντος ὑπὸ ἱερέως καὶ λυομένου*« (Morinus str. 90) praví Almazov (str. 84): Ею, очевидно, дается понять, что по изслѣдуемому чину окончательное разрѣшеніе исповѣдника слѣдуетъ по исповѣди только въ томъ случаѣ, если не имѣется основаній наложить ему ту или другую епитимію; иначе же, при таковомъ разрѣшеніи, требуется еще разрѣшеніе, дополнительное, — это, по исполненіи возложенной эпитиміи. Однако, нельзя думать, . . . чтобы это послѣднее разрѣшеніе понималось таковымъ именно въ отношеніи къ исповѣданнымъ грѣхамъ; скорѣе его надо понимать просто разрѣшеніемъ на право причащенія, право, котораго духовникъ иногда можетъ лишать кающагося за допущеныя имъ тяжкія грѣхопаденія. Závazný tento předpis ovšem nebyl a proto modlitba ona často chybí v rukopisech. Naše modlitba ги . . . иже отъ грѣховъ помощь еси je svým obsahem rozhodně příbuzna k uvedené řecké *Εὐχὴ ἐπὶ τοῦ ἐν δεσμῷ* . . . vyskytuje se i v jiných slov. rkp. (ku př. u Almazova sv. III, Приложенія ко второму тому str. 52) a ukazuje nám konečně, jak původce zpovědního řádu v Euch. sin. byl závislý na prvním zpov. řádu Morinovu. Je zajisté jen z řečtiny přeložena neb dle řeckého textu volněji přepracována.

молитвъ — не имѣли мѣста въ исповѣдныхъ греческихъ чинахъ; съ другой — молитвы и встрѣчаемыя нами въ послѣднихъ, — въ первомъ, какъ поставленныя предъ исповѣдью, имѣютъ другое, менѣе важное значеніе. Столь рѣзкія внутреннія отличія даннаго чина отъ чиновъ греческихъ, по нашему мнѣнію, въ особенности говорятъ за активную дѣятельность славянскаго списателя этого чина. При обратномъ предположеніи, мы болжны-бы имѣть хотя малѣйшее оправданіе всѣхъ такихъ особенностей въ древнѣйшихъ типахъ греческаго исповѣднаго чина (str. 211).

Na str. 212 pokládá Almazov náš zpovědní řád zase za překlad z originalu západo-řeckého: Тѣмъ не менѣе, связывая происхожденіе этого, замѣчательнаго для внѣшней исторіи исповѣди, памятника вообще съ западомъ, — оно (totiž предположеніе Suvorova, který jak jsme viděli, považoval náš řád za překlad z latiny) не лишено одной вѣрной черты, это той, что трактуемый чинъ будучи вообще переводомъ съ греческаго оригинала, въ то же время, на основаніи представленныхъ выше соображеній, несомнѣнно, долженъ быть признанъ переводомъ съ оригинала именно западно-греческаго.

Almazov tedy zde trochu kolísá. Jak uvidíme, překlad pouhý to není ať již východo-řeckého nebo západo-řeckého originalu, ovšem až na 4—5 modliteb kratších, které arci pocházejí z řeckého originalu. Úvod a delší předposlední modlitba jest práce více méně samostatná; bylo při ní ovšem použito i jiných pramenů, jak uvidíme, na které Almazov neupozornil.

Almazov vykládá pak dále, jak náš zpovědní řád se zachoval i v pozdějších rukopisech, jak byl pozměňován, doplňován atd. To ovšem se zde již netýče našeho předmětu, ukazuje nám však, jaký vliv měl tento řád na církevně-slovanské písemnictví.

Poněvadž tento řád mimo to i pro svůj původ bude míti pro nás, jak uvidíme, velkou důležitost, musili jsme zde vše podati, co o něm Almazov a sice hlavně v liturgickém ohledu napsal. Celkem musíme uznati, že i jinak jsou vývody Almazovy dosti zajímavé. Jak důmyslně si počínal a jak pilně prostudoval všecky řecké prameny, můžeme i z toho souditi, co napsal o zpovědní modlitbě Господи в'семогъи, тебѣ каждж азъ исповѣденъ. Tvrdí zcela určitě, že ji nemůžeme považovati za nějaké přepracování řeckého originalu. [33]). A skutečně se ukázalo, že modlitba tato je přeložena ze — staroněmeckého originalu. V některém ohledu ovšem třeba poopraviti vývody Almazova. Nemusíme ku př. vše, čím se náš řád liší od východořeckých, pouze vykládati tím, že by to bylo jakési přepracování neb překlad západořeckého originalu.

Je-li zde v tomto řádu mezi jiným též modlitba ze staroněmčiny přeložená, můžeme hned předem považovati za pravděpodobné, že nemáme před sebou nějaký jednotný text zpovědního řádu, kteréhož original po-

[33]) . . . молитва весьма напоминающая краткую исповѣдь предъ самимъ Богомъ, совершенно неизвѣстна въ греческомъ оригиналѣ и не можетъ быть понимаема передѣлкою какой либо греческой молитвы (str. 210).

cházel by z řečtiny neb třeba z latiny. Řád tento jeví se nám skutečně jakožto kompilace z různých pramenů. Že to byly částečně též řecké prameny, o tom nemůžeme dle toho, co nahoře pověděno bylo, pochybovati. Avšak je zde viděti i vliv zpovědních formulí římské církve. V »Denkmäler d. Poesie u. Prosa«, II, str. 431 čteme: »Nach dem Evangelium fand die Predigt statt. Darnach forderte an Sonn- u. Feiertagen der Priester die Gläubigen auf ut omnes in commune pro diversis necessitatibus preces fundunt ad dominum pro rege et episcopis et rectoribus ecclesiarum pro pace, pro peste, pro infirmis ... Bei jeder dieser Bitten soll das Volk in der Stille das Pater noster beten, sacerdos vero orationes ad hoc pertinentes... solemniter expleat. So lautet die Vorschrift eines Concils von Orleans«. Tyto modlitby přidávaly se k řádům veřejné zpovědi a máme v uvedeném díle takové příklady, nejobšírnější je II, str. 457: Darnâh pittet den allmechtigen got umb die heiligen christenheit ... Bittet umbe allen den gebresten der diser welt an leit... Bittet umb alle betruobte leut, umbe alle siche leut, umbe alle arme leut, umbe alle gevangen leut, das in got allen ze staten chom nâh sinen gnâden und nah ieren durften. Bittet umbe alle die an rehtem leben sind, dás si got bestêtig... Podobná modlitba se nám obráží v našem zpovědním řádě: и приими оумаленоѥ сѥ моѥ молениѥ, ѥже ти възданѭ за сѧ и за правовѣрныꙗ рабы твоꙗ, да въ правьдѣ твоѥи съблюдеши ꙗ. и ѥще ѥако послоушаи грѣшънаго си раба и за невѣрънꙑꙗ молꙗща сѧ, да обратиши ꙗ къ вѣрѫ твоѭ и въ заповѣдехъ да съхраниши ꙗ и в'сѧ иже въ каковѣ бѣдѣ ли въ напасти сѫтъ, ли въ плѣнѣ, ли въ темьници, да избавиши ꙗ отъ в'сеꙗ напасти. ты бо ѥси помощь и застѫпъ и надѣжда в'сѣмъ прибѣгаѭщиимъ къ тебѣ.

Dále nám připomíná vlastní zpovědní formule na str. 68a, ř. 13 násl. třetí a první Frisinskou památku:

Euch. sin. 68a, ř. 13 násl.	III. Frisinská pam. ř. 25 násl.
исповѣдаѭ сѧ прѣвоѥ боу в'се-дръжителю. и тебѣ оче всѣхъ вещислъныхъ моихъ грѣхъ ꙗже съвѣды и не разоумѣꙗ съгрѣшихъ, волеѭ ли неволеѭ, съпа ли бъдѧ, лихоѭ ѣдиѭ и пиѣнъствомь...	Bogu uzemogokemu izpouuede uze moie greche (I ſce marie) uzeh nepraudnih del i nepraudnega pomiſlenia, Eſe iezem uuede ztuoril ili neuuede, nudmi ili lubmi, zpe ili bde .... v lichogedeni, v lichopiti...

Třeba uvážiti, že v první Frisinské památce čteme:

eſe pomngu ili nepomngu, ili vuolu ili nevuolu, ili vuede ili ne vuede ř. 13—14,

což se co do výrazu ještě více shoduje. Mimo to máme v téže zpovědní formuli Euchologia: ихъже не помьнѭ и ѣже съвѣдꙑ и ихъже не съвѣдꙑ ѣже сътворихъ волеѭ ли неволеѭ... 68, ř. 7—10. S tímto se pak takřka docela shoduje z Emmeramské modlitby, tedy západního pramene:

> в'сего еже азъ помьнѭ, любо не помьнѭ, ѣже азъ съвѣдꙑ съгрѣшихъ, любо не съвѣдꙑ, нѫждеѭ любо ненѫждеѭ, съпа ли бьда...

S tímto třeba též srovnati, co z Euch. 68a uvedeno bylo, bylo tam též съвѣдꙑ съгрѣшихъ... съпа ли бьда, jen нѫждеѭ připomíná nám spíše nudmi třetí Frisinské památky. Jest tedy jakási souvislost mezi texty zde uvedenými.

Třeba zde připomenouti, že v řeckých formulích míváme *τὰ ἐν νυκτὶ καὶ ἐν ἡμέρᾳ* (místo съпа ли бьда) ku př.: *τὰ ἑκούσια τὰ ἀκούσια, τὰ ἐν γνώσει καὶ ἀγνοίᾳ, τὰ ἐν παραβάσει καὶ ἐν παρακοῇ, τὰ ἐν νυκτὶ καὶ ἐν ἡμέρᾳ*... (Almazov, III, str. 10); dále: *ἐν πάσαις ταῖς ὥραις τῆς νυκτὸς καὶ τῆς ἡμέρας, ἑκουσίως τε καὶ ἀκουσίως, ἐν γνώσει καὶ ἀγνοίᾳ*... (ib. str. 79, západořecký řád). Obyčejně však schází i toto, tak hned u Jana postníka: *καὶ εἴ τι πεπλημμέλεται αὐτῷ ἑκούσιον ἢ ἀκούσιον ἁμάρτημα, ἐν λόγῳ ἢ ἔργῳ ἢ κατὰ διάνοιαν*... (Morinus, l. c. str. 77, podobně i na str. 81, a u Almazova III na str. 20).

Jako v Euch. sin, nalézáme naproti tomu i v staroněmeckých formulích (mimo Emmeramskou modlitbu), tak ku př. v bavorské: dero ih gihukko odo ni gehukko, de ih uuizzunta teta odo unuuizunta, nôtac odo unnôtac, slâphanto odo uuachanto...[34])

Ze zpovědních formulí západní církve pochází dále: егда придетъ съ небеси въ славѣ оца своего сѫдити хота живꙑмъ и мрътвꙑмъ и въздати комоужъдо противо дѣломъ его 71a, ř. 12—16 a jinde: и пакꙑ имать прити съ небе сѫдити хота живꙑмъ и мрътвꙑмъ и въздати комоужьдо противо дѣломъ его 67a, ř. 26 — 67b, ř. 4. S tímto třeba srovnati z třetí Frisinské památky ř. 56—59: igdaſe prideſ zodit Siuuim i mrtuim comuſdo po zuem dele.

Tato místa pocházejí z »confessio fidei«, která tvořila část veřejné zpovědi vzniklé snad v Bavorsku. O této konfessi zmíníme se ještě v další stati, pojednávající o vzniku Frisinských památek.

Tak čteme v mnichovské zpovědní formuli (obsahující veřejnou zpověd): Ich gloube in dannen chumftigen ane deme jungisten tage zerteilen ubir lebentige und ubir tôten, einemo

---

[34]) Müllenhoff u. Scherer, Denkmäler I[3], str. 246, podobně v benediktburské I (l. c. str. 288.) atd.

iegeslîchen menschen alnâch sînen werchen, und nâch.. (Denkmäler I^3, str. 317). Podobně v benediktburské II: ich gloube daz er dannan kumftich ist ze tailn al manchunde, iegilîchen nâch sînen werken (l. c. str. 310, jest to též formule veřejné zpovědi) a dále v vesobrunnské (str. 294, též veřejná zpověd).

Taktéž v latinské: in finem seculi venturus est iudicare vivos et mortuos et reddere unicuique secundum opera (Poenitentiale Floriacense, Wasserschleben, Die Bussordnungen, str. 423 a Schmitz, Bussbücher, II, str. 340). Zakládá se místo to na třetí otázce tak zvaných »Ordines ad dandam poenitentiam«, jež zněla: »credis quia in ipsa carne, in qua modo es resurgere habes et recipere sive bonum sive malum prout gessisti« a pochází původně z ev. sv. Mat. 16, 27: приити бо имать снъ чловѣчьскы въ славѣ отца своего съ анћлы стыими и тогда въздастъ комоуждо по дѣломъ своимъ (Mar.).

V této souvislosti se místo naše v řeckých zpovědních formulích ovšem nevyskytuje. Zde máme jen ku př.: *καὶ φύγωμεν διὰ τῆς μικρᾶς ταύτης αἰσχύνης τῆς μελλούσης τότε γενέσθαι ἐνώπιον πάντων ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων, ὅταν ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.* (Morinus, Commentarius historicus, cod. descriptio, str. 92). Vliv západních řádů jeví se dále i tuto: ... то вѣк то естъ, ѣко нѣстъ крѣстьѣнъ, понеже не вѣроуетъ въскрѣшенью ни въ стѫѭ троицѫ ... 66 b, ř. 15 až 18. Vidíme, že se nám tu obráží právě uvedená třetí otázka z »Ordines ad dandam poenitentiam« a druhá (credis quia hac tres personae unus sit deus). K těmto se ještě vrátíme u Frisinských památek, zde jen podotýkáme, že se dostaly též do západořeckých řádů (tak ku př. v řádě u Almazova, III, str. 78).

Ostatně máme zde úplnou »confessio fidei«: въ единъ естъ сътворен вьсѭ тварь, не имѣѭ ни отъ кѫдоуже начатька ... еже сѧ прѣстаа троица речетъ оць и снъ и стꙑ дхъ ... и бꙑстъ соугобь въ въ коупѣ и чкъ, иже волеѭ страстехъ нашихъ причасти сѧ. распатии съмрьть подъемъ волеѭ въскрьсе трет(ь)еи день и въшедъ на нбса сѣде о деснѫѭ оца и пакꙑ имать приити съ нбсе, сѫдити хотѧ живꙑимъ и мрьтвꙑимъ и въздати комоуждо противо дѣломъ его (67 a, ř. 3 — 67 b, ř. 4).

Tato »confessio fidei« prozrazuje nám též zcela zřejmě vliv západních formulí, neboť je sem vřazena dle vzoru německých formulí veřejné zpovědi, kde se právě vyskytovala, jak o tom ještě v další stati o vzniku Frisinských památek pojednáme.[35])

---

[35]) Almazov si to dobře nevykládal (I, str. 227). »По евхологію же Гейтлера оно (totiž поученіе předzpovědní) столько же предъ-исповѣдное увѣщаніе, сколько и поученіе огласительное въ основныхъ истинахъ христіанской вѣры. Такою характерною своею особенностью оно отличается отъ всѣхъ извѣстныхъ намъ памятниковъ подобнаго же рода.. трактуемое поученіе нигдѣ не можетъ имѣть столь цѣлесообразнаго приложенія, какъ при

Dále je тѣмьже и азъ милъ са дѣлѫ бо҃у 68b, 23 dle teh ze tebe mil tuoriv I. Fris., ř. 23—24 a tebe ze mil tuoriv I., ř. 21 až 22. Tak i třeba srovnati вь пиѣнствѣ и вь неправедьнынѣмь съпании 78a, 16—17 s вь ѣдении и вь питьи и въ неправедьнѣмь съпании Emmeramské modlitby 72a, 18—20; taktéž i да твоеѩ помощиѭ съхранивъ исповѣдание чисто 80a, ř. 13—14 s: da mi raſite na pomoki biti... da bim ciſto izpouued ztuoril III. Frisinská památka, ř. 20—23.

Na druhé straně se zde ale jeví mocně též vliv řeckých textů a sice hlavně zpovědního řádu připisovaného Janu postníku (Johannes Jejunator, uveřejnil Morinus, Comment. hist. Antverpiae. 1682, v přídavku: Cod... descriptio str. 1 násled.). Tak se shoduje:

Euch. 66b, ř. 9—14:	Jan postník (l. c. str. 78):
нъ слыши чадо, како ти жаждетъ покаании нашего бъ҃ и прѣмькынетъ къ намъ гл҃а по сихъ к'сѣхъ обратите са къ мнѣ, да азъ ицѣлиѭ вы...	κλῖνον τοίνυν ὦ τέκνον τὸ οὖς σου καὶ ἡδέως ἄκουσον θεοῦ παραγγελμάτων οὕτω διὰ τῶν ἁγίων γραφῶν πρὸς ἡμᾶς λέγοντος· Ἐπιστράφητε πρὸς μὲ, καὶ ἰάσομαι τὰ συντρίμματα ὑμῶν.

Euch. 70a, ř. 5—13:	Jan postník (str. 78):
... еже единоѭ отъстѫпивъше отъ грѣхъ къ томоу не възвращати са къ нимъ. иже пакы възвратитъ са, то подобенъ естъ пъсоу на своѩ бльвотинꙑ възвращьшю са, ли свиньи ѣже измꙑвъши са, пакы въ калѣ калѣетъ са...	πρόσχες μήπω μετὰ τὴν ἀθέτησιν τῶν ἀθέσμων ἔργων εἰς τὰ αὐτὰ πάλιν ἐπιτρέψῃς καὶ ὁμοιοθήσῃ κυνὶ πρὸς τὸν ἴδιον ἔμετον στρεφομένῳ, καὶ ὗι λουομένῃ εἰς κύλισμα βορβόρου...

Toto místo nacházíme ještě dvakrát u Klimenta (viz doleji v »slově« на крьщение).

V latinských textech mluví se jen o psu: Quod si iterum ad pristinam consuetudinem vel peccatum reversus fuerit, sic est quomodo canis, qui revertitur ad vomitum suum (Poenitentiale Romanum, Schmitz, Bussbücher I, str. 472).

исповѣдникѣ-недавно просвѣщенномъ христіанскою вѣрою, еще неутвержденномъ въ знаніи истинъ этой вѣры. На этомъ же основаніи будетъ очень вѣроятнымъ предполагать, что данное поученіе есть памятникъ нарочито обработанный для юго-славянскаго исповѣднаго чина.« To ovšem není správný výklad.

Uvedená dvě místa pocházejí z předzpovědního poučení[36]) zpovědního řádu Jana postníka a setkáváme se s nimi právě též v poučení zpovědního řádu Euchologia sinajského.

Odtud pochází i, jak vidíme, oslovení чадо na začátku našeho zpovědního řádu, neboť často se zde v řeckém textě setkáváme s oslovením *ὦ τέκνον*.

Dále třeba uvážiti, že čtyři známé řecké originaly kratších modliteb vyskytujících se v našem zpovědním řádu jsou též obsaženy v témže zpovědním řádu Jana postníka (jenž je vydán u Morina na str. 77—90). A sice: гн еже спннк моего . . . 73b je na str. 81; еако гн еже прнзъıвама . . . 74a je na str. 80—81a еже спе нашъ дабъı отъпоущенне 75b je na str. 80 (a též na str. 94). Jen modlitba гн еже нашъ дабъı петровн . . . 77a vyskytuje se v jiném (druhém) zpovědním řádu, který se však též Janu postníku připisuje (na str. 94). Text tento zní: *Κύριε ὁ θεὸς ἡμῶν ὁ τῷ Πέτρῳ καὶ τῇ πόρνῃ διὰ δακρύων ἄφεσιν ἁμαρτιῶν δωρησάμενος καὶ τὸν τελώνην τὰ οἰκεῖα ἐπιγνόντα πταίσματα δικαιώσας, πρόσδεξαι καὶ τὴν ἐξομολόγησιν τοῦ δούλου σου τοῦδε, καὶ εἴ τι πεπλημμέληται αὐτῷ ἑκούσιον ἢ ἀκούσιον ἁμάρτημα ἐν λόγῳ ἢ ἔργῳ ἢ μετὰ διάνοιαν, ὡς ἀγαθὸς πάρειδε, σὺ γὰρ μόνος ἐξούσιαν ἔχεις ἀφιέναι ἁμαρτίας ὡς εὔσπλαγχνος, ὅτι ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος σὺ ὑπάρχεις, καί σοι τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι πάντοτε νῦν καὶ ἀεὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.*

Text tento vyskytuje se však přece i v prvním zpovědním řadu, ovšem ne jako samostatná část, nýbrž je zde v obšírnější trochu formě obsažen v předzpovědní modlitbě (str. 77), kde totiž čteme obdobně *ὁ τῷ Πέτρῳ καὶ πόρνῃ διὰ δακρύων τὴν συγχώρησιν παρασχόμενος, ὁ τελώνην στενάξαντα δικαιώσας, ὁ τῷ ἀσώτῳ τὰς πατρικὰς ὑπανοίξας ἀγκάλας, ὁ πάντας θέλων σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν καὶ χαίρων ἐπὶ ἁμαρτολῷ μετανοοῦντι, καὶ μὴ βουλόμενος τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς: τὸ ἐπιτρέψαι καὶ ζῆν αὐτὸν . . . μετὰ φόβου καὶ τρόμου καθικετεύω σεὶ ἐπάκουσον νῦν μου τοῦ ἁμαρτωλοῦ κατὰ τὸ πλῆθος τοῦ ἐλέους σου, κα, πρόσδεξαι τὸν δοῦλόν σου τὸν δ' ἐξομολογούμενον. καὶ εἴτι πεπλημμέληται αὐτῷ ἑκούσιον ἢ ἀκούσιον ἁμάρτημα, ἐν λόγῳ ἢ ἔργῳ ἢ κατὰ διάνοιαν, ὡς ἀγαθὸς πάριδε, σὺ γὰς μόνος ἔχεις ἐξουσίαν ἁμαρτίας ἀφιέναι, καὶ σοι προσπίπτομεν καί σε παρακαλοῦμεν καὶ ἀνυμνοῦμεν δοξάζοντες σὺν πατρὶ* atd [37])

---

[36]) Poučení toto počíná se slovy: *οὐκ ἐγὼ σοῦ τέκνον πνευματικὸν τὴν ἐξομολόγησιν . . . δέχομαι* a končí se: *ἀλλὰ καὶ στεφάνων καταξιοῖ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.*

[37]) Jak vidíme, je text v této předzpovědní modlitbě obšírnější. Naši věcí zde ovšem není rozhodovati, který text je původnější. A l m a z o v myslí, že modlitba naše, která v této formě se jen zde zachovala, není původní. Dle celé soustavy prvního zpovědního řádu Jana postníka zdá se, že tato modlitba je aspoň naproti dříve uvedené, s jejíž předkladem se i v Euch. sin. setkáváme, pozdější. Mluví pro to i ta okolnost,

Z toho všeho vychází na jevo, že původce našeho zpovědního řádu v Euchologiu sinajském znal dobře zpovědní řád Jana postníka a že ho též použil. Suvorov myslil, že nebylo ještě zpovědního řádu Jana postníka, když byl náš zpovědní řád v Euchologiu sinajském sepsán, avšak mínění to jest, jak zřejmě vidíme, mylné. V době kolem r. 900 byl již, jak zde můžeme dokázati, zpovědní řád Jana postníka v platnosti.

Zajímavé je, že se v našem zpovědním řádu děje též zmínka o veřejném pokání: аще котораго цркы отълѫчаетъ къ мало врѣмл втнѣ стоѣти, тако бо оуставъ естъ отъ ба прѣданъ ен и отъ стыхъ апл҃ъ и отъ прѣдбныхъ оць ... 69 a, ř. 5—10. I to bylo ve východní církvi známo a setkáváme se s tim právě zase u Jana postníka, jenž vykládá, že se má hříšník, jenž spáchal vraždu a pod. vzdáliti z chrámu: *καὶ περὶ μὲν τῆς λειτουργίας ἀπὸ τοὺς κατηχουμένους ἐξέρχεσθαι τοῦ ναοῦ καὶ στήκειν εἰς τόν νάρθηκα* . . . (str. 88).

Vidíme tedy, že zde máme před sebou jednak kusy samostatně spracované dle různých pramenů východní a západní církvi náležejících — a to jsou právě oba delší kusy: začátek a kus předposlední — jednak jsou to doslovně přeložené modlitby z řádu zpovědního, jenž se připisuje Janu postníku. Jedna modlitba je též přeložena ze staroněmeckého originálu.

A od koho pochází toto dílo? V svém složení pochází tento řád od Klimenta. Delší poučení na začátku (l. 66 b—71 a) jakož i předposlední delší modlitba (l. 77 b—79 b) jest především vlastním dílem Klimentovým a zda-li též i poslední (молитва на раздрѣшение поста, l. 79 b—80 a), není dosud jisto. Překlady dle řeckých originalů pocházejí též od Klimenta, avšak o překladě Emmeramské modlitby toho říci nelze.

Napřed chceme přihlížeti k oněm dvěma delším kusům. Možno dokázati, že se v nich vyskytují jednak tytéž myšlenky, které shledáváme v jiných spisech Klimentových a sice jsou obyčejně týmiž slovy vyjádřeny což je právě nápadné. Jednak jest to celá řada zvláštních slov a rčení, která si Kliment oblíbil a s kterými se setkáváme přečasto v jeho spisech. Dále jsou to citaty ze sv. písma, které se vyskytují zde a v jiných spisech Klimentových v témže znění, odchylném ovšem od textů, které nacházíme právě v běžných církevněslovanských překladech.

Zkratky, jimiž naznačujeme jednotlivé spisy Klimentovy, uvedli jsme již nahoře (str. 19—20).

Tak třeba hned vytknouti citat: нѫждъно естъ цсрство бжие и нѫждьници въсхытаѭтъ е str. 69 b, ř. 14—16 a zrovna tak Na vъskrьs. 15, ř. 5—7: ноужьно бо юсть црствие нбсное и ноужьници

že se tato v Euch. sin. vyskytuje jako samostatná modlitba. Jest pravdě podobné, že původce našeho řádu měl před sebou právě takový řecký řád, v němž tato modlitba nebyla ještě zařazena a rozvedena jakožto předzpovědní modlitba.

въсхытаютъ ѥ. Jest to z Mat. 11, 12, kteréžto místo zní v Mar. цсрствие небеское нѫдитъ са и нѫждъници въсхытаѭтъ е (въсхытаѭтъ Zogr. Mar. Sav. Nik. Trn., proti tomu въсхыщаѭть Ostr. a Remežské ev.), řecký text: ... ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται καὶ βιασταὶ ἁρπάζουσιν αὐτήν (regnum vim patitur et violenti rapiunt illud).

Nápadné je zde ovšem нѫждьно естъ ř. βιάζεται (vim patitur), poněvadž rčení to nemá vlastně passivního významu. Jest zajisté s podivením, že Kliment tak překládal.

Uvedené již místo: егда придетъ съ небси въ славѣ оца своего сѫдити хота живымъ и мрътвымъ и въздати комоужъдо противо дѣломъ его 71 a, ř. 12—16, pak: и пакы иматъ прити ... сѫдити хота живымъ и мрътвымъ и въздати комоужьдо противо дѣломъ его 67 a, ř. 26 — 67 b, ř. 4 opětuje se i jinde u Klimenta. Tak: се бо грядеть богь сь небесе вь славѣ божьства своѥго соудити хоте живымь и мртвымь и вьздати комоуждо противоу дѣлом' ѥго ... Jl. 17 (252) ř. 9—11. Dále хощетъ прiити соудити живымъ и мертвымъ, воздати комоуждо противоу дѣлъ Dimitr. str. 360, ř. 5—6. Vlastně máme zde celý kus z uvedené na str. 32 konfesse fidei:

Euch. 67 a, ř. 19 — 67 b, ř. 3:

бесѣмени зачатъ са, и бысть соугоубь бъ въ коупѣ и чкъ иже волеѭ страстехъ нашихъ причасти са распатии съмръть подъемъ волеѭ вьскръсе тре- тьи день и възшедъ на неса сѣде о деснѫѭ оца и пакы иматъ прити съ небе, сѫдити хота живымъ и мрътвымъ и въздати комоужьдо противо дѣломъ его ...

Dimitr. 359, ř. 36—360, ř. 6:

безсѣменни плоть быкъ, бысть вкупѣ богъ и человѣкъ ... распытiе же и смерть насъ дѣлма изволи восприяти ... воскресъ изъ мертвыхъ, взыде на небеса и сѣде о десную отца, поставилъ есть и нарече день, въ оньже день хощеть приити судити живымъ и мр. ... воздати комуждо противоу дѣлъ.

Podobně: пакы грядыи вь славѣ бжства своѥго соудити хоте вьселен'нѣи и вьздати комоуждо противоу дѣломь ѥго Jo. Krьst, str. 390, ř. 26—27. Citat ten poznal Kliment v této podobě, jak jsme nahoře (str. 31) viděli, ve zpovědních formulích západní církve. Bylo též podotčeno, že v evangelských textech máme: по дѣломъ своимъ. Kliment má však často slovo противо (оу); v evangeliu máme jen jednou противѫ силѣ своеи κατὰ ‚secundum' Mat. 25, 15, jinak zde má slovo to jiný význam, totiž: εἰς συνάντησιν neb εἰς ὑπάντησιν (Mat. 8, 34; 25, 1; Jan 12, 13 a 18) a za řecké κατὰ ‚secundum' je všude по a sice 27krát (viz též Jagićovo vydání Mar. str. 552). Naproti tomu u Klimenta mimo

uvedená místa ještě: ... похвалы ѩзыкъ издрещи ни оумъ не постигнеть подобно похвалити, но противоу немощи своѥи ѥлико възможемъ постигноути ... Mich. i Gavr. str. 43, ř. 5—7. Z našeho zpovědního řádu: припадаѭ ти отче, да подаси ми заповѣдь, противо зъломъ моимъ, некъли вьзникнѫ из глѫбины безаконеи моихъ Euch. sin. 68 b, ř. 24 — 69 a, ř. 3. Jinak jest již: противоу свѣтоу оубьенъ бысть захариа ... Zach. 28, ř. 14.

Celá místa zpovědního řádu opětují se nám dále i v jiných spisech Klimentových.

Tak se shoduje začátek poučení dosti se začátkem poučení Na pam. ap.

Euch. str. 66 b, ř. 4 násl.

Чадо нынѣ обновити сѧ хощеши ... и възискати прьвааго отечьства ... егоже остѫпилъ ѥси прѣстѫплениѥмь, нъ слыши чадо, како ти жаждетъ покаанѣ нашего бъ ...

Na pam. ap. str. 5, ř. 1—12:

Братиѩ, присно жадаѭ спсниѩ нашего гь въ нашь ... вела ны ... възискати и преити оно црствие из негоже испадохомъ заповѣдь бжию престоупльше, ѩже вѣ предана адамоу ...

възискати máme na obou místech, dále прѣстѫплениѥ (прѣстоупльше), жаждетъ se střídá s жадаѭ, rozdíl je jen mezi съпасениѥ a покааньѥ, což ovšem konečně jedno s druhým souvisí.

Zde se může též vytknouti: тои обители жадаще, братие, приникнѣмъ къ живьноумоу источникоу Zach. str. 32, ř. 12—13.

Zajímava je dále následující shoda:

Euch. 71, ř. 1—10:

не сътѫжимъ си, хотащии покаати сѧ, понеже не вѣмъ доколѣ живи бѫдемъ, да аще ны деситъ денъ съмрътьны въ грѣсѣхъ, то въскѫѭ сѧ и родили бѫдемъ · нъ потъщимъ сѧ въ скорѣ отътрасти брѣма грѣховъ нашихъ да на вьскрѣшеньи свѣтъли сърѧщемъ и ...

Na prěobr. str. 18, ř. 1—8:

отъ негоже чающе мсти потъщимъ сѧ на покаание не вѣми бо къгда приидеть часъ смрътьныи и аще ѡбрѧщеть ны (вы) въ злобѣ беспокаании, то закоую боудѣмъ ѡсщни ... да того ради потъщимъ сѧ прѣже смртнаго врѣмени готови ѡбрѣсти чьсть и милость, да и к намъ речеть гь благы рабе и вѣрныи въ малѣ вѣ вѣрьнъ ... вниди въ радость га своего ...

Máme zde tytéž myšlenky a tu a tam i táž slova. Zde můžeme hned podotknouti, že потъщимъ сѧ se vyskytuje u Klimenta velmi často: потщим сѧ всакоу злобоу штврещи Klim. 79, 10; нъ да потъщимъ сѧ шт сеlѣ въмити... Na pam. ap. 9, ř. 3—4 atd.

Zajímavé je zde dále rčení отътрасти врѣма грѣховъ нашихъ Euch. sin. 71a, 7—9, neboť se vyskytuje dosti podobně též v Jo. Krьst. теготоу сьиноую штресѣмь шт севе str. 392, ř. 28; srovnej též: врѣдь штрѣсоуще str. 392, ř. 39.

Myšlenka pronesena v Euch. 70a, ř. 2: вес плача во невъзможъно естъ покаати сѧ připomíná nám též místo v Na vъskrьs.: иже во сѧ не плачеть грѣхъ своихъ, то везъ оуспѣха имать плакати сѧ не оутѣшьно въ моуцѣ вѣчьнѣи str. 13, ř. 19—22.

Co potom v Euchologiu následuje, opětuje se nám částečně v poučení Jo. Krьst. Chci zde jen hlavní věci vytknouti:

Euch. 70a, ř. 7 násl.:	Jo. Krьst. str. 392, ř. 26 násl.:
иже пакы на тожде възвратитъ сѧ... мы же чада доврада дѣла сътажаще... потомъ не възврати сѧ на тожде; 70b, 20—26: тѣми во пѧтьми вестоуда вьнидеши въ породѫ, рече во въ · бѫдете присно готови, ѣко не вѣсте дьни и часа вь ньже придетъ коньчина...	празноуимь не возвращающе на прьвыие грѣхы... тѣ во добродѣтѣли вестоуда на нео вьзносита... прьвѣие варимь стежати добрыие дътѣли, даже кон'чина[38]) не постигнеть...

S vyskytujícím se zde rčením: вьнидеши въ породѫ Euch. 70b, ř. 21 až 22 můžeme srovnati: пакы въниидоша въ пьркоую породоу Na pam. ap. 6, ř. 7—8 a: то оудовь пакы въниидемъ въ тоуже породоу ib. 7, ř. 17—18.

Jakási souvislost jeví se nám též mezi hříchy uvedenými ve zpovědní formuli Euchologia 68a, ř. 18 a mezi hříchy v poučení Na pam. ap. str. 7, ř. 3 násl. V Euch. 68a, ř. 19—21: присно въпадаѭ въ блѫды и прѣлюводѣание, v poučení též po sobě: блоужениы, прелюводѣиниы. V Euch. pak následuje (ř. 21—23): въ развоиа, въ дѣтогоувление, въ татъвы, въ пиѣньство, вь клеветы, v poučení ř. 4—6: клеветы... татьвы, развои, пьяньство, овьядание... дѣтогоувьы. Vidíme, že ve zpovědní formuli je lepší pořádek, дѣтогоувленье je v řadě s развои, potom татьва, v poučení je to převráceno (jako i v II. Frisinské pa-

[38]) Slovo коньчина v tomto významu je vůbec u Klimenta oblíbeno, ku př. Prěst. Bogor. 226, ř. 28; Zach. 33, ř. 11; ib. 32, ř. 15 atd.

mátce), ale v obou následuje hned пьꙗньство a tu se právě prozrazuje ještě bývalá souvislost. Společně mají ještě плаканиѣ (Euch. 68a, ř. 24 a Na pam. ap. 7, ř. 8), прѣстѫпоклатиѣ (Euch. 68a, ř. 25, Na pam. ap. клатвопрѣстоуплениѥ 7, ř. 11). чародѣаниѣ 68b, ř. 1 je bezpochyby původnější než вълшвениꙗ 7, ř. 9.

Některé z cností na str. 69b, ř. 22 násl. uvedených opětují se též v 40 Muč. str. 21, ř. 13—16 jako: алъканиѥ (постъ), кланѣниѥ, нищелюбиѥ, страньнолюбьѥ.

Větší shoda jeví se též v následujícím:

Euch. 69b, ř. 16 násl.:	Na pam. ap. str. 9, ř. 3 násl.:
подвизаите сѧ вънити тѣснъıми вратъı въводаштиими въ животъ... се сѫтъ дѣла алъканиѥ, жаданиѥ atd. (70a, 5)... еже единоѭ отъстѫпивъше отъ грѣхъ къ томоу не възвраштати сѧ къ нимъ... (13) мъı же чада... поревьноуимъ древльнюмоу блѫдьноумоу сыноу...	нъ да потъштимъ сѧ ѿт селѣ вънити тѣснъıми двьрми въ жизнь вѣчьноую, сирѣчь въздьржаниѥмь, поштениѥмь, постъ же истиньнъıи сиѥ ѥсть не тъкъмо отъ брашьна въздьржати сѧ ли ѿт питиꙗ, нъ всакого грѣха бѣгати... имиже сь блаженъıи... подвигноу сѧ ... томоу оубо, братиꙗ, поревьноуимъ...[39])

V poučení Jo. Krьst. str. 288, ř. 3—7 je podán volně citat (Tit 3, 3), v němž se praví: бѣхомь... поработали се похотемь и сластемь различьниимь (v Ap., XII. v., vydaném Kałużniackim: работающе похотемь и. сл. p., v Šiš. chybí). V Euch. 69a, ř. 19—21 čteme: тѣмь же не поработштаимъ сѧ чрѣвьнъıимъ похотемъ, нъ... atd. поработити vyskytuje se vůbec častěji u Klimenta. Tak ještě Euch. 78a, 21: поработихъ сѧ... лѫкавьнъıмъ ограждениѥмь. Srovn. ještě: безбожною льстью горькоу моучителю поработивше се Jo. Krьst. 388, ř. 12. Taktéž Dimitr. 359, ř. 34: поработившавсꙗ.

Zajímava je dále shoda: и отъгънавъ мракъ грѣховьнъıи Euch. 78a, ř. 6—7 (tedy v předposlední modlitbě) a: тоу грѣховьнъıи мракъ ѿтъ срдць нашихъ ѿтганаѥть сѧ... Na vъskrьs. str. 13, ř. 1—3, pak: прогониа грѣховнъıй мракъ отъ чтущихъ... Dimitr. 361, ř. 2. Mimo to: отвръгше жъ мракъ житиискъıи... Prěst. Bogor. str. 225, ř. 3. K tomu rčení se ještě vrátíme.

---

[39]) Srv. též: днесь бо престави сѧ мати живота въ вѣчноую жизнь породнъıи двери отверзающи родоу... Prěst. Bogor. str. 227, ř. 12—14.

раздавьникъ имѣнигѣ своего Euch. 70b, ř. 10 shoduje se s... раздаи имѣние свое нищинмъ... Napam. ap. str. 8, ř. 12.

Euch. 78a, ř. 12: источьникъ слезъ, имиже да сиимь о тъмылъ (гнесь отъ дша моеѩ) и скврънѫ отъ плъти моеѩ, ѩже колижъдо сътворихъ... Na vъskrьs. 13, ř. 8—12: тѣмьже подобаеть ны... покаѩнниемь ѡт себе всакоу скврьноу ѡтмывъше... сльзами отъмывъше вѣдомыи и невѣдомыи грѣхы... Srovnej též: грѣхы ѡмити хоте Jo. Krьst. 388, ř. 2; кые грѣхыи омыти хощеши ib. 389, ř. 24a: кои сквр'ны омыти хощеши ib. 389, 21.

Euch. 66b, ř. 20—21:	O prazdn. str. 3, ř. 7—8:
ни приношениѣ зань въ цркь принимати	тъгда и приношениѩ наша приꙗта створать са

Srovnej i: i obeti naffe im nezem v druhé Frisinské památce ř. 38. приношение ještě ku př. Zach. 33, 14.

Euch. 68a, ř. 8—9: никътоже бо тма врѣдъ свои... ти нцѣлѣетъ a 69a, ř. 25—26: никъже бо врѣдъ тѣлесъны не цѣлѣетъ... Zach. 29, ř. 6: врѣдъ исцѣлити.

Euch. 66b, ř. 7—8: сыновьствѣ его примѣсити са... Mich. i Gavr. муцѣ вѣчнѣи примѣси са, не примѣшаѥть бо са злобѣ къ благодѣти str. 42, ř. 8—9 a: и смертнѣи сеи плъти премѣсѝ (= примѣси) са... Prěst. Bogor. 226, ř. 30.

Kliment oblíbil si dle řeckého *προσπίπτομαι* složené sloveso припадати, припасти. Euch. 68b, ř. 24: припадаѩ ти оче, pak 79a, ř. 9: тѣмь же припадаѭ ти... Jo. Krьst.: припадѣмь къ млосрдию бжию str. 392, ř. 39; Mich. i Gavr.: к' нима же ѥдиногласно припадающе str. 44, ř. 1. O prazdn.: къ цркви припадающе 4, ř. 4—5. Prěst. Bogor. str. 227, ř. 18—19: к неиже нынѣ припадающе..; припаде кь горѣ. Jo. Krьst. str. 392, ř. 8.

Důležité jest též Euch. 67a. 19—20: бесѣмени зачатъ са a 79a, ř. 4 (tedy opět v předposlední modlitbě): рождьшаѩ та плътиѭ бесѣмени. Nápadně i v Zach.: бесѣмен'ноумоу бжию рождьствоу str. 32, ř. 18; dále: бца... бесемене очьскоую зарю зачтъ... Mich. i Gavr. str. 44, ř. 22—23, pak: без семени зачениш паче словесь порождьши... Prěst. Bogor. str. 227, ř. 30—31 a Dimitr. 359, ř. 36—37: без сѣмени плоть бывъ.

Euch. 69a, ř. 24—25: тѣлесъныимъ ласкръдемъ... Klim. 79, ř. 12: ласкордьствомъ.

Euch. 79b, ř. 6: правовѣрныѩ... Mich. i Gavr.: правовѣрьые str. 43, ř. 21—22.

Euch. 68a, ř. 1—2: непрѣстанъно, tak i: O prazdn. 4, ř. 11, Na pam. ap. 5, ř. 5 a mimo to Mich. i Gavr.: непрестанъıмь гломь str. 39, ř. 10; непрестанно Prěst. Bogor. str. 228 ř. 24.

Velmi často vyskytují se u Klimenta slova: подвигнѫти сѧ, подвизати сѧ, подвигъ, ku př. подвигнѣм сѧ въ дхвнъıи подвигъ Klim. 78, ř. 11; да подвигнѣмъ сѧ сами добръıмъ подвигомъ скончати O prazdn. 3, ř. 23 — 4, ř. 2; въ подвигъ себе въ дхвьнъ възложаще Na vъskrьs. 14, ř. 20 atd.

Tak i v Euch. 77b, ř. 23: нъ дшевънъıа подвигъı и плодъı сътажимъ 69a, ř. 21.

Euch. ни оуклони сѧ... отъ рака 77b, ř. 23; оуклони сѧ отъ зла Na pam. ap. 7, ř. 15.

Euch. 78b, ř. 2—3: мръзъкъ (строудъна и мръзъка); мрьзьци соуще и противнъıи Jo. Krьst. 388, ř. 5, мрьзъчѣе Na pam. ap. 7, ř. 19 (zde z druhé Frisinské památky; snad vůbec z této oblíbil si slovo). лихоѭ ѣдиѭ Euch. 68a, 18 pod vlivem textů Frisinských památek, pak Emmeramské modlitby, kde máme лиха сътворениѣ, лихо сътворихъ atd. (72a). Dle toho i: не лихо глаголите... лихоглаголание... O prazdn. 2, ř. 1—2; граба лихоимаиемъ Zach. 30, 25.

Oblíbené slovo jest dále u Klimenta: въздрьжание, въздрьжати сѧ, ku př. въздьржании нашего дѣлы Na pam. ap. 5, ř. 11—12; невъздьржании дѣлы ib. 5, ř. 19; въздьржаниемь ib. 9, ř. 5; отъ брашьна въздьржати сѧ ib. 9, 7; въздержаще сѧ отъ всакого зла Na vъskrьs. 11, ř. 5; въздьржание ib. 11, ř. 20 atd.

Podobně: нъ аще к'то твръдо въздръжитъ сѧ отъ в'сего Euch. 69b, ř. 2—3.

U Klimenta vyskytují se nám složeniny se dvěma, ano i více předponami, ku př. припороучиша сѧ еви Klim. 79, ř. 5; съпричастьникъ Laz. 22, ř. 15; спричастникъ Klim. str. 73, ř. 21; въсприемлюще Zach. 30, ř. 20; въсприемше 40 Muč 22, 11; (въ съсвѣтлости Jo. Krьst. 392, ř. 20 zasluhuje též povšimnutí, ač není dle uvedeného principu tvořeno); превъспѣваы Mich. i Gavr. 39, ř. 4; тревезначалнаго свѣта... слоужителю Mich. i Gavr. 44, ř. 7—8 (srovn. ještě ř. 9); провъзвѣстоуы Na vъskrьs 17, 11 a рече въ провозвѣста Zach. 24, 25—26; провьзвѣстниче ib. 28, 2; провъзвѣщенъıа ib. 28, ř. 3; 27, 10; иже проуготовлаеть поути мои Zach. 24, 26—27; провъзгласивь и рече 40 Muč. 21, ř. 32; провъзглаcи ib. 23, 7; сиь ми есть вьзлюблени, сьприсно соущьнь... Jo. Krьst. str. 390, ř. 23—24; сьприсносоущна máme i v Pochvale na Cyrilla str. 37, ř. 6.

Srovnej v Euch. 67a, ř. 7—8: съвезначально (tři předpony!), v Mich. i Gavr. máme безначальнъıи 46, ř. 6; dále: сьпрѣстольно 67a, ř. 11. —

Jak je utvořeno низъвести: низъвести въ адъ и пакъı вьзвести

Euch. 78b, ř. 24—25, tak i низъложити: низложикъ ада и смьртию своєю поправъ... Na vъskrьs. 12, ř. 9.

Že jak dlouhý úvod (66b—71a včetně) tak i delší předposlední modlitba (77b, ř. 19 — 79b, ř. 21) pochází od téhož autora — od Klimenta, vychází již z předešlého na jevo, neboť jsme často shledali v obou tytéž zvláštnosti поработити, бесѣмени, припадати atd.). Můžeme ještě ukázati na 70a, ř. 14—21: поревьноуимъ древльнюмоу блаждьноумоу сноу ... древльнюмоу разбойникоу, древльнии блаждьници, древльнюмоу мытарю; týž pořádek na str. 78b, ř. 26 — 79a, ř. 5: ѣко древльнѣаго блаждьна и ѣко прѣждьнѣаго разбойника, и прости ма отъ вьсѣхъ зълъ ѣко древльниѩ блаждьницѧ и мытоимьца. Že Kliment někdy výrazy trochu střídá, vidíme i jinde.

Taktéž můžeme srovnati 69a, ř. 12: причастити са тѣлѣ и кръви гдн a 78b, ř. 7—9: приобьщилъ еси плъти и кръве естъства твоего.

Avšak i překlad kratších čtyř modliteb pochází od Klimenta. Řeckou větu: *κατασκηνῶσαι ἐπ' αὐτὸν τὸ ἅγιον πνεῦμα* přeložil: и примѣшима са стѣмь твоемь дсѣ, tedy dosti volně. Výraz ten však pochopíme, srovnáme-li jej s и сыновьствѣ его примѣсити са 66b, ř. 7—8, o čemž se stala zmínka na str. 40, kde i obdobná místa z jiných Klimentových spisů uvedena.

Viděli jsme na str. 40, jak je u Klimenta oblíbeno slovo припасти. Tak překládal i zde řecké *καὶ προσπίπτοντα τῇ μεγαλωσύνῃ σου* slovesem uvedeným: припадающю величествию твоемоу 74a, ř. 16.

Souhlasně s 68a, ř. 17 a 68b, ř. 9: волеѩ ли неволеѩ máme zde: прѣгрѣшение вольное же и невольное (*πλημμέλημα ἑκούσιόν τε καὶ ἀκούσιον*) 73b, ř. 12—13 a: волеѩ ли неволеѩ 77a, ř. 16, kdežto v Emmeramské modlitbě čteme: нѫждеѩ любо ненѫждеѩ 72a, ř. 13 až 14. Jak dále ukážeme, nepochází překlad této od Klimenta.

Dále třeba vytknouti: словомь ли дѣломь ли помышлениемь 77a, ř. 17—18, s čímž souhlasí: за дѣла и за помышленьи и за словеса Klim. 78, ř. 17—18. Naproti tomu čteme v Emmeramské modlitbě: изглахъ и лихо сътворихъ и лихо мыслихъ гломь ли дѣломь ли помышлениемь ... 72a, ř. 8—10. (srovn. v druhé Frisinské památce: i zuoim glagolom izbovuedati ř. 78—79, též glagolite v I. 1 a zaglagolo ze III, 1.). Doleji ovšem též: и моѩ мысль ... моѣ словеса и мое дѣло .. 72b, ř. 19—23.

V těchto překladech máme též прѣгрѣшение 73b, ř. 12 (*πλημμέλημα*); 75b, ř. 13—14 (*παράπτωμα*); 75b, ř. 16 (*πλημμέλημα*); 75b, ř. 22 (*ἀδικία*); 77a, ř. 14 (*πταῖσμα*), 17 (*πεπλημμέληται*), pak 80a, ř. 7. Též i v Jo. Krьst. 389, ř. 20; v Dimitr. 360, ř. 2: оумерщвы прегрѣшениы наша.

V modlitbě na str. 73b, 2—3 čteme: ги бже спнѣ моего милоуѩи ... прѣклонен нбса и съшеды. Podobně píše Kliment v Prěst. Bogor. str. 226, ř. 16: но милосердиемъ си съмиливъся на ны прѣклонь

невеса и сниде... a v Dimitr. str. 359, ř. 34—35: того ради преклонь невеса сниде отъ... дѣвы плоть приимъ...; того ради оумилосрдие се на ны прѣклониеь неса сниде Jo. Krьst, 388, ř. 12—13.

Modlitba 79, ř. 22 — 80a, ř. 24: на раздрѣшение поста atd. je bezpochyby, jak již podotčeno, pouze z řečtiny přeložena.

Jak již naznačeno, liší se jazyk Emmeramské modlitby od ostatních kusů, z nichž se skládá tento zpovědní řád; vidíme z toho, že tento překlad nepochází od Klimenta. Tento přejal text přeložený a přispůsobil bezpochyby v některých výrazech, ale mnoho asi celkem neměnil. Proto se jazyk jeho liší od ostatního textu. Mimo uvedené příklady máme zde ještě: лихо клатвы ‚meinsuerto' 72a, ř. 17 proti прѣстѫпоклатиѣ 68a, ř. 25.

Dále zde máme рачити: да ты ми рачилъ животъ и милость подати 72a, ř. 21—22; рачи ми помощи 72b, ř. 16, dále m. аби 72b, ř. 25 má býti dle staroněmeckého originalu bezpochyby рачи. U Klimenta se nevyskytuje slovo to ve zpovědním řádě a jinde nalézáme je v jeho spisech jen snad jednou neb dvakrát. Taktéž bychom slova toho marně hledali v nejstarším překladě písma sv. (v evangeliu, v apoštolu, a v žaltáři). Z toho ovšem ještě těžko souditi, že by bylo slova toho nebylo v nářečí, do něhož slovanští apoštolé přeložili písmo sv. Nicméně jest pravdě podobné, že se dostalo teprv trochu později do církevněslovanského písemnictví ve velkomoravské říši a v Pannonii. Nalézáme je též ve Frisinských památkách: raſite... biti III, 20, iſe iezi razil... priti III, 68 - 69, jež vznikly na témž území, na kterém i prvotní překlad naší Emmeramské modlitby. Též v církevněslov. legendě o sv. Václavu máme slovo to: кр҃е же его не рачи к землю ити.

благи 72a, ř. 17 odpovídá staroněm. ‚hurôno', ve zpovědním řádě máme naproti tomu блѫды (присно въпадаѭ въ блѫды и прѣлюбодѣаниѣ 68a, ř. 19 - 21.

сътворениѣ (моего лихо с...) 72a, ř. 7 proti съдѣаниемъ моимъ 67b, ř. 23—24. Vůbec se zdá, že se na půdě, kde vznikly Frisinské památky a překlad této modlitby, dávala trochu přednost slovesu ‚tvoriti', ‚stvoriti' a pod. Nápadné je ku př. tebe ze mil tuoriv I. Fris. ř. 22 a 24, naproti tomu v Klimentově zpovědním řádu: азъ милъ са дѣѭ воу 68b, ř. 24.

Známý germanismus: тебѣ бѫдѫ азъ исповѣденъ вьсѣхъ моихъ грѣхъ ‚dir uuirdu ih pigihtig...' 72a, ř. 5—6 nevyskytuje se jinde ve zpovědním řádě Klimentově, nýbrž máme zde: исповѣдаѭ са 68a, ř. 13.

вьсевладѫıко ги 72b, ř. 4 ‚alles uualtanto trohtîn' proti боже вседръжителю 80a, ř. 1.

Že Emmeramská modlitba byla přeložena tam, kde vznikly Frisinské památky, vychází na jevo (mimo uvedené rčení исповѣденъ вьсѣхъ грѣхъ, jež máme též ve Frisinských památkách, mimo рачити atd.) ještě z opakujícího se rčení любо: любо помьнѭ любо непомьнѭ 72a, ř. 11 až

12; ... **съвѣдъı** ... **любо не съвѣдъı** 72a, ř. 12—13, pak ještě **нѫждеѭ любо ненѫждеѭ** 72a, ř. 13—14. Naproti tomu jinde zde: **волеѭ ли неволеѭ** 68a, ř. 17; **съпа ли бъдѧ** 68a, ř. 18. Ve Frisinských památkách též: libo bodi dobro libo li zi zlo II, ř. 81—83. Mimo to ještě v Emmeramské modlitbě: **ѣкоже ти любо** 72b, ř. 14, což odpovídá docela: iacoſe tua milozt i tebe liubo v první Frisinské památce ř. 26.

Jak se zdá máme u Klimenta řídčeji a sice jen as drakrát **любо - любо**: **любо въ грѣсѣхъ любо въ покаıании** Jo. Krьst. 392, ř. 35 a **трьпѣти любо добро любо зло** (rovn. nahoře ve II. památce) v slově na krštenije (o němž doleji) str. 254, ř. 11.

Vznik Frisinských památek, jakož i překladu Emmeramské modlitby.

V předešlém oddíle jsme dokázali, že Kliment použil druhé Frisinské památky skládaje svou homilii na památku apoštola neb mučedlníka vůbec. Mohla by arci vzniknouti otázka, nepocházejí-li obě památky od Klimenta, čímž by se jich souvislost nejsnáze vysvětlila. Avšak proti tomu mluví především jazyk druhé Frisinské památky, neboť nemůžeme připustiti, že by Kliment mohl psáti: o b e t i naſſe im nezem II, 37; od gego z a v u e k a t i (ze) ř. 95, což je proti církevní slovanštině. Taktéž nemůžeme u něho předpokláti vazbu: ſtaroſti n e p r i g e m l i o k i ... n i ... i m o k i ř. 3—6 (viz str. 16). Dále není u Klimenta oblíben infinitiv s j e (j e s t) k vyjádření nutnosti, možnosti a pod., který se nám v druhé Frisinské památce často vyskytuje (viz str. 16). Srovn. též, co bylo nahoře na str. 17 u slov d ě d a p r a d ě d řečeno. Nemůže tedy druhá Frisinská památka pocházeti též od Klimenta.

Tato památka souvisí dále co do jazyka se zpovědními formulemi, které jsou nám zachovány jakožto první a třetí Frisinská památka. Chceme jen důležitější shody vytknouti: vzedli v zezarſtuo ſuoge, Eſe ieſt u g o t o u l e n o izconi doconi i z v o l e n i c o m boſiem II, 62—66, což se shoduje s: Pridete otza mega i z v u o l i e n i, primete vuecſne vuezelie ivuecſni ſivuot Eſe v(i) iezt u g o t o v l i e n o iz uueka v uvek I, 33—35.

Dále: da ... b o ſ i r a b a prizuauſe tere im g r e c h i vuaſa p o ſ t e t e i i m z p o v v e d n i b o d e t e g r e c h o v u u a ſ i h, srovn. b o ſ i r a b e I, ř. 7 a III, ř. 46; pak: o d z i h p o ſ t e n i h g r e h I, ř. 22; tebe ... choku b i t i i z p o v u e d e n u z e h m o i h g r e h I, ř. 7 a t o g o u z e g o i z p o u u d e n b o d o Bogu III, ř. 42.

z l o d g e m II, ř. 74 vedle z l o d e i u I, 28; z l o d e i e m I, ř. 28—29 a ot z l o d e i n e oblazti III, ř. 70—71 (z l o d ě j ve významu liturgickém = ďábel).

od gego zavuekati i g e m u z e o t e t i II, ř. 95—96 vedle: da bi ni zlodeiu o t e l, o t m i m e v z e m z l o d e i e m I, ř. 28—29. — b o n e ſ e ‚postquam‘ II, ř. 7 a p o n g e ſ e I, ř. 12, p o n e ſ e III, 40. — r o t i II, ř. 23 vedle r o t e I, ř. 15 a r o t a h III, 33.

K tomu ovšem ještě přistupuje, že po druhé Frisinské památce následuje v rkp. hned třetí, touže rukou psaná, čímž se tato zpovědní formule s ní uvádí v souvislost.

Vznikla tedy druhá Frisinská památka na téže půdě, kde povstaly i zpovědní formule.

Jak jsme viděli, pochází zpovědní řád v Euchologiu sinajském zachovaný od Klimenta, který použil řeckých předloh, ale také zpovědních formulí, které jsou nám zachovány jakožto Frisinské památky, jakož i Emmeramské modlitby. Když Kliment viděl nezbytnost sestaviti podobný řád, vychází z toho na jevo, že za jeho doby nebylo vůbec žádných zpovědních formulí církevněslovanských, kterých by byli mohli použiti jakožto liturgického textu. On, jakožto učenník Methodiův byl zajisté co nejlépe zasvěcen v literární činnost slovanských apoštolů a jich učenníků a věděl tedy ovšem, co již v tehdejší době do církevní slovanštiny přeloženo neb v ní sepsáno bylo. Použil-li Frisinských památek a Emmeramské modlitby, byly to nejbližší jemu texty, čistě církevněslovanských podobných nebylo. To jest důležitá okolnost, ku které třeba přihlížeti při otázce o vzniku Frisinských památek. Z církevněslovanských předloh nepovstaly. Než na druhé straně musíme připustiti, že se v nich jeví přece nepopíratelný vliv církevní slovanštiny. V Pridete otza mega izvuolieni primete vuecſne vuezelie... Eſe v(i) iezt ugotouleno... I, ř. 33—35 vidíme zřejmě církevní slovanštinu, srovn. приꙗдѣте блгнн отъца моего наслѣдоуите оуготованое вамъ цесрствие Mat. 25, 34 (Mar.).[10]) Třeba tu uvážiti, že se v pozdějších textech vyskytuje zde též приимѣте m. наслѣдоуите, tedy zrovna tak, jak to máme ve Frisinských památkách, ku př. v Supraslském rkp, kde se citat ten vyskytuje 4krát: 14, 22; 93, 20; 336, 14 a 391, 8 (viz mé vydání Fris. památek, str. 11). To nám připomíná též: v zezarſtuo ſvoge, Eſe ieſt ugotouleno izconi doconi izvvolenicom boſiem II, 62 až 66, jak již jsme uvedli. Ještě nápadnější je vliv církevní slovanštiny v druhé Frisinské památce. Uvedená zde »sex opera misericordiae«: laſna natrovuechu, ſegna naboiachu, bozza obuiachu, naga odeachu, malomogoncka u ime boſie bozzekacho, mrzna zigreachu, ſtranna bod crovvi zuoge uvedechu, u timnicah uclepenih bozcekachu... 44—55 nelze si bez vlivu církevní slovanštiny vysvětliti, zvláště je zde nápadné natrovuechu (srov, Mat. 25, 37: когда та видѣхомъ алчѫща

---

[10]) Citat ten vyskytuje se jak v lat. zpovědních řádech, ku př. Venite benedicti patris mei, possidete vitam perpetuam, qui cum patre vivit et regnat etc Wasserschleben, Bussordnungen str. 554, Poen. Valicell. II), tak i v řeckých: δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός μου κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου (Almazov III, str. 7). Ovšem nalézáme citat tento i u Klimenta: приꙗдѣте благнни оцѧ моюго наслѣдоуите оуготованою вамъ цѣсарствию ѿ пьрваго вѣка... Na vъskrьsъ str. 14, ř. 23 — str. 15, ř 1. Je zde nápadné, že se Kliment držel ještě výrazu z evangelia: наслѣдоуите.

и натроухомъ, toto sloveso je zde jen v nejstarších textech, v Ostr. již напитахомъ), pak ſtranna... uvedechu... u timnicah bozcekachv, což máme též v církevněslovanských textech (Mat. 25, 35—45).

Dále třeba vytknouti: prides zodit sivuim i mrtuim comuſdo po ſvem dele III, 56, v nejstarším překladě písma sv. též по дѣломъ своимъ (viz mé vydání str. 11), kdežto má Kliment ku př. ve svých spisech противо дѣломъ юго (viz str. 36).

Též eže v Eſe tatua, Eſe raſzboi, Eſe pulti ugongenige, Eſe roti... Eſe nenaunizt. II, 21—25 vypadá jako člen v církevní slovanštině vlivem řečtiny sem vniklý.

Co se týče Emmeramské modlitby, jest nám sice její překlad zachován v církevněslovanské formě, avšak není to forma prvotní. Poukázali jsme nahoře (str. 43—44) k tomu, že jazyk tohoto překladu se liší od ostatních částí zpovědního řádu od Klimenta pocházejícího a že v mnohém ohledu se ještě nyní přibližuje k jazyku Frisinských památek. Shledali jsme tam рачити, любо, тебѣ бѫдѫ азъ исповѣденъ в'сѣхъ моихъ грѣхъ jako ve Frisinských památkách, лихо: моєга лиха сътворениѣ, лихо сътворихъ и лихо мыслихъ, изъ лиха, v III. Fris. památce: lichogedeni ř. 35, lichopiti ř. 36, lichodiani ř. 37, v I. Fris. památce slovo to chybí. Kliment tedy tento překlad trochu předělal ve smyslu církevní slovanštiny (tak ku př. místo порѫчѫ, jak máme ve Frisinských památkách I, ř. 29 a III, ř. 61, udělal jistě прѣдамь 72b, ř. 19: v německém originale »pifilhu« tedy lépe порѫчѫ), avšak původně byl jazyk tohoto překladu stejnorodý s Frisinskými památkami, s kterými i co do obsahu Emmeramská modlitba souvisí.

Přihlížíme-li ke všem těmto okolnostem, nelze jinak, nežli opět toho výkladu se držeti, že Frisinské památky pocházejí od duchovních, kteří nebyli snad z kruhu učenníků slovanských apoštolů, nýbrž kteří byli vychováni v tradicích římsko-německých a kteří jim i na dále zůstali bez pochyby věrni. Tací duchovní působili především na Moravě a v Pannonii — a právě na tuto třeba asi hlavně při naší otázce pomýšleti. Na tomto území, kde působilo vedle slovanských věrozvěstů a již i před nimi německé duchovenstvo, byla tímto zavedena též veřejná zpověď, s kterou právě souvisí Frisinské památky. Na tomto území mohl tedy Kliment poznati ony zpovědní formule a modlitby, kterých pak použil. Pro toto území mluví dále ještě i třetí okolnost, která jest neméně důležita: ve Frisinských památkách shledáváme totiž, jak již jsem ve svém vydání na to upozornil (str. 18—20), čechismy (slovacismy). Sem čítám oběti (i obeti naſſe im nezem, oblationes, sacrificia II, ř. 38), zavuekati (se) od geho II, 95 i Jaz ze zaglagolo zlodeiu III, ř. 1—2 (srovn. slovácky: zariekol sa od toho, tedy předpona za- s tímto významem), v poglagolani I, ř. 17, vy- ve uvignan II, ř. 9. Dále skupina dl: vzedlí v zezarſtuo II, ř. 62 a v modliti II, 59 a modlim ze II, 36. Ton, není-li to chyba písecká, mohlo by býti reflexem něja-

kého středoslováckého nářečí, kde za ъ máme o (tъnъ), jako zde máme tot, ale tak daleko na sever sotva můžeme jíti. A tak by mohly býti ještě jiné čechismy (slovacismy) vytčeny; snad sem náleží i ponjeże ve významu časovém jako v staré češtině, kdežto v církevní slovanštině je pravidelně kausalní, pak vuečne I, 34 m. vuečno a jiné. Tyto čechismy možno především v tom smyslu vykládati, že nám prozrazují již blízkost českého živlu. Na Pannonii tedy třeba v první řadě pomýšleti; jak známo vyskytovala se tam i skupina dl (et foris civitatem in Dudleipin u Blatného jezera). Na Pannonii a sice právě na krajiny u Blatného jezera pomýšlím nyní i na základě výkladu slova v uzmaži I, 15 a Uuzmaztue III, 36, který podám níže. Na ryze české neb slovácké půdě slovo to nebylo bezpochyby známo, nemáme zde nic podobného a že by se sem bylo teprv později dostalo, není mi též pravdě podobné.

Naše zpovědní formule a modlitby pocházejí tedy od domácích duchovních, kteří byli učenníky německého duchovenstva (toto by se bylo asi sotva naučilo tak dalece domácímu jazyku, aby ho bylo mohlo samostatně použíti v písemnictví). Učenníci Methodovi to nebyli, neboť u těchto se nejevila tehdy ještě naléhavá potřeba zpovědních formulí (bylit pod vlivem řeckým), ani veřejné zpovědi Němci zaváděné. Až do Klimenta nebylo nic podobného, ten teprv složil církevněslovanský řád zpovědní. Byla ovšem též jakási protiva mezi duchovenstvem řecko-slovanské církve a duchovenstvem německým; o tom nám vypravují životopisy slovanských apoštolů. Novoty, které zavádělo německé duchovenstvo — a to byla hlavně veřejná zpověď — nemohli přijmouti slovanští věrozvěstové. Kliment, který si vážil tradice římské církve, jak z jeho spisů vidíme (ku př. pochvala papeže Klimenta), přiblížil se jen trochu, a když se jevila potřeba zpovědního řádu, složil jej na základě řeckém, při čemž ovšem použil i zpovědních formulí a modliteb původně německému duchovenstvu přináležejících. V jakém jazyku byly psány, když jich použil? Byly psány v domácích nářečích, kterými se mluvilo v Pannonii, a to domácím duchovenstvem od Němců vychovaným. Tito duchovní, upravujíce modlitby a formule jistě zápasili s velkými obtížemi a aby si věc usnadnili, používali pomoci slovanského duchovenstva, totiž učenníků Methodiových, aneb i jinak hleděli využiti církevní slovanštiny. Tím se stalo, že se nám ve Frisinských památkách jeví její sledy a sice hlavně tam, kde se naráží na text písma svatého, s čímž se také shoduje ta okolnost, že v těchto místech ukazuje se nám spíše imperfektum, kdežto jinde převládá složené praeteritum jako v kijevských listech. Možná také, že původcové těchto památek použili hned zprvu i písma hlaholského.[41]) Že by byli však sami slovanští duchovní (učenníci

[41]) Jakmile vznikly, byly též hned psány. Již ta okolnost, že tak vydatnou pomocí církevní slovenštiny povstaly, mluví proti tomu, že by je byli duchovní chovali pouze v paměti bez písemního záznamu, jak Jagić soudil. Kde pak by si mohli celkem tak neobvyklé výrazy a tvary pamatovati!

Methodiovi) těchto formulí a modliteb jako liturgického textu v chrámu použili, není pravdě podobné: toho pro ně nebyla potřeba, neboť se drželi tradic církve řecké; u kijevských listů se měla věc poněkud jinak, neboť je to mešní text. Není tedy možno připustiti, že by byly Frisinské památky původně sepsány v církevní slovanštině, jak předpokládal Sreznevskij (viz mé vydání str. 7), můžeme jen připustiti, že se původcům těchto překladů dostalo vydatné pomoci se strany řeckoslovanského duchovenstva. Staroněmecké texty byly bezpochyby napřed překládány jakž takž do domácího nářečí pannonského a snad i do latiny, a na základě toho se tu a tam upravil text pomocí církevní slovanštiny. Čteme-li v třetí Frisinské památce: da bim nezramen i neztiden na zudinem dine pred tuima ofima ftoial (ř. 52—56), sotva připustíme, že by to bylo původní znění, kde by byly různé plody těchto dvou směrů vedle sebe pro větší zřetelnost. Zde asi pronikl původně více vliv církevní slovanštiny, neboť máme v Emmeramské modlitbě Euchologia sin.: ‚да и азъ непосрамленъ прѣдъ очима твоима бѫдѫ 72a, ř. 22—24 souhlasně s německým originalem: daz ih fora dînên augôn unscamanti sî (Denkmäler I, str. 248, ř. 8) a zrovna tak i v bavorské formuli a (l. c. str. 247, ř. 8). Zdá se tedy spíše, že někdo později připojil nestyden v textu jako vysvětlivku, poněvadž význam slova nesramen byl zatemněn. Vliv církevní slovanštiny na naše památky lze i tak vysvětliti, že někteří domácí duchovní římsko-německé církve přiučili se též schválně napřed církevní slovanštině, aby její pomocí mohli překládati staroněmecké texty. V případě tom mohlo býti hned původně v textu ‚nesramen a nestyden‘ a poslední slovo mohlo býti později jakožto tautologické vynecháno.[42]) Buď jak buď, bez vlivu církevní slovanštiny nevysvětlíme textů Frisinských památek.

Jak již podotčeno, byly snad hned původně texty ty psány též slovanským písmem (hlaholicí, které se tehdy bezpochyby ještě výlučně užívalo), poněvadž by jinak bylo jich původcům zápasiti s velkými překážkami, kdežto pomocí slovanského písma šlo vše takřka hravě. Takto se mohly tyto formule státi též majetkem církevněslovanského písemnictví, avšak zde měly jenom theoretickou cenu: v slovanské církvi se jich jistě ani neužívalo jakožto liturgického textu. Teprv Kliment jich částečně použil k obřadním textům. Některé okolnosti tomu nasvědčují, že tyto texty prošly skutečně prostředím slovanského písma; tak ku př. střídnice polohlásek, které zde nalézáme. Čteme-li zde zudinem III, 54 vedle zodni I, 9, 31; uuizem I, ř. 4 a uzem I, ř. 5, 6 a III, ř. 2, 3, vzem I, ř. 24, ki bozu III, ř. 31 vedle c tomu dini II, ř. 83, vidíme zde zřejmě grafický reflex někdejších polohlásek církevní slovanštiny, který se v živé mluvě takto nikde jeviti nemohl (viz mé vydání str. 34—35).[43]) Kdo se

---

[42]) Jako v Emmeramské modlitbě.

[43]) Zajímavé je v tomto ohledu: v ziniftue I, ř. 16 (v sinič(s)tvě) proti u zniciftve III, ř. 34 (v sničistvě) srovnáváme-li s tím základní tvar *съничьство (viz mé

přiučil jen trochu církevní slovanštině, ten musil pak dbáti těchto pohlásek.

Co se týče veřejné zpovědi[44]) západní církve, která následovala po kázání, uvádí o ní Edm. Martene z pontificale Viléma Duranda následující místo (De antiquis ecclesiae ritibus libri. Editio secunda. Antverpiae, 1736, tom. I, pag. 381 pod záhlavím: ‚Indulgentiae post praedicationem datae): In ms. Pontificali Guillelmi Durandi Mimatensis episcopi, quod olim usui fuit ecclesiae Catalaunensi haec lego: »Predicatione finita fit confessio generalis vel per diaconum vel per sacerdotem ministrum populo devote genua flectente et eadem tacite dicente. Confessione facta concedit indulgentiam et demum ... facit absolutionem dicendo clara voce et super populum extensis manibus Precibus et meritis b. Mariae semper virginis ... et omnium sanctorum misereatur vestri omnipotens deus et dimissis peccatis vestris perducat vos ad vitam aeternam. Amen. Indulgentiam absolutionem et remissionem peccatorum vestrorum tribuat vobis omnipotens et misericors dominus. Amen‘.

Potom udílel duchovní požehnání, načež odříkávali přítomní apoštolské vyznání víry: »Et si velit mox benedicit populo simpliciter dicens: Et benedictio Dei omnipotentis, Patris et Filii et Spiritus sancti descendat super vos et maneat semper« (l. c. str. 381).

V Pontificale romanum shledáváme celkem podobně (l. c. str. 381): Hujus ritus meminit Pontificale Romanum sub Leone papa X. editum, praescribens, ut concionator antequam ascendat pulpitum a potifice petat quantum indulgentiarum debeat populo annuntiare) tum addit: »Finita praedicatione expectat in pulpito praedicator et pontifex cum mitra, ac omnes alii surgunt. Diaconus vero stans inclinato capite ante pontificem cum mitra stantem dicit: Confiteor Deo omnipotenti etc. Et tibi pater, quod dum dicit genuflectit coram pontifice; tum surgit, et continuat: Quia peccavi nimis etc. Et te pater, quod dum dicit, genu flectit iterum coram pontifice; tum surgit et continuat: Orare pro me ad Dominum Deum nostrum. Tum praedicator stans in pulpito praedicto annunciat indulgentias populo dicens: Reverendissimus in Christo Pater et Dominus Dominus N. dat et concedit omnibus hic praesentibus XL dies de vera indulgentia in forma ecclesia consueta .. Et pontifex deposita sibi mitra ... stans versus ad populum dicit in tono orationis: Precibus et meritis Beatae Mariae s. V., b. Michaëlis archangeli, b. Johannis Baptistae, SS. apostolorum Petri et Pauli et omnium Sanctorum

---

vyd. str. 34). Důležité je zde dále: zegrefil II, 14, zcepafgenige II, 39 a zigreachu II, 50, o čemž se ještě zmíníme.

[44]) O platnosti veřejné zpovědi praví Honorius Augustod.: ista confessio tantum valet de his peccatis quae sacerdotibus confessi estis vel quae ignorantes gessistis. Ceterum qui gravia crimina commiserunt et poenitentiam inde non egerunt, ut sunt homicidia et adulteria pro quibus instituta est carrina, nihil valet ista confessio. (Denkmäler, II, str. 432.)

misereatur vestri omnipotens Deus et dimissis peccatis vestris perducat vos ad vitam aeternam. Amen. Indulgentiam, absolutionem ...« atd. jako nahoře.

Má se za to, že to bylo náhradou za obřad, při němž musili veřejní kajicníci mši svatou opustiti (l. c. str. 382): Haec sollemnis indulgentiarum concessio sive benedictio suffecta fuisse videtur sollemni catechumenorum, energumenorum, poenitentiumque ejectioni, precisbusque olim cum impositione manuum super eos post sermonem fieri solitis ut videre est in constitutionibus Apostolorum.« I v tomto ohledu jest zajímava naše druhá Frisinská památka, neboť nám prozrazuje právě tuto souvislost. Viděli jsme totiž (str. 9), že biskup kajicníkům před jich dočasným vyloučením z chrámu vykládal, jak Adam z ráje vyhnán byl a jak přišly na něho strasti. A právě tento výklad nalezli jsme v druhé Frisinské památce. Toto poučení měl tedy původně biskup ke shromážděným kajicníkům.

O vyznání víry praví (l. c. str. 382): Symbolum post evangelium certis diebus decantare solemus, cujus originem Timotheo Constantinopolitano episcopo referendam existimamus.[45])

Tyto části bohoslužby konaly se v Německu německy, jak tomu nasvědčují zachované památky.[46]) Bývá v nich napřed zpovědní formule, pak rozhřešení (absoluce) a vyznání víry (credo), tedy zrovna tak, jak bylo v předpise. Sem se hlásí ku př. svatohavelská formule I.[47]) Podobně naše první Frisinská památka začíná též zpovědní formulí, jen že zde vřazeno kratičké vyznání víry (ř. 8 – 10). Tím se stalo, že rozhřešení následuje až na konci a sice latinsky (je jen naznačeno):

Confitentibus tibi domine famulis ac famulabus tuis remitte peccata ut qui interinsecus conscientia flagellantur reconciliationis tuae gratia consolentur (viz na druhém snímku mého vydání). Byly také takové německé formule, kde se dávalo rozhřešení latinsky (v rkp. pak vynecháno[48]), tak ku př. při benediktburské (Denkmäler, I[3], str. 287—288), jen že se začíná vyznáním víry.

Části jednotlivé těchto veřejných zpovědí na výši jich vývoje jsou zřejmy: jednotlivá zpověď tvoří základ, k němuž se druží tak zv. »abre-

[45]) O franské a germanské říši praví Walfridus Strabo (Res ecclesiasticae cap. 22): Apud Gallos et Germanos post dejectionem Felicis haeretici, sub gloriosissimo Carolo Francorum rectore damnati idem symbolum latius et crebrius in missarum coepit officiis iterari.« K čemuž podotýká Martene (l. c. str. 382): Quae verba tamen indicare videntur, jam autea symbolum in missis recitatum fuisse, sed non ita latius et crebrius, ac post damnatum Felicem, ut quod aliquando et aliquibus in locis dumtaxat erat in usu, post modum ab omnibus ubique frequentaretur« a Eginardus (ib.): Cumque post recitatam evangelii lectionem christianae credulitatis symbolum recitaretur.

[46] Müllenhoff a Scherer, Denkmäler II[3], str. 431.

[47]) Sangaller Glaube und Beichte, l. c. I[3], str. 289—290.

[48]) Totéž platí o naší třetí Frisinské památce

nunciatio« a »confessio fidei« jakožto obnovení slibu daného při křtu. Předpokládá se, že tento zvyk pochází z Bavorska (Müllenhoff u. Scherer Denkmäler, II[3], str. 436). Pro nás jest důležito, že Frisinské památky s Emmeramskou modlitbou v Euchologiu sinajském poukazují skutečně k Bavorsku. První Frisinská památka obsahuje, jak již podotčeno, veřejnou zpověď (vysvítá to hned ze začátku: »Glagolite po naz redka zlouza«), kterou duchovní předříkával a věřící za ním opakovali. Vyznání víry je zde ještě obmezeno jen na některé články: i vueruiu, da mi ie na zem zuete beusi iti se na, on zuet, paki se uztati na zodni den, imeti mi ie sivuot po zem imeti mi ie otpuztic moih grechou. Později bývá toto vyznání ovšem delší.[19]) Jak v uvedené svatohavelské I, tak i v naší první Frisinské formuli chybí ještě docela »abrenunciace«.

Druhá Frisinská památka patří s třetí dohromady a tvoří též veřejnou zpověď. Jest tak sestavena jako ku př. svatohavelská II. (Denkmäler I, str. 290—292): napřed oslovení (poučení, to jest naše druhá Frisinská památka), potom »abrenunciatio« (ř. 1—4), »confessio fidei« (ř 4—11) a »veřejná zpověď« (ř. 11—75). Tato obsahuje v našem případě ještě kratičkou modlitbu. Ostatně poukazuje vše k stejným pramenům. Emmeramská modlitba skládá se z dvou částí: ze zpovědní formule, která se i sama o sobě zachovala (Denkmäler I[3], str. 247, č. LXXVIII A, jakožto bavorská zpověď, mimo to jest ještě jedna bavorská zpovědní formule, jež s uvedenou souvisí, str. 246, č. LXXVII), a z vlastní modlitby. Obě části prozrazují se nám v našich památkách, jen že první Frisinská památka na jedné a druhá a třetí na druhé straně nepocházejí od jednoho a téhož překladatele, vznikly však v témž ovzduší, proto mnohé shody, ale též některé odchylky.

Tak čteme v

I.	III.	
primi moiv izpovued moih grechou, ese iezem ztuoril zla po t den pongese bih na si zvuet vuuraken i bih crisken, ese pomngu ili ne pomngu ili vuolu ili ne vuolu ili vuede ili ne vuede (ř. 11—14), o něco dále: zpe ili nezpe (ř. 17).	ese iesem uuede ztuoril ili neuuede, nudmi ili lubmi, zpe ili bde (ř. 30—32)... Ese iesem ztuoril protiuuo bogu	V bavorské úplně nezachované (Denkm. I, 246, ř 4—8): odo missisprah vona minero toupha unzi in desin hûtigun tach, dero ich gihukko odo ni gehukko, de ich uuizzunta teta odo unuuizunta, nôtac odo unnôtac, slâphanto odo

[19]) Delší není ještě ani v třetí Frisinské památce: Tose uueruiu u bog uzemogoki i u iega zin, i u zuueti duh, da ta tri imena edin bog gozpod zuueti, ise zuori nebo i zemlo. Zde máme jen nejnutnější články víry.

od togo dire ponefe (krsken) bih dafe do diniznego dine (ř. 37 41).	**uuachanto ... (od výrazu: des ih kihukkiu eddo ni gahukkiu, des ih uuizzanto atd. souhlasí úplně i Emmeramská modlitba i druhá bavorská formule, str. 247 a 248).**

Podobně jsme našli ve zpovědním řádě Klimentově: ѩже съвѣдѣ и неразоумѣѩ съгрѣшихъ, волеѩ ли неволеѩ, съпѧ ли бъдѧ (68 a 16—18), tak že o souvislosti tohoto řádu s německo-slovanskými nemůžeme pochybovati (viz výše str. 30—31).

Jak v první tak i v třetí Frisinské památce počínají se hříchy křivou přísahou, podobně i v bavorské zpovědní formuli A a v Emmeramské modlitbě:

I. ili u nepraudnei rote ili u lfi ili tatbe (ř. 14—15).	III. U zpitnih rotah v lifnih refih v tatbinah.. (ř. 33—34.)	V bav. form. a Emm. modlitbě: meinsuarto enti lugino (str. 274, ř. 5).

I zde vidíme, že má první Frisinská památka jiného původce nežli třetí (nepraudnei rote — zpitnih rotah[50]). I fuldská formule souhlasí částečně co do výpočtu hříchů.

Jak první Frisinská formule tak i třetí obsahují krátkou modlitbu v textu, v první od: Bofe ti pride ze nebeze až ke konci, tedy ř. 27—35; v třetí od: Dai mi bofe gozpodi tuuoiu milozt, da bim nezramen... až ke konci (ř. 50—75). Jak vidíme, pocházejí tyto části (až na daj mi bofe ... da bim nezramen') z druhé části Emmeramské modlitby a sice je pořádek v první Frisinské památce souhlasně s Emmeramskou modlitbou zachován (též známka většího stáří), kdežto v třetí je pozměněn.

Rozumí se samo sebou, že na základě slovanského textu může se nyní snáze vypátrati nejstarší znění staroněmecké Emmeramské modlitby, která se zachovala ve dvou rukopisech. Avšak to není zde naší věcí.

---

[50]) Třeba ještě na to upozorniti, že v třetí zůstává sancto', sanctae' nepřeloženo, kdežto v první se překládá: svetemu, svetei; dále nerozuměl původce první památky německé relativní větě a přeložil bofe ti pride ze nebeze, .. ř. 27, podobně i v Emmeramské modlitbě), v třetí naproti tomu: Crifte bofi zinu, iſe iezi razil na zi zuet priti (67—69 viz mé vydání str. 21—22). V první nemáme též žádnou složeninu s licho- a ani o sobě se slova toho zde neužívá; v třetí je naproti tomu: v lichogedeni, v lichopiti, v lichodiani. V první je: ili zpe ili nezpe (ř. 17), v třetí: zpe ili bde (ř. 32), s čímž se i zpovědní řád v Euch. shoduje (68a, 18; 72a, 14). První je též starší co do jazyka i co do palaeografie (viz mé vyd. str. 28 a 48).

Je jen několik míst ve vlastních zpovědních formulích, která se neobjevují ve jmenovaných staroněmeckých předlohách. Tak: protiu memu creztu I, ř. 19—20 připomíná nám v saské formuli, z níž i jiné vznikly: uuithar mîneru cristinhêdi (Denkmäler I³, str. 236, ř. 4). Dále: I rad ze chocu caiati elicoſe zimizla imam, eche me boſe poſtediſſi III, ř. 47—50, srovn. enti gerno buozzju frammort, so fram sô mir got almahtigo mahti enti giuuizzi forgibit ve fuldajské formuli (l. c. str. 242, ř. 20—21). Konečně i: ili eſe iezem ne zpazal nedela, ni zueta vuecera ni mega pozta I, ř. 17—19, s čímž můžeme srovnati ku př. v mohučské formuli: mînero fastu ferbrocheneru ... sumondagâ unde andere heilega dagâ sô ne êrêda noh ne begienc ... heiligan uuizzuth sô ne gehielt atd. (str. 242, ř. 9—11). Srovn. též: noh mîne vespera noh mîna metdîna ... v reichenavské formuli (str. 244, ř. 12). Rozumí se samo sebou, že tím ještě není řečeno, že by uvedená místa frisinských památek právě odtud pocházela. Spíše si musíme mysliti, že bylo ještě více jiných staroněmeckých zpovědních formulí, které se shodovaly docela s našimi Frisinskými, které se nám však nezachovaly.

Avšak jak bavorská zpověď první a druhá tak i Emmeramská modlitba jsou soukromé zpovědi, kdežto Frisinské památky jsou, jak již uvedeno, veřejné zpovědi. Ale jsou to zde teprv takřka první kroky, které se zde učinily od soukromé zpovědi k veřejné. V první památce je, jak jsme již řekli, zcela kratičká »confessio fidei« vložena v text zpovědi (ř. 8—10), jinak by nám nic nepřipomínalo veřejnou zpověď až na vyzvání na začátku: Glagolite po naz redka zloueza. »Renunciatio« zde ještě docela chybí. Třetí Frisinská památka (s druhou, která k ní patří) je již v tomto ohledu více vyvinuta. Nehledě k poučení, které předchází (vyskytující se jako druhá Frisinská památka), máme zde hned na začátku krátkou renunciaci a konfessi fidei, totiž:

Jaz ze zaglagolo
zlodeiu i uzem iego
delom i vzem iego
lepocam. Toſe uve-
ruiu u bog uzemo-
goki i u iega zin
i u zuueti duh, da ta
tri imena edin bog
gozpod zuueti,
iſe zuori nebo i z-
emlo[51])

[51]) Z confesse je zde to nejnutnější. Podobně nalézáme ostatně ve všech konfessích a odpovídá to prvním dvěma otázkám o víře v tak zvaných »Ordines ad dan-

Tento začátek připomíná nám ku př. svatohavelskou formuli III: Ich widirsage deme tiefle unde allin sinin werchin unde allir sînir gezierde, unde geloube an ainin got vatir almehtigin, der dir schepfâre ist himils unde der erde. Ich geloube an sînin aininborn sun, unsir hêrrin Jesum Christum. Ich geloube an den heiligin geist. Ich geloube die drîe namin ain gewârin got unde in cheinin andirn... (Denkmäler I[3], str. 306, taktéž alemannská formule str. 307). Konfesse je zde ovšem již obšírnější.

Co se týče objemu konfesse shoduje se ještě více s třetí Frisinskou památkou polopněmecká a pololatinská formule Denkm. II[3], str. 437 uveřejněná: Ihc fersaho den tiufel unte aliiu sinu uuerc. credo in deum patrem omnipotentem unte den heligen sun unte den heligen keist. Ihc keloubo daz dio dri namen en got alemactih ist. Ego confiteor deo omnipotenti atd. Jinak nemáme v staroněmeckém písemnictví formule zrovna tohoto přechodního druhu, jaké se nám zachovaly ve Frisinských památkách, avšak že zde též byly, o tom nemůžeme pochybovati. Mají tedy Frisinské památky i v tomto ohledu velkou důležitost.

V tom spůsobu, jak se nám Frisinské památky v posledním přepise zachovaly, byly patrně určeny pro Slovince vůbec. Vychází to na jevo z několika známek jazykových, hlavně z toho, že je zde často *o* za církevněslovanské *ъ*. Ve svém vydání předpokládal jsem, že texty ty nešly přímo z Pannonie neb z krajin někdejší velkomoravské říše, nýbrž že se dostaly k Slovincům skrze chrvatské glagolity (str. 32—33). Z okolnosti, že se zde pravidelně píše *k* jakožto střídnice za cksl. *št*. (*z tj* a *kt*), tedy jako často v starých srbskochrvatských památkách (ku př. v listině Kulinově), soudil jsem, že se tímto *k* ve Frisinských památkách mělo vyjádřiti srbskochrvatské *ć*. Avšak poněvadž se k tomu poukazovalo, že v chrvatských hlaholských památkách se píše právě *št*, musíme zde věc blíže vyložiti. Třeba ovšem k tomu přihlížeti, že druhá Frisinská památka, jak jsem ukázal (str. 29—30 a pak zvláště na str. 80 v opravě k str. 30), byla psána dle slechu: někdo ji předříkával či spíše předčítal a druhá osoba po něm psala. Dle německého spůsobu psala totiž několikrát *u* místo *o*, poněvadž se v staré němčině vyslovovalo *o* jako *u* v jistých případech.[52]) Napsala i *o* místo *a* pod vlivem téže výslovnosti. V případech těchto byly chyby ještě opraveny, jak v rukopise zcela zřetelně vidíme. Nejmakavější důkaz je však v následujícím: v koncovkách přecházelo v bavorském ná-

---

dam poenitentiam« (u Schmitze, Bussbücher I, str. 88 a u Martene l. c. str. 774 násl. č. III, IV, VI a X). První otázka: Credis in Deum Patrem et Filium et Spiritum sanctum? Druhá ot.: Credis quia hae tres personae unus sit Deus? Třetí ot. zní: credis quia in ipsa carne, in qua modo es, resurgere habes et recipere sive bonum sive malum prout gessisti? Této odpovídá kousek konfesse, který je vložen do první Frisinské památky.

[52]) To se pozoruje i později: »Aus gospod, rob konnte im deutschen Munde sehr leicht das γasputh, ruoph von Cirkno werden (H. Schuchard: Slawo-deutsches u Slawo-ital. Graz. 1884, str. 46).

řečí v X. a XI. století *e* často v *a*; pod vlivem této výslovnosti můžeme si zcela dobře vysvětliti bofi raba ř. 109—110 místo bofi rabe (akk. pl.) a grechi vuafa ř. 111 místo grechi vuafe. Dále se zde psalo v násloví často *b* místo *p* a dvakrát *ch* místo *k*, všecko vlivem staroněmecké výslovnosti (viz str. 40—41 mého vydání). Taktéž i pagi místo paki ř. 14.

V třetí památce, která je psána touž rukou, nemáme ani stopy těchto zvláštností staroněmecké výslovnosti. Dále třeba zde vytknouti, že je v druhé památce rozdělení slov velmi nedbale provedeno u porovnání s třetí; nemáme zde též žádné interpunkce (viz str. 31 a 44). To si můžeme jen tak vysvětliti, že třetí památka byla psána dle předlohy již latinkou psané, avšak druhá dle — nápovědi. Je-li tomu tak — a všecky okolnosti mluví pro to —, nesmíme přece předem zavrhovati veliký vliv chrvatskosrbského neb jiného pravopisu, tvrdíce, že Němec, který psal tyto dvě památky, psal druhou výhradně pod vlivem svého staroněmeckého pravopisu. Může se totiž připustiti, že četl již nějakou takovou formuli (ku př. první a snad i třetí, než ji přepsal v přepise pro Slovince a že mu utkvěly některé grafické zvláštnosti v paměti, jichž pak též použil při své práci. Bylo to ovšem v míře dosti značné, tak že se celkem pravopis druhé památky poměrně jen málo liší jak od první tak i od třetí. Tak se píší zde 93 případy s *s* jen 59krát literou *z*, v 34 případech píše se jinak (v I jsou 72 případy psány vždy se *z*, v III je až 70 případů s *s*, 64krát se píše *z* a jen 5krát *ſ*); v druhé památce se píše *š* pětkrát jakožto *ſſ* (v I jen jednou), jinak se píše literou *s* (viz mé vyd. str. 38). *č* se zde píše též třikrát literou *tſ* (petfali ř. 4—5, petfachv ř. 100, metfi ř. 101) a jednou *tz* (petzali ř. 12) a sice oboje jen zde (viz str. 39)[53]); jen v druhé máme *vv* = *v* 6krát (str. 40). Druhá se dále odchyluje v pravopisu souhlásky *ch* (str. 39) a *j* (str. 40), jen zde se rozeznává ještě několikrát *y* od *i* (str. 42) atd.

Snad bude třeba věc si tak vysvětliti, že někdo Němci předčítal z rukopisu hlaholsky psaného, poněvadž Němec ten neuměl hlaholsky čísti. Že by byl psal Němec z paměti, na kterouž myšlénku by se mohlo konečně také připadnouti, proti tomu mluví některé okolnosti. Máme zde zegrefil II, ř. 1, zemirt II, ř. 14, zcepafgenige II, ř. 39 a zigreahu II, ř. 50, kde všude vidíme střídnici *e* (*i*) za polohlásku ъ, kterou předčítající dle svého originalu naznačil. Důsledně se to nedělo, neboť je

---

[53]) Ve většině případů máme *ſ* za *č*: mufenikom I, ř. 5; v ziniftue I, 16; poftenih I, 22; poronfo I, 29; — narefem II, 16–17; nafnem II, 43; lafna II, 44–45; ofima II, 76, 86; cliufi II, 102; poftete II, 111; mofenik III, 16; rafite III, 20; refih III, 34; ofima III, 55; porufo III, 61. Hned potom je *z*: otze I, 2; — zlovuezki II, 11; nizce (ničže) II, 26; ozima II, 27; zlouuezi II, 30–31; zefti II, 37 a razil III, 68. I zde má tedy druhá památka nejvíce příkladů Pak je ještě *cſ*: vuecfne I, 34; vuecfni I, 34; *c*: vuecera I, 18; cifto III, 22; zniciftve III, 39 a *cc*: ecce II 1 a 42, pak *ch*: eche III, 29

zde i zpafitel II, 91. Kdo z obou tuto nedůslednost zavinil, ovšem těžko vypátrati. Jinak máme v první: ne zpazal I, ř. 18 a v třetí: zpazi III, ř. 73, tedy bez střídnice. Vlivem staré němčiny v uvedených příkladech nevzniklo *e*, neboť skupina *sp* se zde vyskytuje velmi často v násloví a samohláska *e* se zde nikde nevkládá. V naší památce jest to spíše jeden z nejdůležitějších důkazů, že tyto formule byly původně psány slovanským (hlaholským) písmem (viz str. 48—49). Kdyby byl původce druhé památky psal z paměti, měl by náš text více jednotnou povahu a rozdíly jako sepasenije a spasitel by se nevyskytovaly. Taktéž by měly i střídnice za *š* spíše jednotnou povahu, čehož ovšem v památce neshledáváme. Písmo třetí památky je též úhlednější, pisatel si dal více na čas, nemusil kvapiti, maje před sebou předlohu. Písmo druhé jest méně úhledné, je viděti, že zde týž pisatel musil zběžněji psáti, když mu bylo někým jiným předčítáno. Proto nemáme zde, jak již uvedeno, žádné interpunkce, proto je též rozdělení slov nedbale provedeno, mnohdy se píše celá řada slov dohromady, mnohdy se trhají slova uprostřed, ku př. zino uueboſi ř. 16 = sinove boži, choi ſe Jh, Eſene nauuiſt atd. Tím se právě druhá památka značně liší od obou ostatních. Hlaholici však asi neprozrazuje eſe I, 11 atd. (viz vyd. str. 32).

Co pak se týče naší střídnice za církevněslovanské *št*, máme v druhé památce *k*: neprigemlioki ř. 3, imoki ř. 6, nemoki ř. 13, bozzekacho ř. 49, bozcekachu ř. 55, zavuekati ř. 95 a konečně s malou variací mogoncka ř. 48, tedy *ck*.

V třetí též: -mogoki ř. 5, moki ř. 19, pomoki ř. 20, -mogokemu ř. 25, ale vedle toho přece i lepocam ř. 4, chocu ř. 48, tedy dvakrát *c*.

V první máme jen choku ř. 7, criſken ř. 13 a nejasné vuuraken ř. 13. Odchyloval-li se pisatel v druhé památce v jiných případech někdy od tradice a řídil-li se pak spíše dle sluchu, při čemž právě podléhal výslovnosti a grafice staroněmecké, musíme předpokládati, že zde dobře dle slechu rozeznával, psal-li bez výjimky *k* (*ck*).[54] Němec tedy zde slyšel hlásku, kterou podal bezpochyby jen dle tradice souhláskou *k*, avšak celkem ji rozlišoval od obyčejného *k* (v třetí je ovšem, jak se zdá, rozdíl ten trochu porušen). Německé *k* stalo se v Bavorsku v jistých případech hrdelnou affrikatou (*kχ*) a proto se často též psalo jako *ch*: chorn, chind, píše se ovšem i corn, kind, zvláště ve starších památkách. Ano i v naší památce je dvakrát *ch*: chiſto (kyjždo) ř. 80 a choiſe ih (koichže) ř. 23—24. Za střídnici církevněslov. *št* se však *ch* nikde zde nevyskytuje, nebylo to zde tedy jen

---

[54]) Píše-li se zde naproti tomu ecce II, ř. 1 a 42 a ve III eche ř. 49, následuje z toho, že je zde *č*, tedy eče, že slovo to souvisí etymologicky s českým a-č(e), ač, polsky ač, a ne s církevněslovanským ашє, jak Miklosich myslil (Etymolog. Wtb. str. 4 při ашє).

pouhé *k*, jak se na to též pomýšlelo. Následuje to i ostatně i ze způsobu, jak se zde vlastní *k* píše: střídá se totiž *c* s *k* dle jistých pravidel německé grafiky. Při vlastním *k* jeví se nám (mimo dva uvedené případy s *ck*) jen nepatrné odchylky v druhé památce. Pravidelně se píše *c* před *a* a *o*, na konci slov a pak v skupině s jinými souhláskami:

camoze 84—85	acoſe 31—32	bac 103	crovvi 51	oclevuetam 21
ucazal 94	taco 58	c tomu 83	ucriti 69	clanam 36
cacoſe 70	izconi 64—65		cruz 89	uclepenih 54
	doconi 65			vcloniti 85
	izvvolenicom 65—66			cliuſi 102
	cacoſe 70	konečně při *v*:		
	zopirnicom 73	circuvah 21		
	vzacomu 76—77			
	zeſtoco 97			
	vuelico 107—108			

Ale i před *i* se vyskytuje zde jednou *c*: mirzcih 18. Jinde je zde *k*: vueki 2, 6—7, zlovuezki 11, niki(r)ſe 69, zde v těchto třech případech též očekáváme *k* dle staroněmeckého pravopisu, neboť *c* mělo před *e* a *i* jiný význam (něm. *z*) Ano i před *o* je jednou *k*: nikoligeſe 4.

Až na nepatrné celkem výjimky máme totéž v první a třetí památce, totiž:

caco I 26	muſenicom I 5	otpuztic I 10
vuelica I 21	vuernicom I 6	—
pocazen 25	caco I 20	otpuztic III 23—24
—	tacoga I 25	moſenic III 16—17
caiuze III 46	acoſe I 26 (2krát)	zakonnic III 17
caiati III 48	—	—
	izco III 11	creztu I 3, 20
	u lacomtztve III 35	crilatcem I 4
	elicoſe III 48	criſken I 13
	comuſdo III 58	—
		Criſte III 67

I zde je několikrát *k*: paki I, 9, ki bogu III, 21, greſnike III, 69—70 (v těchto případech očekáváme opět dle staroněmeckého pravopisu *k*). Mimo to ještě: redka I, 1, vueka I, 35; moku I, 27; uuek I, 35.

Přes všecky odchylky, máme zde tedy přece nějaká pravidla, která předpokládají jakousi tradici.

Jest nyní otázka, jak zněla u Slovinců střídnice za ckslov. *št*, která se zde píše literou *k*? Jest pravdě podobné, že to nebylo ještě *č*, které u Slovinců nyní máme, nýbrž nějaké *ć*, z kterého teprve *c* později vzniklo a z kterého mohlo ovšem i *k* povstati, jak se skutečně dialekticky vyskytuje. Dvakráte se píše v třetí památce *c*: lepocam III, 4 a chocu III, 48; mohlo se tím též *č* naznačiti (srovn. cifto III, 22, zniciftve III, 39 a i v první: vuecera I, 18), ale kdyby se bylo v našich případech skutečně vyslovovalo *č*, byla by se přece tradice, držící se litery *k*, ve více případech prolomila a bylo by se v druhé památce psalo buď *ſ* neb *tſ* po případě *cſ* neb *z*, kteréžto litery zde máme za *č*, tak jako se to stalo obdobně při střídnici za nosovku ѫ.

Není li ve Frisinských památkách za *št* ještě *č*, nýbrž asi *ć*, mohlo by se na to pomýšleti, že se ve výslovnosti tato souhláska přibližovala k souhlásce *k* a že se uvedená grafika následkem toho vyvinula zde samostatně. Jsou však přece jiné okolnosti, které nám činí zde cizí vliv pravdě podobný. Jeví se zde totiž i jinak vliv chrvatštiny. Tak zde máme za *ě* jednou *i*: lichodiani (= lichoděani) III, 37; jiný případ poznáme níže (v uzmazi). Dále ve slově posledge II, 93, což odpovídá církevněslov. послѣждє; třeba připomenouti, že se na chrvatské půdě za původní *dj* (v církevní slovanštině *žd*) i měkké *d* vyskytuje, jako v uvedeném slově.

Můžeme též k tomu poukázati, že gerundium na *i*, jako máme v našich památkách: beufi I, 8, neprigemlioki II, 3 a imoki II, 6 se vyskytuje hlavně v chrvatštině jako: ova budući rekal zapovidi (Miklosich, Vgl. Gramm. IV², str. 826 a 839).

Hlavně však jsou to střídnice za nosovku ѫ (viz v mém vydání na str. 32 a 42). Ze způsobu, jak jsou zde nosovky zastoupeny, vychází na jevo, že ono slovinské nářečí, pod jehož vlivem památky posledne psány byly, nosovek již vůbec neznalo. Tradice církevní slovanštiny jeví se v poronfo I, 29 a mogoncka II, 48. Toto *on* nebylo ovšem řádně jako nosovka (ǫ) proneseno, nýbrž jednoduše jako *o* + *n* a proto se stalo v druhé památce, kde vůbec se *o* několikrát slyšelo (a psalo) jako *u* (viz mé vydání str. 29), že bylo obdobně i zde napsáno *un* místo *on*: funt II, 19 a vuerun II, 105. Než máme zde také *u* za ѫ. V první památce je 15krát *u* a 8krát *o*, v druhé 22krát *u* a 12krát *o* a konečně ve třetí 9krát *u* a 11krát *o*. Jak tedy toto *u* vysvětliti? Pocházelo bezpochyby též z chrvatského prostředí, neboť že v chrvatštině zanikly záhy nosovky, o tom nás přesvědčuje Glagolita Clozův (viz mé vydání str. 5).

S tím se srovnává též ta okolnost, že máme *u* právě hlavně v oněch tvarech, které prozrazují více vliv církevní slovanštiny v druhé památce totiž v imperfektech: natrovuechu ř. 45, nabioachu 46, obuiachu 47, odeachu 47, zigreachu 50, uvedechu 52, bozcekachu 55, uteffachu 56; tak i pak: tepechu 98, pecfachu 100, tnachu 101, vuefachu 102, raztrgachu 103. Naproti tomu jen: bozze-

k a c h o 49 a f t r a d a c h o 98. Celkem vidíme, že přibývá časem případů s *o* (tedy ve smyslu slovinčiny) proti *u*. V první památce jsme měli mnohem více příkladů s *u*, v třetí je již o něco více případů s *o*. Týž poměr je též v druhé, nepřihlížíme-li k tvarům imperfekta

Za *ę* máme již jen jednou *en*: v u e n f i h I, 23, tedy zase v starším textě, jinak je již všude *e* a sice jen *e*. To možno vysvětliti tou okolností, že v chrvatštině je za *ę* též střídnice *e* jako v slovinčině. Kdyby bylo *u* za *ѫ* se sem dostalo ku př. vlivem češtiny (pannonských Slováků), měli bychom i za *ę* zde obdobně několikrát *a* : *ja* (vlivem českým). Na všechen spůsob musíme připustiti, že střídnice za nosovky neprozrazují ve Frisinských památkách žádného jednotného rázu: nejeví se zde vliv jen j e d n o h o jazyka.

Dle toho všeho jest velmi pravdě podobné, že Frisinské památky pocházejí z hlaholských předloh a že přepisy z hlaholských originalů obstarali německým duchovním původně chrvatští hlaholité po případě druhou Frisinskou památku předříkával nějaký chrvatský hlaholita. V tomto smyslu jsem tedy viděl v *k* za novější slovinské *č* vliv chrvatštiny. A jak se dostalo toto *k* do chrvatské grafiky? Předpokládá se zde sice vliv pozdější řecké výslovnosti souhlásky *k* před měkkými samohláskami, ale výslovnost tato byla obmezena na jistou krajinu.[55]) Třeba spíše na to pamatovati, že Chrvati byli pod vlivem severoitalské grafiky, kde *k* mohlo v jistých případech též také tak zníti. A v starých vlašských památkách se též píše často *k*, ku př. v zpovědní formuli z druhé polovice XI. století (Ernesto Monaci, Crestomazia italiana dei primi secoli. Fascicolo primo. 1889, str. 5): k e t ř. 4, k'i o ř. 8, 16, 17, 22, k'i l l i 9, k e ř. 11 (2krát), 13, 14, 23, 37, 38, c k e ř. 20, k e n ř. 34 atd. máme ale též ku př. j u d i k e, k i v i t a, f e k i m u s, a n k i l l a s atd. mnoho jiných příkladů v listině z r. 1173 (Monaci, str. 10). *c* se asi proto nevzalo, jelikož se vyslovovalo v benátském nářečí před *e* a *i* jako *c*, ne jako *č*, kteréž by se bylo mohlo konečně spíše srovnávati s *č*.

Vliv vlašského pravopisu prozrazuje se též bezpochyby ve slově e c c h e (= eče) III, 49. Starý doklad pro *ch*, kterým se má vyjádřiti affrikata, nalézám v S i m p l i c h i (nyní Semplicio, řidčeji: Simplicio) v uvedené listině z r. 1173, str. 10, ř. 3 a 12 (srovnej zde i t e r t h i o = tertio str. 11, ř. 39).

Tak nalézáme i v jihoslovanských latinských listinách (Monumenta spect. hist. Slav. merid. vol. 7, r. 1877), ku př.: B o ç a c h i = B o ć a č i str. 88 (z r. 1070), C e r n e c h o str. 22 (z r. 986), d e B r a t i c h i str. 167 (z r. 1070—1078) a jiné. Srovn. též *ch* za *č*: U e c h e d r a g o (= Večedrag) str. 173 (z r. 1085—95); V i l c h i c h i (= Vilčići) str. 163 (z r. 1070 až 1078), zde i *ch* = *č*. V chrvatštině se pak toto *ch* ovšem v platnosti *č* rozmohlo.

[55]) Hlavně jsou to jonské ostrovy, avšak i zde se může pomýšleti opět na vliv jiný, který působil na řečtiny, totiž na vliv v l a š t i n y.

Ale i ve vlaštině se pak ustálilo *ch* za *č* (*č*) slovanských jmen, ku př. Manichovich (Commissiones et relationes venetae, v uvedených Monum. sv. 6, str. 100) a četné jiné příklady. Dialekticky se psalo též *ch* za *č* (srovn. Mussafia, Beitrag zur Kunde der norditalienischen Mundarten im XV. Jhd. 1877, str. 16 a 97). Toto vlašské *ch* = *č* dostalo se i do starší maďarštiny, tak se vyskytuje ku př. v Královeckých zlomcích z poč. XIV. stol. (Akademiai Ertesitö. 70. füzet. 1895).

Ohledně našeho *k* za *č* viz ku př. ještě Uekemir str. 81 (z r. 1070), Vekemiro str. 152 (z r. 1090) proti Vecemiro str. 153 (z r. 1090).

Vliv vlašské grafiky mohl by se dále jeviti v pongeſe I, 12, pomngu I, 13 (dvakrát), avšak jen zde, v III je již poneſe III, 40, neboť ve vlaštině se psalo též ku př. degnio, dengno (G. Gröber, Grundriss der rom. Philologie, I, str. 493).

Jeví-li se ve Frisinských památkách jakýsi vliv vlašské grafiky, či spíše severoitalských nářečí zvláště benátského, jest otázka, můžeme-li vše, co jsme dosud připisovali vlivu staroněmecké grafiky, tak vykládati. Jak známo, viděl v tom Braune německý vliv, že se za *s* a *z* v našich památkách píše *z*, kdežto za *š* a *ž* se zde vyskytuje *ſ*. Z toho soudil Braune že se *s* a *z* v němčině rozeznávalo asi tím článkováním, že se *s* blížilo více k *š* (»Die altslov. Freisinger Denkmäler in ihrem Verhältnisse zur althochdeutschen Orthographie« v »Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur« I, 1874, str. 527—534). Mně se zdá nyní jiný výklad správnějším, vidím v tom totiž vliv vlašský. Tak praví H. Schuchardt (Slawo-deutsches und Slawo-italienisches, str. 47): »Die Slowenen, Kroaten und Serben lieben es das tonlose und das tönende *s* der Veneter (und Friauler) durch *š* und *ž* wiederzugeben. Es ist dabei nicht zu vergessen, dass im Venetischen *ſ* (mit diesem Zeichen will ich nur wo es von nöthen ist, das tönende *s* ausdrücken) sich für it. *g'*, *c'*, *z* findet, daher žardin, diži, želo für ſardin, diſi, ſelo; žolfer im Kroatischen von Pisino kann nur auf ſolfo, nicht auf solfo zurückgehen...« Dle toho se tam i latinské *s* vyslovovalo jako *š* a způsob ten, psáti souhlásku *š* jednoduše souhláskou *s*, jak se to vyskytuje v maďarštině, lze jen touto severoitalskou výslovností vysvětliti, jak již předpokládal Schuchardt (l. c. str. 52): »Um nun diese allzulange Betrachtung über die istrisch-dalmatinischen Zischlaute zu schliessen, so sei noch darauf hingewiesen, dass hier und überhaupt im Venetischen, nicht wie im Toscanischen dem *s* ein *š* gegenübersteht, sondern sozusagen officiell nur das erstere existirt, dessen mittlere Aussprache dadurch um so begreiflicher wird. Wenn deutsches Schanze. Schinder in diesem östlichsten Italienisch zu sanza, sinter, und slaw. šibica zu sibizza wird, so ist eben das *s* nicht als ein dem toscanischen gleichwerthiges zu betrachten. Es erinnert dies an die magyarische Darstellung des *š* durch *S*, für welche ich keine Erklärung kenne; sollte dies *s* dem zunächst liegenden Küstenland entstammen?« Ano tak jest; byli to duchovní, kteří ze severovýchodní Italie

pocházeli a latinské *s* jako *š* vyslovovali a pod vlivem této výslovnosti vyvinula se tato maďarská grafika (srovn. György Volf: Kiktöl tanult a magyar írni, olvasni? Budapest. 1885). Výslovnost ta pochází již ze staré doby a jako se píše *š* souhláskou *s*, tak se psalo i *ž* často touže souhláskou *s*, tedy jako ve Frisinských památkách. Jak se mi vypravuje, bylo slyšeti ještě do nedávna v Uhersku, že kněz při mši sv. volal: Dominuš vobiščum, tedy podobně jako v uvedených krajinách vlašských.

Pro můj výklad, že v tomto pravopisu nesmíme viděti vliv staroněmecké grafiky mluví ta okolnost, že v druhé památce, která byla psána Němcem dle slechu a v které by se měla v tomto případě jeviti nejvíce grafika německá, vyskytují se právě v tomto ohledu nejčetnější výjimky. Zde se psalo *s* nejčastěji jako *s* a *š* zde máme naproti tomu 5krát psáno spřežkou *ff*, což je ovšem bezpochyby německé (viz mé vydání str. 38.)[86] Jen snad v tom by se mohl jeviti částečně vliv němčiny, že se tolik výjimek při *f* = *ž* nevyskytuje (97krát; jen 2krát *z*, viz mé vydání str. 38), neboť staré něm. *s* přechází skutečně v jistých případech v slovanské *ž*, jak i Schuchardt (l. c. str. 52) udává: »Wie die Slawen in Lehnwörtern ital. *s* durch *š* und *ž* wiedergaben, so auch deutsches *s*, aber mit bemerkenswerthem Unterschied. *š* gilt nur für *ss* und *s* vor Consonanten (wobei jenes nur geschriebene, allgemein wie *š* gesprochene *s* nicht in Betracht kommt), z. B. slow. ješa (Esse), kreša (kresse), kušniti (küssen), binkošti (Pfingsten), klošter (Kloster), tschech. karmeš (Kirchmesse), Prušák neben Prusák (Preusse), kašpl (Haspel), lišta (Leiste), doch zeigt *ss*, bes. = *ss*, Neigung im Slawischen zu bleiben, nicht bloss in neueren Lehnwörtern wie slow. gasa, grisati, pasati, sondern auch in so alten wie tschech. musiti (müssen). Für anlautendes, auslautendes und intervocalisches *s* tritt *ž* ein, wie z. B. slow. žaga (Säge), žajfa (Seife), žavba (Salbe), žegnati (segnen), žemlja (Semmel), rožinkranc (Rosenkranz), špiža (Speise), viža (weise), glaž (Glas); tschech. žalm (alt Salm = Psalm), žehnati, žemle, ženkl (Senkel), žold (Sold), žumpa (Sumpf), čížek (Zeisig). Und so auch in den anderen slawischen Sprachen. Es hört also der Slawe einestheils das deutsche *s* als ein breites, anderentheils als ein tönendes ... so vermuthe ich dass das *s* in Mittel- und Süddeutschland früher eine breitere Aussprache gehabt hat als jetzt. In der Anlehnung an Consonanten ist ja *s* gern zu *š* geworden«. K tomu třeba ještě dodati, že Němci naopak ze slovanského *ž* udělali *s* ku př. želiv, něm. Seelau.

Vliv výslovnosti a grafiky vyskytující se v severovýchodních krajinách Italie bude třeba bedlivěji studovati a jak působil na sousední Slovanstvo, důkladněji sledovati, nežli se tak dosud dělo. Tak v mnohém ohledu obohatíme asi tím své vědomosti. Uvedl jsem dříve, že jest velice

[86]) Nalézáme ovšem i jinde Junassa = Junaša (Monumenta spect. hist. Slav. mer. vol. 7, str. 272 z r. 1085—95.

pochybné viděti vliv řečtiny v tom, píše-li se za srbskochrvatské *ć* souhláska *k*. Ještě více to platí při *g* za srbskochrvatskou střídnici církevněslovanského *žd*. I zde musíme viděti vliv benatštiny. *g* se zde před *e* a *i* vyslovovalo jako *ď* a *j*, nikdy však jako *dž* a v této platnosti dostalo se *g* též do maďarštiny za *ď*, kdež se píše: *g*, *gi*, *gj*, *gy*, *gh*, *g'*, *gg''*, v novější době *gy*. Tak se vyskytuje v srbskochrvatských památkách cyrillských *g* za střídnici církevněslov. *dž*.

Poukázavše na vliv vlašské výslovnosti a grafiky ve Frisinských památkách nechceme ovšem tím tvrditi, že by německá grafika tím docela ustupovala zde do pozadí, naopak, německá grafika se nám zde jeví též dosti patrně a sice hlavně ve spůsobu, jak se píše *v* (viz str. 39—40 mého vydání); ale též i v jiných případech.

Byli li chrvatští hlaholité zde sprostředkovateli mezi hlaholským a latinským písmem, je ovšem otázka, odkud měli právě tyto hlaholské texty? Mohli je míti především z Pannonie. Byla však u Chrvatů též zavedena veřejná zpověď jako v Bavořích a bezpochyby v pannonských krajinách? Asi sotva. Je též možné, že měli němečtí duchovní hlaholské památky z Pannonie, o nichž tolik věděli, že jsou to pouhé překlady staroněmeckých formulí, ve svých klášteřích. V čas potřeby mohli se pak obrátiti k chrvatským hlaholitům, aby jim je přepsali. To se stalo asi vícekrát, v různých dobách. Závady nebylo žádné, neboť chrvatští hlaholité náleželi též k římské církvi.

Tím že byla druhá Frisinská památka psána po nápovědi, zachovaly se v ní ještě i jiné zvláštnosti, kterých v první a třetí nemáme. Několikrát zde bylo totiž zcela zřejmě staroněmeckým spůsobem naznačeno *y* (ы): bui ř. 8, mui ř. 32, 41 a 104, buiti ř. 84 a muzlite ř. 84 (tak se píše mnohdy *ü* v staré němčině), neimugi ř. 5 (viz mé vydání str. 42). Z první a třetí nemůžeme bezpečně takových příkladů doložiti, neboť v miloztivui III, 60 je spíše *vu* = *v*, tedy milostivi. Z toho jde na jevo, že tenkráte nebylo již v slovinčině hlásky *y*, aspoň ne v onom nářečí, jehož vliv sem zasahoval. Kdo předříkával druhou památku, držel se asi spíše svého originalu hlaholsky psaného, kde měl ještě *y*. Jinak i v chrvatštině začíná záhy mizeti *y*, jak vidíme již v Glag. Cloz. (viz mé vydání str. 5 6); byla to tedy i zde spíše starší tradice jako u nosovek, kdyby se bylo na onom slovinském území ještě *y* vyslovovalo, vyskytovalo by se nám zajisté právě ještě v první starší památce. Tam však nevidíme žádné podobné stopy.

Při této příležitosti chci podati výklad několika výrazů, které se mi nepodařilo ještě správně vyložiti v mém vydání. Nejvíce obtíží způsobovalo mi jakož i jiným slovo v uzmazi I, 15 a Uuzmaztue III, 36. Myslil jsem zde konečně na směs, směstvo, v kterýchžto slovech neporozuměním bylo *ě* zaměněno hláskou *a* vlivem slovinského mas, masa (ku př. brez masi, v to maso a pod., str. 21 a 75 mého vydání). Od té doby nepouštěl jsem slova ta se zřetele, až se mi konečně podařilo přijíti pravému výkladu

na stopu. Jsa konečně přesvědčen, že pomocí chrvatských hlaholitů Frisinské památky byly přepsány latinským písmem, pátral jsem dále, mohlo-li by se slovo to především na základě jihoslovanských jazyků vyložiti, ne však na základě češtiny, jak jsem dříve vždy myslil. A skutečně je tomu tak! V slovníku Joannis Bellosztenec, Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum aerarium. Zagrabiae, 1740 mámc na str 385 pod heslem cupiditas ... selya, pak: cibi cupiditas = smah, selya jeszti, glád. Novým pravopisem je to ovšem žmach či chrvatsky žmah. V slovinčině je sice slovo to též, ale nemá zde toho významu (A. A. Wolf, Slovensko nemški slovar. 2. díl, str. 970: žmàh, žmáha = okus (Geschmack). V první Frisinské památce jest tedy v uzmazi = v žmasi a toto je místo žmasě, v kterémžto případě srbsko-chrvatským způsobem přešlo *ě* v *i* jako to máme v lichodiani III, 37 (viz nahoře str. 59) U uzmaztue pak třeba vykládati jako v žma(š)stvě. V obou slovech psáno *ž* souhláskou *z*, jak se to zde děje celkem zřídka (srovn. zelezneh II, 53, zefztoco II, 97).

Záleží nyní na tom, abychom vypátrali, v jakém významu slovo to se zde vyskytuje nebo kterému staroněmeckému významu odpovídá. Nahoře (str. 53) jsme na to upozornili, že se hříchy počínají jak v první tak i v třetí Frisinské památce křivou přísahou, podobně i v bavorské formuli *A* a v Emmeramské modlitbě. Avšak týto nám zde nemohou věc vysvětliti, neboť v nich schází celá řada hříchů, které se nám vyskytují ve Frisinských památkách, jako tatba, zavist, poglagolanie. Zbývá tedy fuldská formule a ta skutečně nám zde může pomoci. Hříchy v ní se celkem tak vypočítávají (K. Müllenhoff u W. Scherer, Denkmäler, I[3], str. 241) jako v první Frisinské památce, jen že je jich tam více:

Fuldská formule:	I. Frisinská:
meinero eido, ubilero, fluocho, liogannes, stelannes huores, manslahti, unrehtes girâtes ...	v nepravdnei rote ili u lſi, ili tatbe
girida, abuustes, nîdes, bisprachido, ubilero lusto, ... mina fastûn ni bihielt sô ih mit rehtu scolta ... heilagâ sunnûntagâ inti heilaga messa inti heilagon uuizzôd ni êrita sô ih mit rehtu scolta ...	ili zavuizti, ili vu zmazi ili v ziniſtve ili eſe mi ze tomu chotelo emuſc mi bi ne doztalo choteti ili v poglagolani ... ili eſe iezem nezpazal nedela ni zueta vuecera ni mega pozta ...

Na začátku se shodují tři hříchy (rota, u lſi, tatbe), tři následující zaměnily si trochu místa: zavist odpovídá německému abunstes, vu zmazi odpovídá něm. girida, v ziniſtve něm. huores, něm. ubi-

lero lusto je podáno větami: efe mi ze tomu chotelo emufe mi bi ne doztalo choteti,[57]) bisprachido je přeloženo: v poglagolani.

V třetí Frisinské památce shoduje se: u zpitnih rotah, V lifnih refih, v tatbinah, U ..niciftve. Co následuje, nesouhlasí, zdá se však, že bylo německé girida zde přeloženo slovem v lacomztue a ubilero lusto slovem uu zmaztue.

Zde ještě můžeme na to upozorniti, že ve würzburské formuli odpovídá in lusti latinskému concupiscentia gulae, v kterémžto směru se asi význam našeho žmach pohybuje (Denkmäler I, str. 245 a II, str. 393).[58])

Sreznevskij myslil při našem slově na smak, ale to zde není možné, lokal by zněl jinak.

Dále jde zde o místo v II, ř. 89—96:

> Naf gozbod zueti cruz ife geft bali telez naffih i zpafitel duf naffih ton bozzledine balouvanige posledge pozftavv i ucazal ge imfe ze nam dozftoi od gego zavuekati i gemu ze oteti.

Dříve vykládal jsem: Noster dominus, sanctus Christus, qui est . . . atd. Předpokládal jsem, že byla hlaholská zkratka ⱄⱌ špatně pochopena a že bylo čteno či psáno slovo, které odpovídalo staroněmeckému criuz (kříž). Myslím nyní, že slovo toto bylo již v předloze. Přívlastek zueti by se jinak docela nehodil. Viděli jsme, jak se právě v této památce jeví značně vliv staroněmecké výslovnosti a grafiky, poněvadž nebyla památka ta psána přímo z předlohy. Staroněmecké criuz, kříž, psalo se též cruz (viz v mém vydání str. 30, ku př. crûze. Denkmäler I[3], str. 307), pak cruci ku př. heilaga crûci v loršské formuli l. c. str. 239, ř. 29 a tak je i na našem místě bezpochyby německým spůsobem psáno slovanské križ (krjuž?), k čemuž se ovšem hodí přívlastek »zueti«. Původní slovosled je zde asi částečně porušen, což se snáze mohlo státi, psalo-li se dle slechu (srovn. též na začátku dvakrát: v ueki gemu be fiti ř. 2 a nu u vueki gemu be fiti ř. 6). Má se zde tedy bezpochyby čísti: Naf gozpod, ife geft bali telez naffih i zpafitel duf naffih, ton zueti cruz bozzledine balouvanige posledge postavv i ucazal ge imfe ze nam . . . postavil tedy kříž jakožto poslední lék atd. Při tomto výkladu hodí se též lépe sem postavv (поставлъ). Podobnou myšlenku nalézáme v homilii Glag. Cloz.: троуди сѧ въ спсньѥ чл҃комъ тварь и крстъ приведъ бали сѧ ѥви (590—592) v řeckém originale:

[57]) S tím třeba srovnati: efe roti choife ih nepazem nu ge preftopam . . . II, ř. 23, kde si překladatel též jinak nemohl pomoci, než že staroněm. podstatné jméno podal celou větou.

[58]) Srovnej též ve wessobrunnské formuli: an gîrschait (Denkmäler, I[3], str. 311, ř. 39), v bavorské: in unrehter giru (l. c. str. 247, ř. 12) a ve würzburské konečně též: girida in fremiden sahhun (l. c. str. 245, ř, 16).

ἠτόνησε πρὸς σωτηρίαν ἀνθρώπων ἡ κτίσις καὶ σταυρὸς εἰσελθὼν ἰατρὸς ἀνεδείχθη.

Jako na uvedeném místě nehodí se přívlastek »svatý«, má li následovati slovo Kristus, tak i v první památce ř. 3: i zuetemu creztu. Není to tedy ani zde Kristus, nýbrž bylo zde původně **Іоаниъ Кръстителѣ**. Kristus se též nikdy nevyskytuje na tomto místě ve zpovědních formulích, nýbrž Jan křtitel, ku př. unte bigihi dem almahtigin got, mîner frown sancte Mariun, mîme hêrren sancte Michêl unte allin gotes engilin, mîme herren sancte Jôhannes unte allin gotes wîssagin . . . (wessobrunnská zpověď II, Denkmäler I[3], str. 310.), dále: unde begihe dem almahtigin got . . . unde mîner frouwen sancte Marien der heiligen gotis muoter, sancto Michahêle dem prôbste aller sêle unde allen gotis engeln, sancto Jôhanne dem gotis toufâre . . . (benediktburská III, l. c., str. 313), též v mnichovské (str. 317) atd. Bylo tedy i v naší zpovědní formuli původně zde J. Krstitelju a chybným čtením neb jiným nedopatřením bylo pak napsáno creztu. Tak si již i Dobrovský věc vykládal: »zuetemu creztu würde ich lieber sancto Johanni Baptistae übersetzen, weil es so im Confiteor steht. Wegen der verkehrten Stelle hat es nichts auf sich« (viz mé vydání str. 4).

crestu se vyskytuje ještě jednou v naší památce: efe protiu bogu i protiu memu creztu I, ř. 19—20 ve významu »quod contra deum et contra meum baptismum«. Již i z toho následuje, kdyby to byl na prvním místě Kristus, že by se slovo bylo zde jinak psalo.

vuuraken I, ř. 13 jest psáno tak, že to třeba čísti vraćen, avšak v původním textě to asi zde sotva bylo, neboť očekáváme zde urojen: pot den pongefe bih na zi zvuet vuuraken, tedy spíše: urojen. Slovo to bylo v předloze týmž způsobem jako ku př. pofledge II, 93 (m. posleje) neb nějak podobně (ku př. urogjen) asi psáno a to mohlo pak spíše způsobiti ono nedorozumění.

O původu obou tak zvaných pannonských legend.

Výklady těchto dvou předůležitých památek dosud se nesrovnávají Zde ovšem nemůžeme ani v přehledu podati, co dosud o nich psáno bylo. Co se však bezprostředně k našemu výkladu vztahuje, o tom se musíme zde též zmíniti. První badatel, který připisoval obě legendy Klimentu, biskupu bulharskému, byl — nehledíme-li k tomu, že již vývody Gorského poukazovaly k výkladu tomuto (Москвитянинъ 1843, č. 6. str. 406—436, Кирилло-Меѳодіевскій сборникъ str. 5—42) — Undoľskij. Neodůvodnil sice tohoto výkladu, nicméně našli se učenci, kteří se ho přidržovali, jako ku př. Bodjanskij. Rozhodný pokrok jeví se v pracích pocházejících od Voronova, které vyšly v Труды кіевской духовной академіи r. 1876 a 1877 a potom o sobě pod záhlavím »Главнѣйшіе источники для исторіи свв. Кирилла и Меѳодія.« Кіевъ. 1877. Výsledky, k nimž zde Voronov dospěl, jsou krátce tyto: 1. obě legendy pocházejí od jednoho a téhož spisovatele (jako dříve již Gorskij a jiní tvrdili); 2. obě legendy byly původně řecky psány.

Že jen jeden a týž autor mohl je psáti, dokazuje Voronov především ze spůsobu, jak je látka v obou památkách rozvržena. V jedné vynechává se vždy to, o čem se má právě v druhé pojednávati. Jest nápadné, že v legendě o Cyrillovi se děje jen 5krát nahodilá zmínka o Methodovi, kdežto přece činnost obou slovánských apoštolů v slovanských krajinách byla až do smrti Cyrillově společná. To možno jen tak vysvětliti, že původce této legendy ponechával si při jejím sepisování jistou část látky pro druhou legendu, pojednávající o Methodovi. Dále upozornil Voronov na to, jak obě legendy souhlasí tam, kde se jedná o téže věci, jako v úvodě k oběma legendám a v poslání obou bratří do velkomoravské říše, jakož i co se týče vynálezu slovanského písma. Voronov uvádí tato dvě místa (str. 33):

Житіе Кирилла:	Житіе Меѳодія:
»Богъ милостивый и щедръ, жадая на покаяніе человѣче, да быша	»Богъ милостивый, иже хощетъ дабы всякъ человѣкъ спасенъ былъ

спасенiи вси были и въ разумъ истинный пришли . . . не оставляетъ человѣча рода, но на каждо лѣта и времена не престаетъ благодати творя . . . Еже сотвори въ нашъ родъ, воздвигый намъ учителя сицего . . .«

и въ разумъ истинный пришьлъ, не остави великою милостiю и любовiю до конца человѣка, но на коеждо лѣто избра мужа . . . въ наша лѣта, языка ради нашего . . . на добрый чинъ воздвиже нашего учителя блаженнаго Меѳодiя.«

Shoda by zde byla ovšem značná, ale třeba k tomu poukázati, že text legendy Methodovy, jak je zde podán, neodpovídá nejstarším rukopisům. Dle těchto třeba škrtnouti místo: не остави великою милостiю и любовiю до конца человѣкъ, но на коеждо лѣто избра мужа . . . čímž ovšem mnoho odpadá, ač shoda jakási přece ještě zůstává.

Druhé místo:

»Призва (царъ Михаилъ) Константина философа и сотвори и слышати рѣчь сiю и рече: философе . . . достоитъ тебѣ тамо ити. Сiя бо рѣчи неможетъ инъ никтоже исправити, якоже ты . . . Шедъ же философъ на молитву ся наложи и со иными споспѣшники . . . И тогда сложи письмена и нача бесѣду писати евангельскую . . .«

»Тогда цьсарь Михаилъ рече къ философу Константину: слышиши-ли философе рѣчь сiю? инъ сего да не можетъ сотворити развѣ тебѣ . . . Велiю слышавша рѣчь, на молитву ся наложиста (Константинъ и Меѳодiй) и съ инѣми иже бяху тогоже духа, якоже и си. И абiе устроивъ письмена и бесѣду составль . . .«

Zde ovšem není shody rozhodující.

Mimo to upozorňuje Voronov na množství shodných výrazů a rčení; z těchto výrazů prý se některé jen zřídka vyskytují. Totiž: покой прiяти (zemříti), на судъ грядый, трудити ся до кого (přijíti k někomu)[59]) молитву прiяти neb сотворити (přijmouti neb dáti požehnání), растущу Божiю ученiю (v Meth. расти начатъ Божiе ученiе), слышиши-ли рѣчь сiю (ve smyslu »záležitost«), пути ся ять, прилежати книгахъ, навыкнути (naučiti se), избыти (лишить ся, оставить), уетити, яти ся по что (v obou?), сказати (dokazovati, učiti), многорѣчивый či многорѣчный, тайная служба (возношенiе тайное v Meth.), чадь, молва, поспѣшники, стрижники, трiязычники, сетнѣе a jiné. Všecka slova tato nemají ovšem pro nás této váhy. Z nich můžeme jen vytknouti: оустити, чадь, поспѣшникъ, сетнѣе a snad ještě jedno nebo dvě, ale celkem toho, jak vidíme, mnoho není.

Z vnitřních známek možno prý uvésti, že se autor obou legend jeví

[59]) Ku př. нелѣни се (не)трѹдити се до нихъ Cyr. XII (str. 17, ř. 29) a (не)трѹди се до насъ Meth. XIII (str. 12, ř. 31).

jakožto velice vzdělaný bohoslovec, který znal důkladně písmo sv.; dále vytýká Voronov autorovu zálibu v asketickém životě, s kterou se setkáváme v obou památkách. Voronov hleděl i překlenouti onu překážku, která se jevila v tom, že se původce legendy o sv. Cyrillu jeví všude přívržencem východní církve, kdežto autor legendy o sv. Methodovi, ačkoliv se drží pravoslavného vyznání víry, tíhne spíše k západu, k Římu. Voronov to totiž takto vysvětluje: v první legendě líčí se hlavně působení Cyrillovo na východě, z jeho činnosti na západě uvádí se celkem jen málo momentů. Jinak ovšem v legendě o Methodovi. Zde líčí autor především činnost Methoda jakožto arcibiskupa moravského a tu bylo ovšem třeba hlavně přihlížeti k Římu. Dále podotýká Voronov, že se mluví jednak s úctou o otcích západní církve a hlavně o papežské stolici v legendě o Cyrillovi, na druhé straně ukazuje se však i v legendě o Methodovi velká oddanost autorova k Cařihradu, jeví se tedy v obou legendách jakási rovnováha v tomto ohledu a to bylo právě jedním ze základních rysů povahy našich slovanských apoštolů. K této tradici hlásí se i spisovatel obou legend, této tradici zůstal jich původce věren. Toto právě považuji za nejdůležitější část celého důkazu Voronova. Dle toho nemůže též již nikdo tvrditi, že spisovatel legendy Methodovy nenáležel k východní církvi.

Zastanci výkladu, že spisovatel legendy o Methodovi byl členem západní církve, měli ještě jiný důvod: poukazovali k tomu, že se v této legendě vypočítává jen šest všeobecných sněmů církevních, sedmý že byl vynechán. Voronov však právem upozorňuje na to, že se ve východní církvi (vyjma cařihradskou církev) často mluví jen o šesti sněmích všeobecných. Dále poukazuje ještě i k jinému spůsobu, jak by se tato okolnost též vysvětliti mohla.

Učiniv takto pravdě podobným, že obě legendy pocházejí od jednoho autora, hledí Voronov dále dokázati, že byly původně sepsány — řecky, jak již i Miklosich, ač ne s velkou určitostí, předpokládal. Voronov vytkl celou řadu slov, která by spíše se pochopila na základě původního slovanského, ne řeckého, sepsání obou legend. Nicméně jal se dokazovati, že byly původně řecky sepsány. Důkaz ten nebyl příliš přesvědčivý, nejvíce se ještě zamlouval spůsob, jak Voronov vykládal místo legendy Methodovy: **и трьмъ лѣтомъ ишьдъшемъ възвратиста сѧ изъ моравы оученикы наоучьша** (konec kap. V). V domnělém řeckém původním sepsání předpokládal Voronov totiž: *καὶ τριῶν ἐτῶν διαγενομένων ἐξῆλθον τῆς Μοραβίας τοὺς μαθητὰς καταστήσοντες*. Překladatel četl prý však místo *καταστήσοντες* aoristické *καταστήσαντες* a tak vznikla chyba v slovanském překladě. Ale celkem nemůže to ještě dokazovati řecký původ těchto legend. Proto také Lavrov právem tento výklad zamítá (Климентъ, епископъ словѣнскій. Москва. 1895, str. XXV). Graecismy mohou se vysvětliti tím, že autor používal snad řeckých pramenů a sice buď přímo nebo v překladě s graecismy, dále je třeba uvážiti, že původce legend byl značně pod vlivem řeckého písemnictví a jazyka, řeckého světa

vůbec tak i jako slovanští apoštolé. Na to třeba zde klásti hlavně důraz, neboť jen tak můžeme památky ty, jak jsem přesvědčen, správně posuzovati. Ovšem vazby jako боудеши молча, азъ прѣдстоıа ıесмь a pod. nesmíme považovati s Lavrovem (str. XXVIII) za graecismy, jsouť čistě slovanské (srovn. autorovu Altkirchenslav. Grammatik. 1900, str. 316—317) O dříve uvedeném místě s наоучьша zmiňuje se Lavrov na str. XL a podotýká, že by i toto místo поставльше (*καταστήσαντας*) bylo chybné, jakož i възвратиста сѧ místo изидошѧ či отидошѧ. Třeba tedy při této porušené větě jiného výkladu.

Lavrov jde však zde ještě dále: tvrdí totiž, že obě pannonské legendy pocházejí od Klimenta (str. XXI). Důkazy však zde dobře nesoustředil. Materiál, kterým chtěl dokazovati, je trochu rozházen. Z předcházející části svého spisu, k níž se též odvolává, bylo by třeba vybrati tyto shody: Jan Křtitel nazývá se Meth. I (str. 5, ř. 21)[60]: ходатаи межю ветъхъıмь законъıмь и новъıмь, v Zach. je zase tento: новоуоумоу законоу ходатаи str. 32, ř. 17—18.

Dále: злыи завистливъıи испрьва трьклетии дїаволь Cyrill. XV (str. 19, ř. 38) srovnává s podobným místem v Meth. IX (str. 10, ř. 22 až 23): нетрьпе сего добра старъıи врагъ завидливъı доброу и противьникъ истинѣ... mimo to ještě: ревнитель и завистникъ доброу старъı врагъ дьıаволъ... Klim. str. 74, ř. 16—17, což mu připomíná též завистию дьıаволею штлоучи сѧ шт славъı божиıа... Na pam. ap. str. 5, ř. 18—19 a: и брань приимъше стоую вѣроу на противьнаго врага ib. str. 6, ř. 5—6.

Slova: нетрьпе сего добра patří ještě k citatu z Cyrilla, nedopatřením dostala se zde k citatu z Meth. Citat z Cyrilla měl býti též ještě doplněn, čímž by se bylo dosáhlo, jak uvidíme i jiné shody. Přehlédnuto zde i souhlasné místo z Meth. XII, str. 12, ř. 13—14 jakož i jiná obdobná v druhých spisech Klimentových, které Lavrov tehdy již znal. Uvedeme níže místa ta a podáme k nim příslušný výklad.

Jiná souhlasná místa dle Lavrova (str. XX) jsou: законъ людемъ дастъ божиимъ пьрстъмь написанъ... Meth. I, str. 5, ř. 9 a: ѡ законѣ ıегоже далъ имъ бѣ прѣже въплощениıа самъ гь своимь пьрстомь написавъ... Na prěobr. str. 17, ř. 12—13.

да прѣставить се вь вѣчнаа жилища Cyrill. XVIII (str. 24, ř. 10) vedle: временьнаıа вса ıако тлѣннаıа штмѣтаıа а в вѣчнъııа оубители и жилища вса съ собою подвизаıа... Klim. str. 74, ř. 3—4.

---

[60]) Cituji legendu o Cyrillovi dle vydání Šafaříkova, přihlížeje, kde toho třeba, též k vydání Miklosichovu. Legendu o Methodovi cituji dle vydání Lavrova, ovšem jsem přeměnil jeho paginaci na běžný všude způsob s arabskými číslicemi. Taktéž cituji obě pochvaly dle vydání Lavrova. Jen by měli Rusové zanechati zastaralý způsob paginace číslicemi u nás neobvyklými. Jest to libůstka starožitnická, které by se mohli snadno zříci.

pak: **поганьство тълѣемо соуще и врѣменьно възненавидѣ . . . и подвигноу сѧ въ вѣчьна жилища** . . . Na pam. ap. str. 8, ř. 9—13.

Po té upozorňuje Lavrov na **прѣдѣдниее чьсти** Cyrill IV (str. 5, ř. 4); **дѣдноую чьсть прежднюю иже** ib. IX (str. 10, ř. 1) a **сана ища изъ него же испаде прадѣдъ адамъ** Dimitr. str. 359, ř. 8—9 O **прадѣдѣ адамѣ** mluví se dále v Na pam. ap. str. 5, ř. 12.

Místo: **яко юношоу нѣкоего Нестора** Cyrill. V (str. 4, ř. 26) vykládal Lavrov tak, že by to měl býti jakýsi **юноша Несторъ**, který se nám i jinde vyskytuje a kterého i Kliment znal (str. XXII—XXIII). Jiní ovšem předpokládají, že je to Nestor známý z antického světa (Archiv für slav. Phil XVIII, str. 285—286).

Konečně uvádí ještě dvě souhlasná místa, totiž: **ги бже мои, иже еси вьсе ангельскыѧ чины и бесплътныѥ силы съставиль, небо же распель и землю основаль и вьсѧ соущаа wт небытїа вь бытие приведь** Cyrill. XVIII (str. 24, ř. 12—14), pak ze Zach.: **тебе ради землю основалъ . . . все wт сѫщиꙗ въ сѫщие створихъ** str. 32, ř. 8 a Dimitr.: **иже створи небо и землю і море и вся отъ небытия приведе** . . . str. 359, ř. 23—24.

Druhé místo: **твоꙗ красота и моудрость wтноудь излиха ноудить ме любити те** . . . Cyrill. IV (str. 3, ř. 36) a: **твоꙗ красота и взоръ лица твоего ноудитъ мꙗ любити тꙗ** . . . Dimitr. str. 360, ř. 23.

Kromě výrazů uvedených Voronovem vypočítává Lavrov ještě jiné a sice: **исполнь, съврьсть** ve významu ,manželka' (**сврьстница** v Zach.), **въздвигоша хоулоу, въздвигль ересь, въздвижоу законь, стыи дн҃ь** (svátek) a **въ стыꙗ дни** . . . O prazdn. str. 1, ř. 3, **хвалоу въздавати, сътазаше сѧ, изнести изъ морѧ** a **износити, кого иного ждете мимо шло ѥстъ, мимо ити, мимоходити, вса видаще скончана и съврьшена, не свершило ли се пророчение . . . съвершение и кончание прркомъ, простъ члкъ** (str. XXIII). Avšak v těchto výrazech nemůžeme až snad na dva, tři, nic zvláštního viděti a tak by nás nemohly, i kdyby jich bylo ještě více, přesvědčiti. Ale ani uvedená souhlasná neb podobná místa, která jsme uvedli, nepřesvědčila. Možná, kdyby je byl Lavrov více soustředil, jako se to tuto stalo, že by byla vzbudila větší pozornost. Takhle ale, jsouce trochu rozptýlena, neměla té váhy, které jim Lavrov přikládal. Tak praví Jagić (Archiv für slav. Phil. XVIII str. 285): »Im Princip ist das ein sehr hübscher Versuch, in der Ausführung bleibt er noch hinter den Erwartungen zurück, dh. dort, wo die äussere Beglaubigung der Authorschaft fehlt, wie bei den beiden sogenannten pannonischen Legenden, möchte ich den von Herrn Lavrov zusammengebrachten Parallelen noch nicht ausreichende Beweiskraft zuschreiben. Ich kann mich nicht überzeugen, dass Klemens die beiden Legenden geschrieben, ich stelle seine literarische Leistungsfähigkeit nicht so hoch, nach den mit einiger Sicherheit, ihm zuzuschreibenden geistl. Reden und Predigten zu urtheilen . . .«

A tak vůbec nenalezl Lavrov víry. Nejvíce je i nyní rozšířeno mínění, kterého se i pisatel těchto řádků dříve též držel, že obě legendy pocházejí od dvou různých autorů (snad od Methoda a Klimenta, tak ku př. i Konst. Jireček v Osvětě, 1902, č. 7, str. 647). Zabývaje se v poslední době spisy Klimentovými, dospěl jsem k výsledku, že obě legendy pocházejí od jednoho a téhož autora a autorem tím že byl — Kliment. Nežli k vlastním důkazům přikročíme, třeba zde vytknouti, že náhled Jagićův, jakoby Kliment nebyl s to napsati takových legend, není ničím odůvodněn. Naše legendy nevyhovují přesným požadavkům, zvláště legenda o Cyrillovi je dosti nesouměrná. Chci zde jen na to upozorniti, že dle legendy předříkává Cyrill v disputaci bez mála celou kapitolu z apoštola: XVI, str. 21, ř. 35 — str. 23, ř. 9 (I Cor. 14, 5—40), obsahující ve vydání více než celou stránku, a vedle toho ještě celou řadu jednotlivých citatů z písma sv. Ve skutečnosti tak Cyrill sotva učinil, neboť jde o disputaci s biskupy a duchovními, kterým přece nemohl předříkávati celou kapitolu z písma sv.! Zajisté se jen obmezil na jednotlivé citaty a na krátký výtah příslušných kapitol z písma sv. U Klimenta se má však věc jinak: u něho převládá řečník, jak jeho pochvaly nám jej zcela dobře prozrazují, on více deklamuje nežli vypráví, stále a stále cituje z písma sv., čímž právě vzniká mnohdy velká nesouměrnost v jeho spisech. V legendě o Methodovi shledáváme zase ku př. příliš dlouhý úvod. Tím ovšem není ještě řečeno, že by legendy naše pozbývaly snad věrohodnosti: zůstanou nám i dále důležitým pramenem. Jen tam, kde se jich řečnický ráz trochu prozrazuje, třeba snad více opatrnosti.

Než mluvíme zde již o pannonských legendách jakožto díle Klimentově; třeba napřed podati důkaz, že skutečně pocházejí od Klimenta, a proto se chceme nyní k tomuto obrátiti.

Hlavně musíme hledati narážky na jiné spisy Klimentovy v oněch právě částech legend, které neobsahují líčení děje, nýbrž úvahy jako ku př. v úvodech, neboť rozumí se samo sebou, že ve vypravování se autor již tak nemůže opakovati.

Kliment vyjadřuje často myšlenku, že si bůh přeje našeho spasení neb pokání jakožto prostředku k spasení. Tuto myšlenku přejal snad Kliment ze zpovědních řádů (srovn. str. 11 a 37).

Úvod legendy o Cyrillovi zní:

Богъ милостивъıи и щедръıи ожидаеи покаание чловѣчьско, да бъıше вьси спасени бъıли и въ разоумъ истиньнъıи пришли[61]**) нехощеть бо съмрьти грѣшникоу нъ покаанію и животоу аще и наипаче прилежить на злобоу, не оставлıаеть чловѣча рода от-**

[61]) Srovn. I Tim. 2, 4: иже вьсѣмъ чловѣкомъ велить спасти сѧ и въ разоумъ истиньнъıи прити . . . Ap. Šiš.

V Cyrillu ještě jednou: богъ, иже велить вьсакомоу, да бъı въ разоумъ истиньнъıи пришьлъ XIV, str. 19, ř. 17.

пасти ослаблениемь и... погыбноути, нь на коиждо лѣта и врѣмена... да же и до нынѣ... I (str. 1, ř. 4—11).

Tuto myšlenku našli jsme v jeho zpovědním řádu: нъ слыши чадо, како ти жаждетъ покаяниѣ нашего богъ Euch. sin. 66b, ř. 10—11.

Mimo to v Na pam. ap.: присно жадая съпасения нашего гь богъ нашь присно призывлаетъ ны... вела ны всакоу скврьноу и житие нечисто штврѣщи штъ себе... str. 5, ř. 3—8.

V legendě o Meth. podobně: по сихъ же вьсѣхъ бъ милостивыи иже хощеть да бы вьсакъ чловѣкъ спасенъ былъ и въ разоумь истиньныи пришьлъ, въ наша лѣта... на добрыи чинъ вьздвиже... II (str. 6, ř. 21—24).

Jako v uvedeném citatu z Cyrilla, čteme i v jedné modlitbě zpovědního řádu Klimentova: не волаи съмрти грѣшьникоу, нъ обращение и животъ... Euch. sin. 73b, ř. 5—6.

Jest to volný překlad (modlitba ta je jednoduše z řečtiny přeložena, jak jsme se o tom nahoře str. 23 zmínili), neboť v řeckém originale máme zde: *ὁ μὴ βουλόμενος τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ πρὸς τὸ ἐπιστρέψαι καὶ ζῆν αὐτόν.* S tím souhlasí tedy úplně místo to v Cyrill., je tam jen покаанию m. обращению, poněvadž se již dříve o něm — o pokání — mluví. U Morina máme na str. 81 místo *πρὸς τὸ ἐπιστρέψαι καὶ ζῆν αὐτὸν* trochu změněné znění: *ὡς τὸ ἐπιστρέψαι καὶ ζῆν αὐτόν.* Tak čteme i v Ezech. 33, 11: *οὐ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἀσεβοῦς* (též *ἁμαρτωλοῦ*) *ὡς (τὸ) ἀποστρέψαι τὸν ἀσεβῆ ἀπὸ τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ καὶ ζῆν αὐτόν. Ὡς (τὸ) ἐπιστρέψαι* vyjadřuje zde účel a proto máme ve Vulgatě: nolo mortem impii, sed ut convertatur impius a via sua et vivat. Máme tedy jak v leg. o Cyrillu tak i ve zpovědním řádu Euchologia sin. volný překlad, který nám prozrazuje jednoho a téhož autora.

V druhé Frisinské památce čteme: bonefe zavuiztiu bui nepriiazninu uvignan od fzlauui bofige ř. 7—9. V západních pramenech často, ku př.: qui hominem invidia diaboli ab aeternitate dejectum unici tui sanguine redemisti (Ordo ad reconciliandos poenitentes, E. Martene, De antiquis ecclesiae ritibus. ed. sec, tomus III, str. 255.). Toto místo přejal Kliment též do své homilie Na pam. ap., kdež čteme: Нъ завистию дьяволею штлоучи са шт славы Божия str. 5, ř. 17—19. Avšak i jinde jest závist a vedle ní též lest ďáblova důležitým činitelem ve spisech Klimentových a hlavně na základě této shody, která se jeví mnohdy i co do výrazu, možno dokázati, že i pannonské legendy pocházejí od Klimenta.

Nalézámeť v Cyrill. XV (str 19, ř. 38 — 20, ř 2): злыи завистивыи испрьва трьклетїи дїавшль нетрьпе сего добра нь вьшьдь вь свое сьсоуды и начеть мнигы вьздвизати, глаголие имь...

S tím souhlasí skoro úplně: не могы зрѣти дїаволь красоты

ихъ и вѣры и чистотнаго житїа възднже брань на ню въшедъ въ злооумнаго съсоуда ликинил ... и въздниже метежь на хрьстианы ... хота ... льстию оулоеити, вса на поклоненїе ноуде идолское ... 40 Muč. str. 21, ř. 27—31.

Dále: видѣвъ во ны Господь Богъ нашь, прелестїю дїаволею въ смерть и въ тлѣние впадша, не трьпы зрѣти създание образа своего обетшавша и къ толико зло впадша, но милосердїемъ си съмиливъ са на ны преклонь небеса и сниде .. Prěst Bogor. str. 226, ř. 13—17.

Ale i v leg. o Meth. setkáváme se dvakrát s touto myšlenkou, totiž: по семь же старыи врагъ завидьливыи доброу и противьникъ истинѣ, въздвиже срдце врагоу моравьскаго короля на нь ... IX (str. 10, ř. 22—23) a: сихъ же высѣхъ не тьрьпа старыи врагъ завистьникъ члвчю родоу, въздвиже етеры на нь ... XII (str. 12, ř. 13—14).

Dále: ревнитель и завистникъ доброу старыи врагъ дьиволъ наоусти ютера слугу своюго ... Klim. 74, ř. 17—19.

старыи же врагъ дивьвълъ възори срдьце (взострн срьдьца) противьнымъ ... и съвѣтъ творахоуть на нь ... Lazor. str. 21, ř. 12—15.

и не могы трпѣти шеличенїа юго бестоудныи змин дїаволь оумнеть и юго и не дасть погрести тѣлеси юго Jl. 17 (252), ř. 11—13.

Mimo to ještě: омрачивше оумь свои паче же льстию дїаволею ... Cyrill. I (1, ř. 18).

да съпасеть члвка отъ прельсти дьиволы Na vъskrьs. 13, ř. 14—15.

потопит' ... вь водахь сихь прѣльстивьшааго дрѣвле змиы праддѣда твоюго .., Jo. Krьst. str. 390, ř. 15—16.

настоупнше крѣпко на льсть дїаволоу ... 40 Muč. str. 22, ř. 20.

раздроушникь непрнызн'сцѣи льстїи ... Jl. str. 18 (253) ř. 13.

...оубо днавольскааго юсть льсть ... Jo Krьst. str. 392, ř. 34.

Též i jinde ještě.

Našli jsme zde několikrát: не трьпа, не могы трьпѣти; to se opakuje i jinde u Klimenta: жестосрдьы же людиї не терпа ... Klim str. 76, ř. 12—13; гордына и величьства не терпа Mich. i Gavr. str. 42, ř. 2—3; не трьпаши твоюго смѣрениы ... Jo. Krьst. str. 390, ř. 12; pak: не вьзможе нась трьпѣти без'божною льстию гор'коу моучителю порабoтивше се Jo. Krьst. str. 388, ř. 11—12. To souhlasí s: не можеть зрѣти рода человѣческа вѣсомъ поработивша са ... Dimitr. 359. ř. 33—34.

Myšlenka, že bůh nenechává svých zahynouti, když jim hrozí od ďábla nebezpečí, vyskytuje se též několikrát u Klimenta: . . . нь неоставлıаеть чловѣча рода штпасти ослаблеıенıемь и вь сьблазнь неприıазниноу прıити и погыбноути нь на коıаждо лѣта и врѣмена непрѣстаеть благодѣть творе намь многшго . . . патрıархы же прьвѣе и штци . . . пророкы . . . апостолы и моученникы, праведны(ми) моужıи и оучителıи, избыраѥ . . . Cyrill. I (str. 1, ř. 7—13).

V Meth. shledáváme podobně: оузьрѣвъ же дıаволъ члвка тако почьтена . . . и сътвори прѣстоупити заповѣдь . . . исъмьртию осоужь и штголѣ оустити начать неприıазнь блазнити многами къзньми члвчьскыи родъ нъ не остави въ великою милостию и любовью до коньца члвкъ, нъ на коıежьдо лѣто и врѣма избьра моужа и ıави людьмъ дѣла ихъ и подвигъ kap. I (str. 4, ř. 16—21).

Již v těchto dvou místech prozrazuje se nám vnitřní souvislost mezi oběma památkami. Uvedená myšlenka vyskytuje se ještě v 40 Muč. str. 21, ř. 27 — str. 22, ř. 1: не могы зрѣти дıаволь красоты ихь и вѣры . . . въздвиже брань на ние . . . хота благовѣрныıе мчнкы льстıю оуловити . . . нь . . . рече, ıако не шставить гь жезла грѣшныхъ на жрѣби праведныхъ . . . (žalm 124, 3).

Dále v zpovědním řádě Klimentově: порабохтихъ сѧ, окааны, лѫкавъныимь ограждениемь, . . . нъ изволивы твоимь мадниемь не прѣзьрѣти гыблѭщаего, ни блѫдѧщааго оставитъ, приобьщилъ еси плъти и кръве естъства твоего . . . Euch. sin. 78a, 21 — 79b, 9.

V Cyrill. I (1, ř. 11—13) jsme právě měli: патриархы же . . . и штцы и по тѣхъ пророкы, и по сихъ апостолы и моученникы, праведы(ми) моужıи и оучителıи . . .

S tím můžeme srovnati: и приложи сѧ оцемъ своимъ и патриархомъ и пророкомъ и апостоломъ, оучителемъ, мчнкомъ Meth. XVII (str. 14, ř. 18—19).

Dále: црквы же имоущи . . . прркы и апслы, мчнкы же и архиерѣи съ прпдбными . . . Klim. str. 72, ř. 1—3.

Mimo to: ты славıатъ патриарси и пророчестıи чинове, тıа чтоутъ ангельстıи събори, моученичьстıи полци, ты еси архиереомъ вѣнецъ . . . Prêst. Bogor. str. 228, ř. 21—22.

Dále jsme měli v uvedeném citatě: на коıаждо лѣта и врѣмена Cyrill. I (str. 1, ř. 10).

V Meth. I (str. 4, ř. 3) máme ještě mimo uvedené místo: прѣже бо вьсакого часа и врѣмене и лѣта . . .

Srovn.: измѣноуıа врѣмена и годы . . . Na pam. ap. 6, ř. 12—13.

Na základě toho utvořeno ve zpovědním řádě: безврѣменьно, бесконечно, безлѣтьно Euch. sin. 67b, ř. 9—10.

Cyrill. I (1, ř. 17—19):	Dimitr. str. 359, ř. 21—23.
иже просвѣти . . . славостїю омрачивше оумь свои, паче же льстїю дїаволею, нехотѣвше вь свѣтѣ божїхь заповѣдеи ходити . . .	не льстите сѧ зрѧще . . сихъ царей, иже омрачиша сѧ лестїю бѣсовскою, отъ бога отлоучиша сѧ . . . иже сотвори . . . отъ тогоже тїи отвратиша сѧ.

K tomu ještě: кь шмраченъıимь грѣхъı вьстокь си вꙑшнꙑи Jo. Krьst. str. 388, ř. 22 a: житиемь чстꙑмъ свѣта омраченꙑѧ Zach. 23, 11.

Cyrill. XI (str. 16, ř. 5—12:	V zpovědním řádě (Euch. sin. 69b, 4 - 10):
вь меда мѣсто горкое пиюще пости са . . . ꙗко дрѣво, иже прьвѣе трьнь сьтворить, на послѣдька сладькь плодь приплодить . . . христовь бо законь остротоу ꙗвлꙗеть божиѧ житїа потомь же . . . плодь приносить.	грѣхъ вькоушениемь ѣко сладокъ есть, нъ послѣдь горъчѣе зълчи обрѣтаетъ са, тако и покаанъıи постъ въ малѣ авлꙗетъ са прискръбенъ нъ вь вѣкꙑ радостьнꙑꙗ плодꙑ подаетъ . . .

Povšimnutí zasluhuje i: господи, боже мои, иже еси вьсе аггельскꙑе чинꙑ и беспльтнꙑе силꙑ сьставиль, небо же распель и землю шсноваль, и вьса соущаа шть небꙑтїа вь бꙑтїе привель . . . Cyrill. XVIII (str. 24, ř. 12—14).

S tím se shoduje: иже сотвори небо и землю ї море и вса отъ небꙑтїа приведе . . . Dimitr. str. 359, ř. 23 – 24.

Třeba to vytknouti, poněvadž Jan exarch bulh. má ku př. v Boh. прѣвести отъ небꙑтиꙗ въбꙑтие a v Šestodnevu извести, řecky *παράγειν* (viz O mluvě Jana ex. bulh. str. 37).

Jinde má Kliment též сътворити: бъ благъ и вьсемогаи иже ест створилъ шт небꙑтиꙗ въ бꙑтие. вьсачьскаꙗ видимаꙗ же и невидимаꙗ . . . Meth. I (str. 3, ř. 4—5).

Jinou variaci má Kliment v tomto místě: тебе ради земьлю основалъ, тебе ради рѣкꙑ из бѣзднꙑ поточихъ, тебе ради все шт соущиꙗ (?) въ соущие створихъ . . . тебе ради слнце мсць створихъ. Zach. str. 32, ř. 8 . . . Jinak zde máme též землю основалъ, tedy jako v citatě z Cyrilla (srovn. оснꙑваꙗи землѭ . . . Žalt. sin. 103, 5.)

V citátě z Cyrilla jsme též měli: беспльтнꙑе силꙑ . . ., s kterýmžto výrazem se ve spisech Klimentových velmi často setkáváme, ku př.: бесплотнꙑхъ силъ Mich. i Gavr. str. 39, 3—4; 41, 18, 20

atd., zde vůbec často: съ множествомъ бесплотныхъ силъ . . . Prěst. Bogor. str. 227, ř. 2; к . . . свѣтоу бесплотъныхъ силъ ib. str. 227, ř. 18, 29 – 30 atd.; множьство бечисльно бесплътныхь силь . . . Jo. Krьst. str. 389, ř. 7 a jinde ještě často.

стии апли петръ и павьлъ съ прочими оученикы хвы ѩко мълнии вьсь миръ прошьдъша освѣтиша вьсю землю . . . Meth. str. 5, ř. 22—24 to nám připomíná zcela zřetelně: и проиде ѩко молнии всего мира свѣтомъ озарѩѩ . . . Klim. str. 73, ř. 14—15.

Dále jest již od toho: въ бранехъ ѩвлѩхоу се ѩко млъніе въ тысоуще и тмы въвздеще . . . 40 Muč. str. 21, ř. 24—25; pak: скоростию ѩко молнии обрѣтаѩ сѧ прогнкнъшѩ скроушающа Mich. i Gavr. 45, ř. 9—10.

Nápadné jsou tyto dva citaty:

Cyrill. X (str. 13 ř. 31 — 14 ř. 2):

. . . исаиа бо зказоуеть . . . се дѣвла вь чрѣвѣ прїиметь, и родить сына, и нарекоуть име емоу емьманоуиль, иже ѥсть зказаемо: снами богь . . . (Is. 7, 13, srovn. Matth. 1, 23). . . . и исаїа рече: прѣжде даже болещїи нероди нрѣжде даже непрїиде рождьство, болѣзнъı избѣжа, и роди моужьскъıи поль . . . (Is. 66, 7).

Zach. str. 29, ř. 22—27:

. . . и пакы тожде исаиа рече се дѣва въ чревѣ приметь и родить сна и нарекоуть имѧ ѥмѹ ѥмьманѹилъ, еже есть сказамое снами бъ . . .

а еремиѩ (sic!) рече прежде нероди два болѣзни избѣже . . .

Zde jest pozoruhoden překlad болѣзни избѣжа (-е), neboť v řeckém textě zní tento citat: *Πρὶν τὴν ὠδίνουσαν τεκεῖν, πρὶν ἐλθεῖν τὸν πόνον τῶν ὠδίνων, ἐξέφυγε καὶ ἔτεκεν ἄρσεν.* (Vulg. antequam parturiret, peperit; antequam veniret partus eius, peperit masculum).

Kliment rozuměl tedy citatu takto: *πρὶν ἐλθεῖν τὸν πόνον, τῶν ὠδίνων ἐξέφυγε καὶ ἔτεκεν ἄρσεν*; pak přeložil *πρὶν ἐλθεῖν τὸν πόνον* zcela volně прѣжде даже не прииде рождьство (zachováno jen v Cyr.) a ostatní pak болѣзнъı избѣжа.

Poněkud zasluhuje povšimnutí též okolnost, že se citaty z Cyr. a Meth. vyskytují i jinde ve spisech Klimentových, jako ku př. сь въсъврьшь вьсю тварь ѩко гль двдъ словъмь гньмь нбса оутвърдиша сѧ и дхъмь оустъ ѥго вьсѧ сила ихъ. (Žalt. 32, 6) . . . Meth. I (str. 4, ř. 9—10) . . . прѣжде вьсѣхъ сътвори чвка . . . ř. 11.

Cyrill. IX (str. 10, ř. 6—7): сътворьшаго словомь вьсоу тварь, имьже небеса оутврьдише се и животворещаго доуха, имьже вьса сила ихь стоить . . .

Téhož autora jak leg. o Cyr. tak i o Meth. vidíme zde ovšem též zřetelně, neboť před žalmem předchází táž myšlénka, v Meth.: сь въ съвьрьшь вьсю тварь a v Cyr.: сътворшаго словомь вьсоу тварь . . .

Myšlenka ta se vyskytuje ještě jednou v Cyrillu III (str. 3, ř. 8 až 9): . . . иже сътворилъ еси вьсачьскаꙗ словомь, и прѣмоудростїю своею създавь чловѣка (Sap. 9, 1. 2). I v Meth. přichází se na uvedeném místě k stvoření člověka.

Zde třeba též vytknouti: тѣмь бо рече прркъ небеса оутвердиша са . . . имже небеса оутвердиша са . . . Zach. str. 29, ř. 15—17.

Tak i: даю законь мои вь помышлениꙗ ихь и на срьдцихь ихь напишоу ıе и боудоу имь вь богь и тїи боудоуть мнѣ вь люди (Jerem. 31, 33). Cyrill. X (str. 12, ř. 13—15).

Въселю са въ ниꙗ и боудоу имъ богъ и ωни боудоуть ми людие . . . Na vъskrьs. str. 14, ř. 9—10.

Meth. XVII (str. 14, ř. 2–3):	O prazdn. str. 4, ř. 1—2:
течение же съвьрьши, вѣроу съблюде (II, Tim. 4, 7—8), чаꙗ правьдьнаго вѣньца . . .	да подвигнѣмь са и сами добрымь подвигомь скончати, правоую вѣроу съблюсти . . .

Srovn. dále: теченьıе своıе скончаша . . . Mich. i Gavr. str. 46 ř. 1;

пресвѣтлое се течение скончавъ . . . Dimitr. str. 361, ř. 6;

и любовїю подвизаꙗ на вѣчное течение Dimitr. str. 358, ř. 3

a подвизавъ са къ болѣпному течению . . . Klim. str. 73, ř. 3;

доброе исповѣдание скончавъ и течение крестною побѣдою знаменωвавъ Dimitr. str. 360, ř. 33—35;

и течение съ ними скончати . . . 40 Muč. str. 22, ř. 30.

Doleji budeme míti též ještě течение съврьшити u Klim. (Pochv. na Cyrilla).

Citat, na nějž se zde všude naráží, zní v Ap. Šiš. (II, Tim. 4): 7. добры подвигь подвигь се, течение скончахь, вѣроу сьблюдохь. 8. тѣмь же щедить ми се вѣньць правьды . . .

U Lavrova (str. XX) jest hojně míst ze spisů Klimentových udáno, v nichž se vyskytuje slovo вѣньць, вѣньчати a s tím souvisící jiná rčení.

Velmi často shledáváme se též u Klimenta s výrazem подвигъ, подвигнѫти са, jak již bylo dříve řečeno (str. 41, pak u Lavrova str. XVIII). Tak máme i v Cyrillu: видѣвь вѣроу твою и подвигь XIV (str. 19, ř. 18); нь вьсе подвигни нелѣнити се XIV (str. 19, ř. 26); приведь ıе подвигомь твоимь вь божїи разоумь XIV (str. 19, ř. 27).

I v Meth.: и ави людьмъ дѣла ихъ и подвигъ I (str. 4, ř. 21); многъмь подвигъмь и троудъмь I (str. 5, ř. 25—26); вса добрыꙗ

вогъ ib. IX, str. 10, ř. 27), pak небесное и земльнне конце тебе не въмѣстнть, тѡ како нѡрданъ можеть тѧ въмѣстити .. Jo. Krьst. str 389, ř. 13; въмѣстили пакы въ прьвын чинъ Cyrill XI, (15, 30); IX (str. 10, ř. 17—18); вмѣстилꙗще невъмѣстимаго естества ... Prěst. Bogor. str. 227, ř. 34—35 a ještě jiná místa uvedeme doleji. Dále se vyskytuje u Klimenta въмѣстилище Laz. str. 22, ř. 6 a jinde.

Viděli jsme, že se užívá některých výrazů zvláště se zálibou v obou pannonských legendách, jako влади. Sem patří též: а македонни ѡтсѣкъше прокланне и Meth. I (str. 6, ř. 8); такоже вьса внны ѡтсѣкъ ib. XVII (str. 14, ř. 1);

чловѣкъ оумомь ѡтсѣкаеть льжоу ѡть истинны Cyrill XI (str. 15, ř. 35—36);

из нижже отсѣче сѧ камень разумныи христось ... Prěst. Bogor. str. 227, ř. 26.

Sem patří i отмѣтати сѧ: дѣлы сѧ его отъмѣтають .. Meth. VIII (str. 9, ř. 22); своихъ владии ѡтмѣтающе сѧ ib. X (str. 11, ř. 24);

лѣность отмѣтае Cyrill I (str. 1, ř. 21); обрѣзаніе ѡтмѣщете ib. X (str. 14, ř. 17); а вы како ѡтмѣщете се его .. ib. XII (str. 18, ř. 1);

ale i v jiných spisech Klimentových: временьнаꙗ вса ꙗко тлѣннаꙗ ѡтмѣтаꙗ ... Klim. str. 74, ř. 3.

оустити: богомь оустимь ... Cyrill XIV, (str. 18, ř. 32); и оустима на то мѣсто ... Meth. I (str. 4. ř. 16); ѡттолѣ оустити начатъ неприязнь блазнити ... ib. I (str. 4, ř. 18—19); да сѧ ... вьси на доброе оустили . . ib. I (str. 4, ř. 22). V jiných spisech Klimentových se setkáváme též s наоустити, ku př. наоусти етера слоугоу ... Klim. 74 ř. 18—19, оустити je však snad jen zde.

Oblíbené slovo Klimentovo je též: насладити сѧ: до сыти вьсѣхъ ны наслаждь медоточныхъ словесь ... Cyrill. X (str. 15, ř. 19—20); красоты ... наслаждающе сѧ Mich. i Gavr. str. 42, ř. 19; и неизреченные красоты наслаждают' се ... 40 Muč. str. 23, ř. 20—21; наслаждающе се свѣтозарнаго сего тръжества ... Jo. Krьst. str. 392, ř. 25; благоуханны наслаждающе сѧ ... Klim. str. 77, ř. 9; цръкви ... нескудно насладити сѧ ib. 74, ř. 7; чтенны ... наслажеюще сѧ ... Na vъskrьs str. 12, ř. 15—16 atd.

поглътити: вьсе моудрости ꙗко поглъщаше е износимь ... Cyrill. IX (str. 9, ř. 27); аще ли еси поглътиль вьсакоу моудрость ... ib. IX (str. 9, ř. 31—32); и сего поглъти ѡкааннаго зависть свое ... 40 Muč. str. 23, ř. 2—3; dále: сетнѣе Cyrill. VI (str. 7, ř. 30); сетно X (str. 11, ř. 11); сетьнѣе Meth. XI (str. 12, ř. 7).

Kliment si oblíbil v značné míře složeniny od -спѣти; zvláště se u něho často vyskytuje прѣспѣти: дондеже мы не доспѣхомъ Meth. VIII (str. 9, ř. 24—25); и ничьсоже оуспѣющю нъ моудащю ... ib. XI (str. 12, ř. 1); дѣтелью прѣспѣвъ ib. II (str. 7, ř. 1); благодать и

посп҄ѣхъ ib. XV (str. 13, ř. 17); дроугаа рѣчь приспѣ Cyrill. XIV (str. 18, 30); доспѣти тогожде ib. XI (str. 17, ř. 8); спѣаше паче вьсѣхь ib. III (str. 2, ř. 13); дроугаа дроугоу прѣспѣющи ib. IV (str. 3, ř. 19—20); srovn. v jiných spisech: прѣспѣимъ дроугъ дроуга добротою... Na vъskrьs. str. 14, ř. 22; оба бѣсте прѣспѣла... Zach. 24, ř. 11—12; прѣспѣимъ дроугъ дроуга ib. 30, 19; прѣспѣвше дроугъ дроуга... 40 Muč. str. 21, ř. 12; врѣмѧ бо прѣспѣло есть... Klim. str. 78, ř. 13; zajímavé je: превьспѣваи всакого оума и всакого разоума... Mich. i Gavr. 39, ř. 4 (složenina s dvěma předponami); не оуспѣша имъ ни златопоковании храми Zach. str. 31, ř. 20—21; без оуспѣха оумрша Zach. str. 31, ř. 19.

Sem patří též: и прочаа поспѣшьникы ихъ Meth. I (str. 6, ř. 19) a сь инѣми поспѣшникы Cyrill. XIV (str. 19, ř. 12).

Vzácné jest slovo оусыновение ἡ υἱοθεσία ‚adoptio'. Máme je v Cyrill. XVIII (str. 24, ř. 21): и въдьхни вь сръдца ихъ слово твоего оусыновениа. Miklosich má jen dva doklady: tento a pak Antioch. Pand. Slovo to vyskytuje se ještě v jiném spise Klimentově: отпадоу вторааго оусиновениа... Jo. Krьst. str. 389, ř. 16—17,[62]) mimo to však i v Ap. Šiš.

Srovn. též негли IV (Mikl. Denkschr. 1870, str. 216, Šaf. str. 4, ř. 8) еда понѣ тако его оудрьжимъ a v zpovědním řádě Euch. sin. 69a 1: негъли вьзникнѫ изъ глѫбинъі...

на соудь же емоу хотещоу ити Cyrill. II (str. 1, ř. 33—34)... a на соудь градъіи... Meth. VII (str. 9, ř. 6) bylo již podotčeno; taktéž ходатаи (viz str. 68 a 70).

Zde můžeme ještě vytknouti: възъискати бога Cyrill. XIV (str. 19, ř. 25) a възискати пръвааго отечьства v zpovědním řádě Euch. sin. 76b, ř. 6—7 (srovn. str. 37).

моудраа чедь... Cyrill. VI (str. 5, ř. 35); нѣкнижнаа чедь ib. X (str. 15, ř. 21); чеда божиы ib. XVI (str. 21, ř. 20); проста чадь Meth. V (str. 8, ř. 15); многа чадь ib. VI (str. 8, ř. 32); съ гроубою чадью IX str. 11 a s tím třeba srovnati: чада възлюбленаа ib. VIII (str. 10, ř. 16); чадь se nevyskytuje v jiných dosud známějších spisech Klimentových, avšak v jednom spise najdeme přece slovo to, o čemž doleji.

Rčení: дроугаа гроугоу прѣспѣющїи... Cyr. IV (str. 3, ř. 19—20) vyskytuje se často u Klimenta, ku př. прѣспѣвше дроугь дроуга... 40 Muč. str. 21, ř. 12—13; прѣспѣимъ дроугъ дроуга добротою... Na vъskrьs. str. 14, ř. 21—22; прѣспѣимъ дроугъ гроуга... Zach. 30, ř. 19 (patří též k složeninám od -спѣти, kde se též vyskytuje).

оулоучьше книгы Cyrill. IX (str. 10, ř. 9); viz v zpovědním řádě: оулоучити (исцѣление Euch. sin. str. 67b, ř. 26 a милость оулоучитъ ib. 68b. ř. 23).

[62]) Zde třeba upozorniti na: нынѣ... хощеши... сыновьствѣ его примѣснти сѧ v zpovědním řádě Euch. sin. 66b, ř. 4—8; сыновьство máme pak i jinde u Klimenta

Nápadné jest, že se v obou legendách tak často vyskytuje slovo **бесѣда, бесѣдовати**; v ostatních dosud známých spisech Klimentových, o nichž byla řeč, našel jsem jen jednou: **и авие явиста са имъ моиси и илии съ хсмь бесѣдоующа**... Na préobr. str. 17 (v slovníčku u Lavrova schází slovo to).

Jak vidíme, jest to místo z evangelia: Mat. 17, 3, Mar. 9, 4 a Luk. 9, 30, avšak na všech třech místech máme zde v církevněslov. překladě: **глаголюща**, ne **бесѣдоующа**; **бесѣда** a **бесѣдовати** vyskytuje se vůbec jen několikrát v prvotním překladě písma sv. Z toho následuje, vyskytuje-li se něco jen v dvou pannonských legendách, neb jen v jedné z nich, pro což v druhých spisech Klimentových nemáme dokladu, že nesmíme tomu velké váhy přikládati. Ostatně se doleji k slovům těm u Klimenta ještě vrátíme.

Tak máme v Meth.: **пороучи юмоу вьса цркви и стрижникы** X (str. 11, ř. 21); ovšem zde třeba též vytknouti: **припороучити** viz str. 41. Nahoře str. 16 a 45 jsme na to upozornili, že u Klimenta není oblíbena vazba jest s infinitivem. Jeden případ přece nalézáme v Meth.: **нѣсть юмоу живота имѣти** X (str. 12, ř. 27), tedy se záporem. Dále jsme vytkli, že se u Klimenta nesetkáváme se slovesem **рачити** (str. 43 a 47). Jednou však je máme přece v Meth.: **идеже юсть потрѣба такого моужа не рачьшю же оуноудиша и** IV (str. 8, ř. 8) a dle některých rukopisů i v leg. o Cyr. II: **нерачи са яти по тоуждь сьсьць**.

Tak máme zase v Cyrill. vazbu **по чьто са яти**: **по инь се поуть имоу** III (str. 2, ř. 23); **и по проча ють се оучениа** IV (str. 3, 14—15); **не юль се по wбрѣзание** X (str. 11, ř. 38); **юти се по истинныи поуть** XIV (str. 19, ř. 26—27). Tuto vazbu známe i z jiných spisů Klimentových, což je velmi důležité; tak ku př.: **скврьнѣи моюи роуцѣ велиши по твои се врьхь юти**... Jo. Krьst. str. 390, ř. 8—9. S tím se může srovnati: **вьси дрьжимъ са по законъ юго**... VI (str. 6, ř. 1) v některých rukopisech. Vedle toho zde **поути се ють** VIII (str. 8, ř. 25) a IX (str. 9, ř. 19) jako v Meth.: **поути са ятъ** V (str. 8, ř. 25). Mimo to je zde: **юсть любо** Cyr. XVIII (str. 25, ř. 6) (viz str. 43—44).

Jak ostatně Kliment výrazy mění, vidíme z následujícího: **въ трьхъ оупостасьхъ** Meth. I (str. 4, ř. 1—2); **три ѵпостаси вь единомь соущьствѣ**... Cyrill. VI (str. 6, ř. 25), avšak: **въ трьхъ собьствѣхъ коупно** Laz. str. 22, ř. 24 a v zpovědním řádu: **три съставы сьличьно въ единомь божьствѣ** Euch. sin. 67a, ř. 13—15.

Dále: **въ роуцѣ твои, ги дшю мою вълагаю**... Meth. XVII (str. 14, ř. 13) proti **прѣдавшемь честныю дше въ роуцѣ гви**... 40 Muč. 24, ř. 10 a **прѣдасть дшоу свою въ роуцѣ гни** ib. 24, ř. 20; též v Emmeramské modlitbě: **прѣдаѭ азъ мое срце** Euch. sin. 72b, ř. 19—20.

K oblíbeným slovům Klimentovým náleží изрядьнъ, ku př. хероусимь изрядьныи Cyr. X, str. 14, ř. 36—37; изредни люди ib. XVIII (str. 24, ř. 20); изредныими чюдесы Jl. 14 (249), ř. 7; изрыдьнѣи свѣт лости .. Dimítr. str. 359, ř. 16; v Pochvale na Cyr. a Meth. изрядьнѣ дѣвѣ лѣторасли str. 16, ř. 16; въ изрядьнѣ поцении ib. str. 17, ř. 13; издрадьно ib. 17, ř. 20; подвигъ его издрадьнъ ib. str. 17, ř. 24;

дъщерь имамь доуховноую, юже шть крьстила изехь... Cyr. IV, str. 3, ř. 37 a таино вь крьстилѣ всь погроужаюемь... Na krьštenije str. 257, ř. 8.

Podobnou myšlenku vidíme: мко са соуть съвъкала многа порицанна его шт нихъже ли едино ли дѣвѣ съкажемъ Meth. XI, str. 11, ř. 27—28 (jinde zde mluví autor v 1. os. jedn. č. ku př. рекоу же азъ мко прозьра II, str. 7, ř. 11, srovn. též рекоу же I, str. 6, ř. 18) a: хощоу же и азь шт мнwг чюдесь их единоу благорwдноую дѣтель исповѣдати послоушающимь ... 40 Muč. str. 24, ř. 8—9.

Dále se může vytknouti: чистотою бо и любовїю прѣспѣвше дроугь дроуга · wвы постомь и въздрьжанием, wвы благовѣрїемь и страннолюбїемь, wвы кланянїемь и простинею срдца, а дроугы и смѣренїемь и кротостїю срдца, wвы бдѣнїемь и любовию ... а дроугыи нищелюбїеть мко свѣтилники ... 40 Muč. 21, ř. 13—17. Následuje po sobě několikrát овы pak přichází а дроуги (zde se pak náhodou ještě jednou střídá овы s дроуги); tak i v Meth. II, str. 6—7: wвѣмъ бо равьнъ бѣ, овѣхъ же малы мьнии, а дроугыихъ болии ... V Cyr. VI (str. 6, ř. 2): овь сице, овь инако ...

Podobná myšlenka je i: богь нашь мко и поучина есть морскаа[63]) ... силныи оумомь ... прѣплавають atd. Cyr. VI (str. 6, ř. 3—11) a сиже прѣплоувше мнwговлъньное море житеиское ... 40 Muč. str 23, ř. 26—27.

U Klimenta se setkáváme s zvláštní (volnou) vazbou komparativní: сїаеть бо прѣмоудрость паче сльнца Cyrill III (str. 2, ř. 11, Sap. 7, 29); спѣаше паче вьсѣхь ib. III (str. 2, ř. 13); дарь больши и чьстнѣи паче вьсакого злата ib. XIV (str. 19, ř. 23); моудрость шт бога примъ паче свѣхъ чловѣкъ Meth I (str. 5, ř. 13—14); zvláštní je: паче бо можеши кымь спсенъ быти VII (str. 9, ř. 9—10); просвѣти са лице его паче лоуча слнчнаго. Mich. i Gavr. str. 41, ř. 1; и чюдесы сиюще паче слнца ... 40 muč. str. 23, ř 7; паче же всѣхъ празникъ почитати днь въскрьсения хва ... Na vъskrьs. str. 12, ř. 2—3; доуховною силою сїая паче солнца ... Dimitr. 360, ř. 7—8; страньнолюбием цвѣтый паче злата ... Zach. str. 24, ř. 1—2; памать бо его паче сладьша меду и насладн его паче ста медвена ... Zach. str. 32, ř. 19—21; srovn. též: w промысле выше оума Zach. str. 24, ř. 24; оутрьпаетѣ роуцѣ ми, не wбыкши творити паче повелѣния.. Jo. Krьst.

[63]) V leg. o Cyr. vyskytuje se vedle поучина и море jako i jinde u Klimenta.

str. 390, ř. 11. Zvláštní je též: симь оүбѡ всѣмь, и паче сихь, ты бысть ѡткрнтель . . . Jo. Krьst. str. 391, ř. 32—33. Na pouhou spojku kleslo skoro již паче v této větě: како не оүбоисе цра, ни мчтели, ни мъча ни ѡгны, паче живодав'ца ба . . . 40 Muč. str. 24, ř. 24—25.

Sem patří též: юго же вса добрыи дѣтели почитающе и житые вышше члвкъ . . . Klim. str. 76, ř. 4—5.

V Pochvale na Cyrilla budeme míti: паче слнца троичиъми зарами сиꙗ . . . str. 36, ř. 10.

Zajímavé je též: творца ангельска и всеꙗ твари съдѣтелꙗ без семени зачениши паче словесъ порождьши Prêst. Bogor. str. 227, ř. 30—31. тѣмъ же и нынѣ сиꙗеть . . . паче сиꙗниꙗ слнчнаго . . . Na pam. ap. str. 9, ř. 14—16.

Zvláštní je dále vazba: сирѣчь въ оци и снѣ и стмь дсѣ, юже ють въ трьхъ оүпостасьхъ, юже можетъ къто три лица рещи . . . Meth. Í (str. 4, ř. 1—2) a v zpovědním řádě: оцю и дхоу прѣстоумоу, юже са прѣстаа троица речетъ . . . Euch. sin. 67a, ř. 12 – 13.

Nyní se můžeme vrátiti k místu: ни старца на конскоү гнати ꙗко юнѡшоү нѣкоего нестора . . . Cyr. V, str. 4, ř. 26. Jak jsme viděli (str. 71), vykládal to Lavrov tak, že je zde Nestor známý z legendy o Demetriovi. Jagić naproti tomu poukazoval k tomu, že zde není shody, poněvadž mladík Nestor nikým nebyl nucen, nýbrž samovolně vzal na sebe úlohu poraziti vychloubajícího se protivníka. Jagić končí: »Ich möchte daher vorziehen, unter Nestor einen Greis κατ' ἐξοχήν zu verstehen und auch darin eine gewisse Gelehrtheit des Verfassers der Legende sehen, die Clemens fremd war.« (Archiv für slav. Phil. XVIII str. 286.) Dle Jagićova výkladu by se musilo čísti: . . . ни старца на конскоү гнати, ꙗко юнѡшоү нѣкоего, нестора, neb ꙗко юнѡшоү, нѣкоего Нестора. Přiznávám se, že mně grammatický tento vyklad zaráží; jest takřka nemožný. Ve spisech Klimentových nalézáme obdobně: христова воина и светозарнаго споүтника си Нестора Dimitr. str. 360, ř. 35 (to jest právě onen Nestor, o nějž nám zde jde); иереи етеръ именемъ захариꙗ Zach. str. 24, ř. 7; v naší legendě: бѣ моужь нѣкыи добродьнь и богатъ, именемь львь II (str. 1, ř. 23—24) a v textě uveřejněném Lavrovem (str. XXIII) konečně: оүвѣдѣвь се юноша нѣтко именем несторь . . . Obyčejně se přidává tedy ještě именемъ, což by bylo věc na našem místě docela vyjasnilo, ale Kliment to i vynechával, jak vidíme z Dimitr. str. 360, ř. 35. Myslím tedy, že nemůže takto býti o tom pochybnosti, o jakého Nestora zde jde. Už výraz на конскоү гнати mluví rozhodně pro náš výklad (naráží se na onen zápas, v němž mladík Nestor proti pohanskému vojínovi zvítězil, což mělo ovšem smrt Demetriovu za následek). Na tom nezáleží, že solunský Nestor sám se přihlásil, kdežto náš stařec má býti nucen. Nepříslušnost, kterou Jannis v tom vidí, je ta

že on — stařec — má převzíti nuceně úlohu, kterou kdysi vykonal (dobrovolně) mladík Nestor. Tím ovšem naznačuje též předem, že je si jist své věci, že zvítězí, tak jako tento Nestor zvítězil, avšak zmýlil se.

Bylo již nahoře podotčeno, že se ve smýšlení autorově jeví jakási rovnováha vzhledem k Římu a Cařihradu: autor mluví s úctou o Římu, avšak nekřivdí též nikde Cařihradu. Tak se chovali právě slovanští apoštolé Cyrill a Method a autor našich legend následoval zde jich tradice. Musila to býti tedy osoba, která byla v této tradici vychována, která současně působila se slovanskými apoštoly, zkrátka mohl to býti jen nějaký jich vynikající učenník. A to se právě dobře hodí na Klimenta.

K tomu přistupuje ještě jiná okolnost. Ve spisech Klimentových vidíme, jak všude si zakládá na pravé víře (правовѣрьнъ viz str. 80), jak potírá bludařství (влади, str. 43 a 80) a herese. Uvedeme jen místa, kde se výslovně o heresi mluví: тобою ереси въ вѣкы и противници христьяньсции побѣждаютсѧ Prêst. Bogor. str. 228, ř. 9—11; ереси потребляющи ... ib. 228, ř. 27; сима всака ересь потреби сѧ и правовѣрые и вѣнчающа правовѣрьнꙑ исповѣдникꙑ ... Mich. i Gavr. str. 43, ř. 21—22: ереси потрѣбляюще ... 40 Muč. str. 23, ř. 27—28.

Taktéž i v obou pannonských legendách: вѣ же аниꙑи патріархъ ересь въздвиглъ ... Cyrill. V (str. 4, ř. 14); погоуби триезꙑчноую ересь XVIII (str. 24, ř. 18); арии побѣди и проклатъ и и ересь его, юже въздвизаше на стоую троицю ... Meth. I (str. 6, ř. 2—3); иже болать ишпаторьскою ересью ib. XII (str. 12, ř. 15) a konečně: а ереси прогона ib. XVII (str. 14, ř. 26).

Je zde i nápadné několikrát se vyskytující rčení въздвигнѫти ересь; srovnej též: въздвиже етеры ... иже болать иwопаторьскою ересью ... Meth. XII (str. 12, ř. 14—15).

V poučení Na prêobr. vidíme též zřetelné stopy disputací se židy, o kterých se nám obšírně pojednává v legendě o Cyrillovi kap. X. Zvláště zde můžeme vytknouti Cyr. X, str. 11, ř. 34—37: и елико се ихъ дрьжа по законь мwусеwвь, вьси богоу оугодише и мꙑ дрьжеще се по немь, непщоуемь тако бꙑти, а вꙑ вьздвигше инь законь попирaете божии законь ...

Na prêobr. str. 16, ř. 11—15: аще бꙑ се бъ бꙑлъ, ли снъ бжии, то не бꙑ закона моисѣева раздроушивъ попралъ, егоже вѣхомъ wт бга прияли, нъ противникъ законоу есть.

V úvodě k legendě o Methodovi hájí Kliment důrazně učení východní církve o sv. trojici. Jest nápadné, že v symbolu, vyskytujícím se v zpovědním řádě Klimentově, toto učení východní církve nevystupuje v popředí. Jinak jsou některé shody:

Euch. sin. 67a, 12—15:	Meth. I (str. 4, ř. 1—2):
еже сѧ прѣстаа троица речетъ оць и снъ и стъі дхъ, три състави сълично въ єдиномь бжьствѣ...	въ стѣи троици сирѣчь въ оци и снѣ и стмь дсѣ, еже ѥсть вь трьхъ оупостасьхъ, ѥже можеть къто три лица рещи а въ ѥдиномь бжьствѣ...

V Euchologiu máme místo celé věty ѥже можеть къто три лица решти jediný výraz сълично, jinak jest shoda patrná. O formální stránce této shody stala se již zmínka nahoře (na str. 85).

Dříve jsem též předpokládal, že legenda o Cyrillovi byla původně sepsána řecky. V citatech z písma sv. nalezl jsem řecká slova, která jsem si spíše mohl vysvětliti, že zde zbyla z původního originalu, jako игоумень v Mat. 2. 6: ис тебе бо ми изъидеть игоумень X (str. 13. ř. 34), kdežto v církevněslovanských překladech máme zde вождь neb владъıка. Dále: молите за обидещеѥ VI (str. 6, ř. 37—38), řecky ... περὶ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς Luk. 6. 28, v Mar. však: за творящаа вамъ обидѫ. Překlad v legendě přiléhá tedy spíše k řeckému originalu, sloveso je podáno slovesem. Avšak z toho všeho a z podobných úvah nemůže se předpokládati původní řecký text u naší legendy. Kliment zajisté měl též vždy řecký text na mysli a vliv ten jeví se u něho často. Právě u něho můžeme pozorovati, že nepřekládá někdy vůbec některých slov řeckých, někdy zase tak činí. Tak máme v legendě na téže straně: ни вождь шть стегноу єго str. 13, ř. 8 a potom hned: до христа игоумена str. 13, ř. 11.

Vynikající známkou spisů Klimentových je v tomto ohledu slovo съсѫдъ neb органъ. Ďábel volí si někoho za nádobu, kterou potom působí, taktéž však i bůh. V legendě o Cyrillu jsme našli: дїаволь ... вьшьдь вь свое сьсоудъı ... XV (str. 19, ř. 38 — str. 20, ř. 1). V Pochvale na Cyr. a Meth, o níž níže dokážem, že též pochází od Klimenta, čteme: съсоудъ избьранъ стомоу дхоу str. 16, ř. 22—23 a съсоуда стомоу дхоу... str. 23, ř. 13, v Pochvale na Cyr.: тогожде ... прьсти дховнъıе органъı основаше ... str. 36, ř. 23—24 a: вь нѥиже лежить... бгогливъıи органь str. 37, ř. 28—29. 40 Muč.: дїаволь ... вьшедъ въ злооумнааго съсоуда ликиниıа ... str. 21, ř. 27—30; илиıа прѣчьстнъıи сьсоудь бжию селению ... Jl. 18 (253), ř. 8; hned potom: илиıа бгодхновнъı wргань... Jl. 18 (253), ř. 11; илиıа wгнедьхновьнъı wргань ... Jl. 18 (253) ř. 14—15. Dále: радоуи сѧ бгогласнъıи органе, исполнивъıи всего мира чюдесъı ... Klim. str. 76, ř. 22.

Taktéž se to má se slovem аеръ; v Cyrillu XVI (str. 21, ř. 6) čteme: ни ли недъıхаемь на аіер равно вьси? Avšak XVI (str. 22, ř. 6—7): боудете бо вь вьздоухь глаголюще. Jest to citat: I Cor. 14, 9. V ap. Šiš. zde máme: аѥрь.

V zpovědním řádě Klimentově též: вьсхъıщаеми на облацѣхъ по аероу Euch. sin. 71a, ř. 10—12.

V pochvale na Cyr. a Meth. vyskytuje se: въ мори житіисцѣмь велика анькура str. 23, ř. 6; vedle toho: наказаша на прчстную его выю ставила корабленая желѣзна нарицаема анкюру... Klim. str. 74, ř. 22—23.

V Cyr.: бѣхоу бо образи демонскыѥ написали... VI (str. 5, ř. 29) a doleji: ř. 32. (Některé rukopisy mají zde: бѣсовьскыѥ.)

Dále: демонь прогонеще... 40 muč. str. 23, ř. 26.

Naproti tomu: бѣсомъ поработивша си Dimitr. str. 359, ř. 34; скврьнымъ бесомъ жертвы сотворити... ib. str. 360, ř 18; vedle toho však i дѣмоночтецъ ib. str. 360, ř. 22; бѣсомъ премѣни са... Mich. i Gavr. str. 42, ř. 7—8.

Tu a tam mohl býti ovšem výraz v pozdějších přepisech dodatečně přeložen, ale celkem se jevilo kolísání již u Klimenta, jak dle všech sem patřících výrazů souditi můžeme.

V legendě o Methodovi nalézáme též ještě: въ иерѣихъ бжиихъ I (str. 5, ř. 4); мързъкыи же иерѣи извикъ I (str. 5, ř. 17); иерѣи I (str. 6, ř. 5), vedle toho: попы VI (str. 9, ř. 5); очющьше нѣмьчьскыи попы X (str. 11, ř. 17): дъва попы XV (str. 13, ř. 13); на роукахъ же иерѣискахъ почи... XVII (str. 14, ř. 14). попъ se tedy zde neužívá samo o křesťanských a иерѣи o duchovních starého zákona. K tomu ještě: свати на поповьство блаженаго меѳодия VI (str. 8 ř. 31. 32).

Zrovna tak se to má v legendě o Cyrillovi. Zde máme též: постригоше его отдадимь на поповьство IV (str. 4, ř. 7). Potom o latinských knězích: латиньсции сьпричьтници архиереи, иереи XV (str. 20, ř. 6), ale zároveň též епископи и попове XVI str. 20, ř. 36 až 37 (jde o disputaci v Benátkách). V jiných spisech Klimentových vyskytuje se slovo попъ celkem řidčeji, ku př.: аще бо се азь от тебе не крщоу тѡ николиже прииме црь земльныи крщениа от оубога ппа Jo. Krьst. str. 391, ř. 28.

иерѣи ... Zach. str. 24, ř. 7. Jo. Krьst. str. 391, ř. 10 atd. modloslužební kněží vyskytují se jako жьрьци ... Jl. 15 (250), ř. 23, 29; str. 16 (251), ř. 12. V zpovědním řádě pravidelně иерѣи 66b, ř. 3, 20, 72a, 3 atd. vedle toho свщенꙑ 68a, 3.

Tím, že se u Klimenta vyskytuje též slovo попъ, rozeznává se jazyk jeho od jazyka Jana exarcha bulharského, neboť ten se všude vyhýbá moravsko-pannonskému slovu a užívá raději slova чиститель, свататель, aneb nepřekládá slova ἱερεύς vůbec (viz v mém spise »O mluvě Jana exarcha bulharského« str. 13).

Do této skupiny náleží též slovo литоургиꙗ, tak nalézáme v legendě o Cyrillu XVII (str. 23, ř. 21, 23 a 27), ale vedle toho také již: скончавь юже слоужбоу (officium), VIII (str. 9, ř. 15).

V legendě o Methodovi pozorujeme však v tomto ohledu odchylku: zde už neužívá Kliment slova литоургиꙗ, nýbrž volí výraz, který byl ve

velkomoravské říši a v Pannonii běžný, totiž мьша. Tento výraz nebyl však asi v Macedonii příliš znám a proto jej Kliment blíže vysvětlil přídavkem: рекъше[64]) слоужьба; tak kap. VIII (str. 10, ř. 2—3), o několik řádků níže: да на мъши пьрвѣе чьтоутъ апслъ . . . ř. 8, tedy bez dalšího výkladu. Zde se jedná o domnělý list papežův a jest pochopitelno, že se Kliment právě proto zde rozhodl pro onen výraz, který odpovídal latinskému ‚missa‘ a možná, že pak mu již zůstal v dalším textu legendy věren, totiž: да не поютъ мъша рекъше слоужьбы X (str. 11, 13), zde ovšem je to zase obsah papežské klatby, tak že spíše pochopitelno; стго петра мъши приближающи са рекъше слоужьбѣ XI (str. 12, ř. 1—2), potom již jen: съ апслъмь и избраныими слоужьбами XV (str. 13, 19) jakož i naposled: сътворивъше и слоужьбоу цръкьноую латиньскы и грьчьскы и словѣньскы . . . XVII (str. 14, ř. 16—17).

Zde se tedy též již nevrací k dřívějšímu výrazu. Vysvětlivka рекъше мьша mohla se ovšem též vlouditi do nějakého pozdějšího přepisu, ale zdá se mi přece pravdě podobnější, že již byla v původním textě, neboť nemůžeme jinak pozorovati, že by se bylo v textu co měnilo. Poukazovalo se ovšem k tomu, že by mohlo slovo мьша býti též původu macedonského, kde se mohl jeviti takto vliv latiny. Je-li ale pravdě podobné, že vysvětlivka u slova toho pochází již od Klimenta, nemůžeme připustiti, že slovo to vzniklo na macedonské půdě. Třeba tedy výraz ten zrovna tak posuzovati jako попъ, постъ a jiné toho druhu.

Předpokládalo se též, že legenda o Cyrillovi byla sepsána Methodem samým (viz nahoře str. 72). Kdo se držel tohoto mínění, nemohl si ovšem místo: вь книгахь его обрещеть ю, елико прѣложи оучитель нашь архїепискоупь меѳодїе, раздѣль ю на осмь словесь Cyril. X (str. 15, ř. 14—15) dobře vyložiti. Byly dvě možnosti. Buď zde mluvil Method jakožto pisatel legendy o sobě v třetí osobě a později bylo přidáno оучитель нашь atd., což by ovšem nebylo příliš pravdě nepodobné. Anebo místo to bylo teprv později vůbec zaneseno. V obou případech musilo by se však připustiti, že i následující slova: и тоу оузрить словесноую силоу отъ божїе благодѣти яко и пламень горещи на противныя byla později vepsána, neboť o svých spisech by Method nemohl tak mluviti. Ale to již nevypadá jako nějaká vstavka, neboť souvisí to s následujícím. Mimo to jsme se zmínili o tomto místě již nahoře (str. 79). A tak se setkává dosavádní výklad zde s velikými překážkami.

Již z toho, co jsme dosud uvedli na důkaz, že obě legendy pocházejí od Klimenta, vycházelo též na jevo, že obě jsou psány aspoň jedním autorem, což by ovšem nemohl býti Method. Zde můžeme ještě něco vytknouti, co sem náleží. V Cyr. IV (str. 3, ř. 22—23) čteme: оукланяе се отъ оукланяющихъ се вь стрьпьты како би въ мѣсто земль-

[64]) Jinde vysvětluje blíže slovem рекоу же, ku př. рекоу же Өеωдора . . . Meth. I (str. 6, ř. 18), srovnej: нь рекоу кыишьши аггль Jo. Krьst. str. 391, ř. 23.
Mimo to: сирѣчь Meth. I (str. 4, ř. 1) atd.

нъıнхь невеснаꙗ прнобрѣль (či dle jiného pramene: ... вь стрьпьтъı она тьчьıѫ една сьматраꙗ н дѣıе, како бъı вь мѣсто земьнъıнхь невесьскаꙗ прѣмѣн'ь [65]) ...).

To nám připomíná v Meth. (str. 7, ř. 15—16): прѣложн земьнъıꙗ тьмъı волю на несиъıꙗ мъıслн не хоташе во чьстьнъıꙗ дша орьпътнтн. Z toho následuje též, že zde třeba čísti стрьпътнтн, jak má též Miklosich ve svém vydání. — Dále Cyr. XVII (str. 23, ř. 13): н оувѣдѣвь о немь рнмьскъıн папа, посла по нь ... a Meth. VI (str. 8, ř. 29): оувѣдѣвь же такова моужа апостолнкъ никола, посъла по на.

Mohlo by se ovšem namítati, že shodu tuto a jiné dříve uvedené [66]) lze vysvětliti jiným spůsobem: autor legendy o Methodovi měl před sebou legendu o Cyrillovi, pocházející od jiného spisovatele, pilně ji čítal a osvojil si tak mnohé tam běžné výrazy, ano i celé věty. Avšak může se přímo dokázati, že tomu tak nebylo a nemohlo býti. V legendě o Cyrillovi jsme nalezli: зл'ъıн завнстнвъıн нспрьва трьклетıн дїаволь нетрьпѣ сего добра XV (str. 19, ř. 19), v legendě o Methodu však: старъıн врагъ завнд'ьлнвъıн доброу въздвнже ... IX (str. 10, ř. 22) a po druhé: снхъ же вьсѣхъ не трьпѧ старъıн врагъ завнстннкъ чловѣчоу родоу въздвъıже ... XII (str. 12, ř. 13-14). Jest nápadné, že se zde vyskytuje dvakrát старъıн, čehož v Cyrillu ovšem nemáme. Tento přívlastek opětuje se však v jiných spisech Klimentových: ръвннтель н завнстннкъ доброу старъıн врагъ дьıаволъ наоустн ... Klim. str. 74, ř. 17—19 a mimo to: старъıн же врагъ дьıаволъ възорн срьдьце ... Lazor. str. 21, ř. 12—14.

Kdo psal tedy legendu o Methodovi, byl zároveň též autorem pochvaly na Klim. a Laz.; kdo psal však legendu o Cyrillu, ten psal též, jak jsme viděli (str. 73—74), pochvalu na 40. Muč., neboť uvedený citat se zde takřka docela shoduje: spisovatelem obou legend mohla býti tedy jen jedna a táž osoba, totiž Kliment.

I jiné výrazy a zvláštnosti jeví se někdy jen v legendě o Methodovi a v jiných spisech Klimentových, ne však v legendě o Cyrillovi. Ku př.: кръвьмн своимн омъıша скврьноу I (str. 5, ř. 24—25), s čímž jsme srovnali: коıе скврнъı омъıтн хощешн Jo. Krьst. (str. 389, ř. 2) a къıе грѣхъıн омъıтн хощешн ib. str. 389, ř. 24 atd.; да бнмь отъмъıлъ ... скврънѫ ... zpovědní řád Klimentův (Euch. sin. str. 78 a ř. 12); всакоу скврьноу штмъıвъше ... Na vъskrьs. str. 13 ř. 8—11.

---

[65]) S tím souhlasí též spíše: прѣмѣнь же земьнъıнмн несиꙗ ... Pochv. na Cyr. a Meth. str. 17, ř. 8.

[66]) Zde můžeme ještě upozorniti na: н оучнтн фнлософїн тоземце н страннъıе. Cyr. IV (str. 4, ř. 12), což vykládal Voronov sice velmi učeně, ale málo pravdě podobně předpokládaným řeckým originalem ἵνα διδάσκαλος ᾖ φιλοσοφίας τῆς ἔσω καὶ τῆς ἔξω (jak v leg. o Klimentu kap. 2. obdobně čteme). Ale není třeba utíkati se k tak hledanému výkladu, neboť máme i v leg. o Methodovi XVII (str. 14, ř. 22): въдовнца н снроты, страньннн н тоземцн, naše místo třeba tedy přeložiti: ut doceret philosophiam indigenas et peregrinos.

течение съврьшити (съкончати), вѣрѫ съблюсти našli jsme též jen v legendě o **Methodovi** a v jiných spisech Klimentových (viz str. 78).

V legendě o **Methodovi** máme pravidelně правовѣрьнъ jednou jen, благовѣрьнъ, v legendě o Cyrillovi jen благовѣрьнъ, s oběma výrazy setkáváme se však i v jiných spisech Klimentových (viz str. 80).

Jen v legendě o **Methodovi** vyskytuje se ходатаи межю ветъхъімъ закономь и новъімь I (str. 5, ř. 21) a v **Zach.** новоуоумоу завѣтоу ходатаи (str. 32, ř. 17—18), ovšem z uvedených dosud spisů.

Jen v legendě o **Methodovi** našli jsme **порѹчи** кмоу вьсѧ црькви и стрижникъі X (str. 11, ř. 21) a **припорѹчити** v **Klim.** str. 79, ř. 5: припороучиша сѧ богови.

Značně se liší legenda o Methodovi od legendy o Cyrillovi, že užívá slova мьша (viz str. 89). V druhých spisech Klimentových nepojednává se ovšem nikde o mši a tak zde nevyskytuje ani to ani ono slovo. V leg. o Meth. máme obyčejně slovo апостоликъ, ale také папежь I (str. 6, ř. 15) a XII (str. 12, ř. 16), v legendě o Cyrill. se střídá апостоликъ s папа.

Celkem tedy vidíme, že legenda o Methodovi se některými zvláštnostmi liší od legendy o Cyrillovi, avšak tyto vyskytují se obyčejně i v jiných spisech Klimentových. Tato okolnost nemluví tedy proti tomu, že i legenda o Methodovi pochází od Klimenta. Jest ovšem pravdě podobné, že měl před sebou svou legendu o Cyrillovi, do které tu a tam nahlédl a tak by se nám vysvětlily některé makavější shody. Můžeme ovšem též připustiti, že Kliment znal své spisy a zvláště legendu o Cyrillovi více méně nazpamět a tak se stalo, že se v pozdějších jeho spisech objevují vždy narážky na předešlé spisy, mnohdy se opětují i celé věty.

Některé filologické důkazy, že obě legendy pocházejí od Klimenta, podány jsou ještě v rozpravě o všeobecné povaze jeho spisů; mimo to jsou ještě důležité okolnosti, které pro toto autorství mluví, uvedeny v rozpravě: Dvě další »slova« připisováná Klimentovi »на рождьство хво« a »чтение на крьщение гне«, kamž odkazujeme, jakož i k **Přídavku druhému**.

I na základě všeobecných úvah musíme připustiti, že zvláštní povahu obou legend nejlépe lze vysvětliti autorstvím Klimentovým. Kliment se nám do tohoto rámce nejlépe hodí. Byl jedním z učenníků slovanských apoštolů, zvláště společníkem Methodovým, mohl tedy býti dobře zasvěcen do všech událostí, o něž zde jde. Že pak legendu o Methodovi psal skutečně jeden z jeho učenníků, vychází na jevo zcela zřetelně z modlitby ke konci legendy; kdež se autor obrací k Methodovi jako jeho učenník: призирай на нъі желающаѩ тебе избавлаѩ ѿт вьсакоѩ напасти оученикъі своѩ XVII (str. 14, ř. 24—25).

Dále je nápadná okolnost, že se děje v legendě o Methodovi zmínka o památce sv. Demetria: сътвори памать стго димитриѩ XV (str. 13,

ř. 18); víme, že Klíment psal i pochvalu na tohoto svatého, který se ctil zvláště v Soluni, odkudž pocházel, a v Macedonii vůbec.

Že pak Kliment nepocházel z velkomoravské říše neb z Pannonie, musíme připustiti, neboť byť by se byl sebe lépe přiučil církevní slovanštině, přece by se nám jeho vlastní mateřština někde prozrazovala v jeho spisech. A jak by se tento vliv v jeho spisech mohl jeviti, můžeme nyní, co se týče Pannonie, na základě Frisinských památek posuzovati. Co se týče velkomoravské říše, byla by věc ještě patrnější. Nikde se však nesetkáváme s tímto vlivem; jazyk v jeho spisech shoduje se nápadně s jazykem církevněslovanského překladu písma sv. Dále nám vypravuje legenda o Klimentu, že hned již z mládí provázel Methoda (*τὸν γὰρ τούτου βίον ὡς οὐδεὶς ἄλλος ἐγίνωσκεν, οἷα ἐκ νέου ἔτι καὶ ἁπαλοῦ ἐκείνῳ παρηκολουθηκὼς καὶ ὀφθαλμοῖς πάντα τὰ τοῦ διδασκάλου παρειληφώς*. XXI, str. 27).

Kliment byl tedy Bulhar a sice pocházel bezpochyby z Macedonie neb z krajiny, kde se mluvilo týmž nářečím, které zavedli slovanští apoštolé do písemnictví. Jest nápadné, že nalézáme ku př. u něho též slovo тоүне (тоүне дасть см... Prěst. Bogor. str. 228, ř. 16), вꙑспрь (40 Muč. str. 23, ř. 23 a jinde, několikrát ku př. v Jo. Krьst.); o jiných se ještě zmíníme. Jeho jazyk se liší valně od Jana exarcha bulharského, který pocházel bezpochyby z východního Bulharska.

Z obsahu obou pannonských legend musíme též souditi, že jich původce nepocházel z velkomoravské říše neb z Pannonie; jak známo, mluví o Moravanech jako o národě, k němuž on sám nepřísluší (ꙗко и сами — totiž Moravané — повѣдають присно X, str. 11, ř. 26). Dále jej vidíme všude pod vlivem východních tradic a tím si můžeme i vysvětliti okolnost, že věnuje disputacím, obvyklým u Řeků, tolik místa. Jinak bychom nepochopili, proč tak rozvláčně píše o poselství Cyrillově k Saracinům a Kozarům. Příslušník velkomoravské říše neb Pannonie by byl o tom nemohl psáti, řekněme — aspoň s takovou důkladností. A jak krátce se pojednává naproti tomu poměrně o Moravě, o Pannonii! I v legendě o Methodovi jest to cařihradský císař, na jehož blahosklonnosti Methodovi především záleží — dle autora legendy. Tím, že autor pohlíží stále jaksi k Cařihradu a na druhé straně (aspoň v legendě o Methodovi) k Římu, stalo se, že mu ušel lecjakýs důležitý děj na Moravě. Tak se ku př. nezmiňuje o tom, že byl kníže český Bořivoj Methodem pokřtěn a a jiné podrobnosti opomenul nám sděliti, hlavně co se týče boje o slovanské bohoslužby.

Na zajímavou okolnost, která by nám měla též svědčiti pro to, že Kliment či vůbec autor obou pannonských legend pocházel z Bulharska upozornil Voronov. Jak známo vykládá se nám v legendě, že musil Cyrill ve svém novém působišti i s bludným učením zápasiti: нь и иномоү бесчьстию оучахоү, глаголюще: ꙗко подь землею живоуть чловѣци велеглавꙑ, и вьсь гадь дїаволи тварь есть и аще кто оубїеть змїю,

деветь грѣхь изводеть тоѥ ради ... XV (str. 20, ř. 9—12). Voronov se ptá, není-li na snadě myšlenka, že autor legendy líčil tyto pověry spíše tak, jak je znal z domova, z Bulharska, tak že bychom zde měli jednoduše některé věty bohomilského sektářství. Zvláště u bohomilů nalézáme učení, že zmije (гадъ ἑρπετόν) jest tvorem Satanovým jakožto výsledek nezdařeného pokusu, když chtěl též člověka stvořiti (str. 97). Proto snad pověra, že se tomu, kdo zabije zmiji jakožto tvora ďáblova, odpustí devět hříchů (srovn. C. Schmidt, Histoire et doctrine de la secte des Cathares et Albigois, t. II, p. 84: Il était permis de tuer des reptiles, parceque ... on les envisageait comme logeant des esprits crées par le demon). Dále učení o velkohlavých lidech žijících pod zemí, jež se vyskytuje ovšem i na západě (a sice se děje zmínka o tom již za Boniface: Virgilium, qui asseveret »quod alius mundus et alii homines sub terras sint«, sacerdotio privari vult ... str. 98, pozn. 4.) To prý se srovnává s učením bohomilů o gigantech, potomcích padlých andělů s lidskými dcerami. Voronovu šlo při tom hlavně o to, aby dokázal, že legenda vznikla teprv v době bohomilství. Ale ani z toho by nevyplývalo pozdější stáří legendy. Domnělý zakladatel této sekty, Bogomil neb Jeremiáš působil sice v letech 927—950, ale on nezaložil bezpochyby sekty, nýbrž ji jen zreformoval a dal jí určitější ráz. Ale ani bulharský původ autora naší legendy nemůže nám toto místo dokázati, uvážíme-li, jak jsme ještě poměrně málo zasvěceni zvláště do starších dějin bohomilství.

Silně mluví pro autorství Klimentovo při našich legendách též ono přátelské smýšlení k západu, k Římu, které se nám právě jeví v těchto legendách, k čemuž jsme již poukázali. Víme sice, že to bylo též stanovisko obou slovanských apoštolů, avšak kdo mu mohl z jich učenníků býti více věren nežli Kliment, který psal pochvalu na papeže Klimenta, který používal západních formulí při sepisování liturgických textů?

S tím se shodují též výrazy jako въ наша лѣта ... Meth. II (str. 6, ř. 22), вь наше роды Cyr. I (str. 1, ř. 16) a podobné, které zde nejsou tak širokého pojmu, jak tomu Voronov chtěl.

Ovšem mluví se o díle slovanských apoštolů tak, že již překročilo meze Moravy a Pannonie, ku př. Meth II, str. 7, ř. 11: рекоу же азъ ꙗко прозьрѧ како и хоташе оучителя словѣнемъ посълати ... (tedy nejen Moravanům), dále: въ роукоу юго соуть wт бга и wт апслькаго стола вьсѧ словѣнскыи страны ... Meth. XII, str. 12, ř. 23—24; вьздвигь намь оучителя сего, иже просвѣти ѥзыкь нашь ... Cyr. I (str. 1, ř. 16—17), ale to se též úplně srovnávalo se skutečností. Učenníci Methodovi uchýlili se hlavně do Bulharska a sice k Simeonu, kdež nastal známý rozkvět církevněslovanského písemnictví, odtud šli dále někteří jako Kliment do Macedonie, u Chrvatů byly též slovanské bohoslužby a o tom všem Kliment arci mohl věděti, a věděl také, a proto psal též v tomto smyslu.

Ptáme-li se tedy, kde byla legenda o Cyrillovi psána, myslil bych, že teprv na jihu, v Macedonii. Když již látka její je tak rozvržena, že předpokládá

úmysl psáti druhou legendu o Methodovi, můžeme též z toho souditi, že nebyla psána za živobytí Methodova. Po smrti Methodově nezdrželi se však jeho učenníci na Moravě tak dlouho, aby byli mohli pomýšleti na klidnou literární práci, zvláště když jim bylo zápasiti se všelijakými protivenstvími. Musilo by se nám jinak prozrazovati v legendě nějak toto moravsko-pannonské ovzduší, čehož naprosto pozorovati nemůžeme.

Mohla býti tedy legenda o Cyrillovi napsána někdy ke konci IX. stol. neb spíše na začátku desátého. Legenda o Methodovi hned po ní sepsána nebyla, jinak by se nám nejevily ony jazykové odchylky, ku kterým jsme dříve poukázali. Že byla legenda o Cyrillovi skutečně napřed psána a legenda o Methodovi teprv po ní, vychází na jevo hned ze začátku I. kap. první a z II. kap. druhé legendy. V legendě o Methodovi zde čteme: въ милостивъıи иже хощеть да бъı вьсакъ чавкъ спсенъ бъıлъ и въ разоумъ истиньнъıи пришьлъ II (str. 6, ř. 21—22), kdežto v legendě o Cyrillovi nalézáme: богъ милостивъıи и щедръıи ѡжидаеи покаанїе чловѣчьско, да бъıше вьси спасени бъıли и вь разоумь истиннъıи пришли, нехощеть бо сьмрьти грѣшникоу, нь покаанїю и животоу... Vidíme všude, že máme v legendě o Methodiovi jen skrovný výtah, богъ má zde jen jeden přívlastek z dvou vyskytujících se v legendě o Cyrillovi. V této očekává bůh naše pokání, abychom spaseni byli; v legendě o Methodovi žádá jednoduše, aby každý spasen byl. Že by byl text legendy o Methodovi starší a dle něho text legendy o Cyrillovi šíře rozveden, nelze dokázati. Hned po uvedeném místě praví se v legendě o Cyrillovi: аще и наипаче прилежить на злобоу, нь неоставлаеть чловѣча рода... нь на коиждо лѣта и времена... myšlenku tu našli jsme v legendě o Methodovi zase zcela jinde: I, str. 4, ř. 19 - 21 (viz str. 75). Jest větší pravděpodobnost, že původně byly myšlenky pohromadě v souvislý text spojeny (legenda o Cyr.) a odtud že původce legendy o Methodovi — ovšem táž osoba — vybíral, co se mu hodilo, nežli naopak, že by byl původce legendy o Cyrillu rozptýlené myšlenky v souvislý text shledával.

Tak mluví ještě i jiné okolnosti pro to, že je legenda o Methodovi pozdější.

Kdy vznikla legenda o Cyrillovi u porovnání s druhými spisy Klimentovými? K prvním jeho spisům nenáleží. Očekáváme tak již předem, neboť kdo nebyl ještě vycvičen v samostatném spisování, nebyl by se mohl odvážiti k takovéto obsáhlejší práci Poněvadž jsme dále viděli v legendě narážky na jiné spisy Klimentovy, byl již Kliment delší dobu literarně činný, osvojil si již některé výrazy a rčení, oblíbil si některé myšlenky, nežli začal psáti svou legendu o Cyrillovi. Zcela jinak srovnáme-li ku př. s touto církevněslovanskou legendu o sv. Václavu neznámého původce.

Avšak máme překonati ještě některé překážky, které na nás zde právě čekají. Pocházejí-li obě legendy — a přidejme hned k tomu — i obě pochvaly skutečně od Klimenta, jak se mohou v nich jeviti některé

neshody? Dle legendy o Cyr. XV (str. 20, ř. 8) nazval Cyrill své protivníky трнезычникы, dle legendy o Meth. VI (str. 9, ř. 3) nazval je tak papež. Dle legendy Cyr. XV (str. 20, ř. 29) byli oba slovanští apoštolé 40 měsíců na Moravě, dle legendy o Meth. V (str. 8, ř. 27) tři léta. Větší jsou ovšem neshody přihlížíme-li též k pochvalám.

Třeba ovšem uvážiti, že uplynulo již nejméně as 20 ano i více let od té doby, co se sběhly události, o nichž se zde pojednává. Tu ovšem mohla se již tak mnohá věc jeviti v jiném světle, ledacos mohlo se v paměti jeviti již trochu neurčitě; zvláště mohlo to tam vaditi, kde neměl Kliment žádných pramenů Zdá se, že se ani o to nestaral, aby odstranil možné neshody tím, že by více přihlížel k dřívějším svým spisům. Tuto — sit venia verbo — bezstarostnost vidíme někdy i v jeho citatech z písma sv. Spoléhal na svou pamět, která jej však někdy opustila a tak se stalo, že si mnohdy věc popletl. Ku př. Na vъskrьs. str. 13, ř. 16: блажени съмѣрении духъмь · ꙗко тѣхъ естъ цѣсарствие небесное, má však býti б. нищии доухомь ... Mat. 5, 3. Str. 13, ř. 22: блажени кротъци ꙗко ти сынове божии нарекоуть са, má býti ꙗко ти наслѣдатъ землю Mat. 5, 5). To pozorujeme i jinde a všecko nemůžeme sváděti na nepozorné přepisovače. Jindy cituje Jeremiáše, ve skutečnosti je to Isaiáš a tak podobně ještě.

Kliment věděl dále mnohem více nežli nám vypravoval, zvláště v legendě o Methodovi jeví se nám trochu úsečným. Jak zkrátka odbývá zde ku př. onu smutnou událost »ve Švábích«. Že by byl o ní nic bližšího nevěděl, o tom musíme pochybovati. Kdo pak všecko nepoví, nýbrž spíše jen napovídá, může snadno přivoditi všelijaké neshody.

Pochvaly.

A) Pochvala na Cyrilla.

O této pochvale též možno dokázati, že pochází od Klimenta: jest to týž způsob, s kterým se shledáváme v jiných pochvalných slovech Klimentových, tytéž myšlenky a výrazy. Ani o tomto autorství Klimentově nemohl se však Jagić přesvědčiti a kdyby je hotově připustil, nemohl by prý z toho činiti závěrek na Klimentovo autorství při legendě o Cyrillovi. Pronesl se o věci té takto (Archiv für slav. Phil. XVIII, r. 1896, str. 285): »Selbst wenn die an den heil. Cyrill gerichtete Lobrede wirklich von ihm (Clemens) herrührt — dafür würde allerdings theilweise die handschriftliche Überlieferung sprechen — so möchte ich sie nicht zu Gunsten der Identität ihres Verfassers mit jenem der Legende ausbeuten. In der Lobrede herrscht ein anderer Ton, als in der Legende, gegenüber dem Slavenapostel. In der ersteren tritt er mehr als оучитель вьсѣмъ странамъ, und nur nebenbei als Slavenapostel auf; trotz der Kürze der Darstellung sagt die Lobrede »Ереси бо въставъши при Ѳеофилѣ цри много лѣтъ прѣбъıсть иконнаа стиıа гонима и оскарѣма при благовѣр'нѣм' же кнезъı (vl. цри) Михаилѣ правовѣр'ныи съборъ сътвор'ше u. s. w. — das sind Einzelheiten, die in der Legende nicht so praecis ausgesprochen werden. Der Lobredner wendet Citate aus der heil. Schrift an, die die Legende nicht kennt (und zwar im ersten, narrativen Theil des Textes), und auch die Abreise Cyrill's nach Rom motivirt sie anders als die Legende. Ich könnte also noch zugeben, dass der Lobredner die Legende gekannt hat, obgleich auch das mir jezt nicht so ausgemacht erscheint, wie einst Voronov,[67]) — aber die Identität des Verfassers dieser beiden Werke scheint mir geradezu ausgeschlossen zu sein.«

Co se první výtky Jagićovy týče, musím naopak na to upozorniti že v pochvale se prozrazuje týž duch, týž směr, který můžeme pozorovati

[67]) Musím však zde podotknouti, že původce pochvaly znal dobře legendu, ano uvidíme, že text této se přímo obráží v pochvale na jednom místě.

i v legendě. Jeví se nám Cyrill v legendě jakožto výhradně slovanský apoštol? Zajisté ne, hlavní věcí jsou zde přece jeho disputace se saraceny, židy atd., a jeho působení u Slovanů tvoří zde jen krátkou episodu. To vidíme již i z objemu těchto částí. Celá legenda obsahuje ve vydání Šafaříkově necelých 25 stránek. A kolik z toho připadá na působení u Slovanů? Necelých 7 stránek, a z toho ještě připadají dvě stránky na disputaci v Benátkách. Již dle toho nebude nikdo moci říci, že se působení Cyrillovo u Slovanů staví jaksi v popředí atd. A zrovna tak se to má v pochvale. Její původce probírá všecky zásluhy Cyrillovy, jeho celou činnost, až přichází též k jeho působení u Slovanů. A jako mělo toto v legendě jen málo místa, zrovna tak jeví se to i zde. Cyrill je i zde více новъıи апостолъ и оучитель вьсѣмъ странамъ než slovanský apoštol tak jako v legendě. V tomto vypočítávání všech zásluh Cyrillových jeví se v pochvale s legendou skoro úplná shoda; původce pochvaly neměl snad před sebou legendy, přímo jí nepoužíval, nýbrž věděl ještě všecky tyto zásluhy, které již dříve vypsal v legendě, ano on jich věděl ještě více než jich tam vypsal, a proto mohl též zde něco přidati. To mohl ovšem všecko Kliment věděti a proto nemohu v tom ničeho nalézti, co by mluvilo proti totožnosti autora při obou spisech.

I co se týče citátů, nemůžeme proti autorství Klimentovu ničeho namítati. V pochvale mohou býti jiné citáty nežli v legendě, což je možné, když Kliment legendu neměl před sebou, když psal pochvalu — a přece nebudeme z toho vyvozovati, že Kliment nemohl legendu napsati. Citáty ty nalézáme ovšem částečně i v jiných jeho dosud známých spisech a časem se najdou mnohé z nich zajisté i v nově objevených jiných spisech Klimentových.

Velkého rozdílu nenalézám též v odůvodnění cesty do Říma, kterou podnikli oba slovanští apoštolé k papeži. V leg. o Cyrillovi čteme v kap. XV, str. 20, ř. 29—30: ·м· же мѣсець сьтвори вь моравѣ и иде свѣтить оученикы свое a dále (XVII, str. 23): И оувѣдѣвь о немь римьскъıи папа, посла понь и дошьдшоу емоу вь римь ... по семь повелѣ папа ... светити словесïемь словеньскыe оученикы ... Vzali tedy s sebou učeniky, aby byli vysvěceni, to byla tedy buď hlavní neb též hlavnější příčina jich cesty do Říma. V pochvale se zkrátka udává: иде вь роумь ведïи на ськрьшение избранноıе си стадо (str. 36, ř. 1—2). Příčina, která se dle legendy může předpokládati, je zde výslovně uvedena. Nebylo třeba hned též uvésti, že poslal pro ně papež, jelikož se zde hlavně mají jich zásluhy o upevnění velkého díla vytknouti. V legendě o Methodovi je ovšem zase výslovně k tomu poukázáno, že pro ně poslal papež (V a začátek VI): и трьмъ лѣтомъ ишьдъшемъ, възвратиста сѧ из моравы, оученикы научьша (VI) оувѣдѣвъ же такова моужа апостоликъ николa, посъла по нa желаѩ видѣти ꙗ ꙗко англа бжиꙗ.

Námitky Jagićovy nemají tedy velké váhy. Již dříve připisovali Undolskij, Šafařík a Bodjanskij obě pochvaly Klimentu. Voronov,

který dokazoval, že legendy pannonské byly sepsány teprv po smrti Klimentově, nemohl ovšem připustiti, že by pochvaly, které prozrazují závislost na legendách, pocházely od Klimenta (Главнѣйшие источники, str. 187). Kladl pochvaly asi do druhé polovice XI. století, ne však později, jelikož se v nich ještě neděje žádná zmínka o nějaké činnosti obou slovanských apoštolů v Bulharsku.

V následujícím hodlám podati důkaz, že jak pochvala na Cyrilla, tak i na oba slovanské apoštoly byly sepsány Klimentem. Jest ovšem mezi nimi jakýsi rozdíl: při poslední pochvale používal autor přímo legend, vypisuje z nich jednotlivé části, při první nevybíral z legend ničeho; příčinu, proč se tak stalo, vyložíme při druhé pochvale.

Tak se zde hned na začátku setkáváme se starým známým: тогождє ѡтчьства нскъıи прѣблажнныи сь ѡтць н оучитель нашь, оставн житиꙗ сего всоу красотоу н славоу н богат'ство оца н мтрь, братию н сестрн... (str. 34, ř. 16—19).

To souhlasí takřka úplně s následujícím: н того покоꙗ вѣчнаго желающє, ѡставнше житїа сего красотоу, домъı, богатство, ѡца, мтрь. сестрꙑ н братїю, женꙑ дѣтꙑ єщє же н дшє своєѩ възненавндѣшє по гнн заповѣдн... 40 Muč. str. 23, ř. 10--13. Dále s tím souhlasí: сє бо бжнꙑн клнмєнтъ оставн всє зємноє батьство н славоу, нє батьство жє єдннo, но н родъ, дроугꙑ, оца жє н мтрь н братию єщє жє н своꙗ дшю всєго прєзрѣвъ оставн н коупн сєло то... Klim. str. 75, ř. 5—8 (zde narážka na Mat. 13, 44, kterýžto citát předchází: str. 75, ř. 3—5).

Jest to parafrase tohoto místa z evangelia: н вьсѣкъ нжє оставнтъ братрнѭ лн сєстрꙑ лн отца лн матєрь лн жєнѫ лн дѣтн лн сєла лн храмꙑ нмєнє моєго радн, сътορнцєѭ прнмєтъ н жнвотъ вѣчьнꙑ наслѣднтъ Mat. XIX, 29, podobně i Mar. X, 29: амннь глѭ вамъ ннктожє єстъ нжє оставнтъ домъ лн братрнѭ лн сєстрꙑ лн отца нлн матєрь, лн жєнѫ лн чада лн сєла мєнє радн н єванћлнѣ...

Vzhledem k tomuto místu z evangelia jest shoda citátů v obou spisech Klimentových ještě nápadnější, neboť Kliment přidal oběkrát něco, co není v evangeliu: житиꙗ сего (всоу) красотоу... богатство. Shoda ta jest zajisté taková, že musí přesvědčiti.

Dále zde máme i reminiscenci na modlitbu pocházející od Klimenta v jeho zpovědním řádě:

Pochv. na Cyr. str. 37, ř. 20—21: тоуча, напаꙗющн бготочною росою нзгорѣвшаꙗ грѣховною соухотою срдца наша...

Euch. sin. 78a, ř. 3—7: н подаждн мн благѫ твонхъ щєдротъ нзгорѣвъшє грѣхꙑ срцє моє н отъгънавъ мракъ грѣховънꙑн...

Tento мракъ грѣхов'нꙑн máme ostatně i zde: ... зарєю снꙗє н мракъ грѣхов'нꙑн ѡтгонє str. 37, ř. 10—11 (viz str. 39). K tomu

patří ještě: вѣсовьскоую лѣсть прогонѥ и поганьскы мракь освѣщаѥ бжскыми лоучами 34, ř. 8—9, pak: словеньскоу ѥзыкоу, вь неразоумьи и вь мрацѣ соущоу 35, ř. 22—23.

Co do smyslu s tím souvisí: таа во оуста свѣта свѣтлѣишаа явы гь омраченнныѥ льстию грѣховною просвѣщающаа str. 36, ř. 19—21.

Nahoře jsme již vytkli (str. 76): омрачиша ся лестїю бѣсовскою ... Dimitr. str. 359, ř. 22 a иже просвѣти ... омрачивше оумь свои, паче же льстїю дїаволею Cyrill I (1, ř. 17—19), pak къ ѡмраченнымь грѣхы въстокь си ... Jo. Krьst. str. 388, ř. 22 atd.

V naší památce máme ještě: иже зат'ве оуста ... трьезычникомь ерзтыкомь иже завистию омрачше се главоу 35, ř. 24—26.

O závisti a lsti ďáblově jsme se již zmínili na str. 73—74, že jest důležitým činitelem ve spisech Klimentových. Tak máme i zde бѣсовьскоую лѣсть прогонѥ str. 34, ř. 8; srovn. i: многобжнаа лѣсть разори се str. 37, ř. 13.

его же подвигы и троуды и хожденил почитающе и похвалы нѣсть комоу приложити str 36, ř 4—6, srovn: его же вса добрыя дѣтели почитающе и житье выше члвкъ, нѣсть бо комь притъкноущи подобны похвалы ѥмоу издрещи ... Klim. 76, ř. 4—6.

тѣмже каѧ оуста исповѣдеть сладость оученил его или которїи ѥзыкь постыгнеть изрещи подвигы и троуды и добротоу житиа его str. 36, ř. 17—19.

40 Muč. str. 23, ř. 29—30: тѣмь кои оуста или кыи ѥзыкь, къзможеть похвалити сїе свѣтилникы несныѥ. тѣмже каѧ оуста възмогоуть твоѥ блсвениѥ исповѣдати ... Jo. Krьst. str. 390, ř. 38 391, ř. 1.

Srovn. též: ѥюже похвалы языкъ издрещи ни оумъ не постигнеть подобно похвалити ... Mich. a Gavr. str. 43, ř. 5—6.

... иже благовѣрьиѥмь и красотою вьсны на земли яко слнце ... и поганьскы мракь освѣщаѥ бжскыми лоучами прѣмоудрость же бжия ... str. 34, ř. 7—9;

40 Muč. str. 21, ř. 5—8: ты еси хь бжіа сила и моудрость и тою силою испльниша са ... въсниша въ мирѣ яко прѣсвѣтлыѥ звѣзды и всоу къселеноую. лоучами благоразоумїа озарающе, срѣдѣ себѣ имоуще ... слнца ха ...

... поустише на еретикы и всоу злобоу их попали дховною силою ... str. 35, ř. 8—9.

рьвениѥмь своимь попалить противныѥ ... Jl. str. 14 (249), ř. 14 (srovn. str. 79).

прѣлѣтаѥ ѡко ор'ль на в'се страны ѿ въстока до запада ѿ сѣвера и до юга... въ съборѣхъ обрѣте се, трьсвѣтлами зарами ѡко слнце сиѩѥ... str. 35, ř. 15—18;

Klim. str. 76, ř. 25 — str. 77, ř. 3: радоуи са непорочныи орлє прелетѣвыи всю вселеноую на западѣ восиѩвъ ѡко незаходимоѥ сол'нце, на въстоцѣ же... на сѣверѣ... Jiná místa, kde se vyskytuje porovnání ѡко орьлъ uvádí Lavrov na str. XX.

и радостию сьврьши теченниѥ... str. 36, ř. 3 srovn. теченниѥ съврьши Meth. XVII (str. 14, ř. 2—3). Viz na str. 78 a 91.

все прѣспѣѩ ѡко и дьн'ница str. 36, ř. 6—7. Viz str. 81—82.

паче слнца троичныими зарами сиѩ ѡвѣ просвѣти бесчисльнаго рода вь тмѣ лежещаа невѣдѣниѥ... str. 36, ř. 10—11, viz str. 84. S троичныими зарами сиѩ může se srovnati: тръсвѣтлми зарами сїающе 40 Muč. str. 23, ř. 28. Ostatně máme i v naší pochvale: трьсвѣтлами зарами ѡко слнце сиѩѥ... str. 35, ř. 13—14. Srovn. též: трьсвѣтлоѥ божьство ib. str. 37, ř. 4—5.

процвьтоста ѡко цвѣтъ... 36, ř. 22—23; viz str. 21 a doleji v rozpravě o jazyku Klimentově.

паче же ѡко вгот'кан'ныимь вѣн'цемь оуказаѥ многоплоднаго ѥзыка словѣнскаго... str. 36, ř. 27—29;

и вѣнцемь нетлѣньныимъ оувязъ са... Klim. str. 73, ř. 13—14. Jiná podobná místa uvádí Lavrov na str. XX.

Ukázali jsme nahoře na str. 86 jak často se Kliment zmiňuje o potírání bludařského učení. I zde se to několikrát vyskytuje: иже свеза злохоулнаа оуста еретикомь присно, ереси бо въстав'ши... str. 35, ř. 4—5; иже зат'че оуста... трьѥзычникомь еретыкомь str. 35, ř. 24—25;

и тѣмы свеза се многохоу'л'ныи ѥзыкь еретыческы... str. 37, ř. 2—3.

Dále: всакы бледы ихь разараѥ... str. 35, ř. 18 a: их' же бледы разоры ѡсныими прит̃чами... str. 35, ř. 28—29.

Zajímavé jest, že zde máme sice: благовѣрыѥмь str. 34, ř. 7; благовѣрнѣм' str. 35, ř. 7, což jsme měli výhradně v legendě o Cyrillu (viz str. 91), vedle toho přichází zde i: правовѣрныи сьборь... str. 35, ř. 8; правовѣрыю... str. 35, ř. 14 a правовѣрию... str. 35, ř. 22. Z toho následuje, že Klimentu byla obě slova běžná.

Na str. 41 uvedli jsme složeniny vyskytující se u Klimenta, v nichž shledáváme 2—3 předpony, jako тревезначалнаго свѣта... Mich. i Gavr. str. 44, ř. 7—8; i zde máme: трьбезначельныимь свѣтомь... str. 35, ř. 21 a трьбезначелнаго бжсва зарею сиѩѥ... str. 37, ř. 10—11.

Jako jsme tam měli: съпричастникъ, съпрѣстольно, máme zde i: сьприсносоущна оца... str. 37, ř. 67. Jest to proto důležité, že máme slovo to i v Jo. Krьst.: сьприсносоущьнѣ str. 390, ř. 23 - 24.

Zde zasluhuje též povšimnutí složenina: многопрѣсвѣтлое . . . str. 37, ř. 11.

аще бо и послѣжде бысть, то все прѣспѣ ꙗко и д ь н'н и ц а, послѣдь въсходе свѣтлостию своею, вьсь ликъ звѣздныи облистаѥть слнчныими зарами свѣть проꙗвлающїи . . . str. 36, ř. 6—10 . . . Srovn. илии свѣтозарнаа д ь н н и ц а . . . Jl. str. 18 (253), ř. 7 . . . Dále: изиде ꙗко д ь н н и ц а . . . Jo. Krьst. str. 392, ř. 1—2.

Přímou reminiscenci na leg. o Cyrillovi zde máme též: таа оубо чьстьнаа оуста ꙗвише се ꙗко едннь ѿт серафимь ба прославлающаꙗ . . . str. 37, ř. 3—4 . . . v legendě o Cyrillovi III (str. 2, ř. 28—29): оуста бо твоꙗ ꙗко едннь ѿть серафимь бога прославлають и вьселеноую просвѣщають . . .

Zajímavé jest na druhé straně: да аще где ощоущаше каковоу хоулоу . . . 35, ř. 11—12 a v leg. o Meth. X (str. 11, ř. 16): приключи же са тъгда мораване ѡчющьше нѣмьчьскыꙗ попы . . .

B) Pochvala na Cyrilla i Methoda.

Zde máme ještě více narážek na jiné spisy Klimentovy.

Především možno dokázati, že Kliment při skládání této pochvaly použil obou svých legend a sice přímo, jak z následujícího srovnání vyjde na jevo:

Pochvala na Cyr. a Meth. Str. 15, ř. 18 — str. 16 ř. 7:	Leg. o Cyrillu. I (str. 1, ř. 6—16):
. . . не хощеть бо съмьр'ти грѣшьникоу нъ обращенню ѥго и покаꙗнию, аще наипаче прилежить на злобоу къжьдо члкъ не ѡстави бо създанныꙗ своѥго милостивꙑи бъ ни забꙑ дѣла роукоу своѥю нъ	не хощеть бо сьмрьти грѣшникоу, нь покаанїю и животоу аще и наипаче прилежить на злобоу, нь не оставлꙗеть чловѣча рода . . . .
на каꙗжьдо лѣта и врѣмена избьра моужа и ꙗви дѣла ихъ и подвигъ людьмъ, да бꙑшѧ са тѣмъ подобающе животъ безконьчьнꙑи обрѣли.	нь на коиждо лѣта и врѣмена . . . .
и по тѣхъ пророкꙑ, по пророцѣхъ же аплꙑ, по апостолѣхъ мчникꙑ и правьдьнꙑꙗ моужа и оучитела, ѥже са и събꙑсть въ ‧z‧ вѣкъ нашь.	патрнархꙑ же прьвѣе и отцꙑ и по тѣхь пророкꙑ, и по сихь апостолꙑ и моученикꙑ праведнꙑми моужїи и оучителїи избꙑрае ихь . . . еже сьтвори и вь наше родꙑ . .

Pochv. (str. 16, ř. 9—11):

бѣ же въ солоѹньстѣмь градѣ моѹжь етеръ именьмь львъ чловѣкъ непорочьнъ . . . и испълнаꙗ вьса заповѣди бжиꙗ ꙗкоже ишвъ, живыи

Cyr. II (str. 1, ř. 23—26):

Бь солоѹньсцѣмь градѣ бѣ моѹжь нѣкыи . . . именемь львь . . . бѣ же благовѣрнь и сьхраниꙗ вьсе заповѣды божиꙗ . . . ꙗкоже иногда ишвь, живыи . . .

str. 16, ř. 15—16:

не того бо корене въсниста издрадьнѣ дъвѣ лѣторасли . . .

Cyr. II, str. 1, ř. 30—31:

да боѹдеть добра корѣне добраꙗ отрасль . . .

str. 16, ř. 17—19:

прѣмоѹдрость бо себѣ ꙗко и сестроѹ створьша . . . дроѹгъ дроѹга ѥю прѣспѣваста . . .

Cyr. III (str. 2, ř. 10—13):

рьци же прѣмоѹдрости сестра ми боѹди а моѹдрость знаемоѹ сьтвори себѣ . . . спѣаше паче вьсѣхъ . . .

str. 17, ř. 8—11:

прѣмѣнь же земьныими несныꙗ . . и ишьдъ въ олѹмбъ постриже сѧ въ чьрны ризы . . . и бѣ повиноѹꙗ сѧ вьсѣмъ съ покорениѥмь

Method. III (str. 7, ř. 15—19):

прѣложи земьныꙗ тьмы колю на несныꙗ мысли . . . и шьдъ въ олимбь . . . постригъ сѧ облѣче въ чьрны ризы и бѣ повиноѹꙗ сѧ покорьмь . . .

str. 18, ř. 29 — 19 ř. 1;

моиси такоже съ аронъмь въ нерѣчихъ бжиихъ бъ фараонови нарекъ сѧ, моѹками различьнами егѵпта оѹмоѹчь. бжиꙗ люди издработы ихъ изведе въ дне стълпъмь облачьнъмь а въ нощи стълпъмь огньнъмь и раздѣль море по соѹхоѹ проведе въ поѹстыню а противьныꙗ погроѹзи кь бездьнѣ. въ поѹстыни же безводьнѣ напои ꙗ прораждь камень и хлѣба англска насыти и законъ же ѿт ба приимъ бжиѥмь пьрстъмь написанъ

Meth. I str. 5, ř. 3:

моиси съ аронъмь въ нерѣчихъ бжиихъ бъ фараѡсокъ нарече сѧ и моѹчи егѵптъ, бжиꙗ люди изведе въ дне облакъмь свѣтьлъмь а въ нощи стълпъмь огньнъмь и море проби и проидоѹ по соѹхоѹ а егѵптѧны потопи и въ поѹстыни безводьнѣ люди напои воды и хлѣба англскаго насыти . . . законъ людьмъ дастъ бжиемъ пьрстъмь написанъ . . .

Pochv. str. 21, ř. 5—7

видѣвъ же ꙗвленїе ѡт ба҃ . . .
облѣче сѧ въ чьр'ны ризы . . .
прѣбысть до него днь, весела сѧ

Cyr. XVIII (str. 24, ř. 2 —

видѣвь божїе ꙗвленїе . . . и облькь
се вь чьстиые ризы, тако прѣ-
бысть вьс дьнь ть, веселе се

str. 21, ř. 8—9:

приложи сѧ къ оцемъ своимъ,
пророкомъ и апостоломъ, мчникомъ
и вьсѣмъ стъимъ . . .

Method XVII (str. 14, ř. 18—19

приложи сѧ къ оцемъ своимъ
и патриархомъ и пророкомъ и апо-
столомъ, ѹчителемъ, мчникомъ

V pochvale to platí o Cyrillovi, v legendě: o Methodovi, avšak tato záměna jest bez zvláštní důležitosti, poněvadž jde jen o rčení všeobecnějšího významu.

str. 21, ř. 9—12:

и положиша и въ црквн стго кли-
мента, идеже начаша мъного ицѣ-
ленїꙗ бывати . . . ѥже видѣвъше
римлѧне, паче сѧ приложиша къ
стꙑни ѥго

Cyr. XVIII str. 25, ř. 12 -14:

положише и вь гробь вь цьркви
светаго климента, идеже начеше
многаа чюдеса бывати, ꙗже ви-
дѣвше римлꙗне, боле приложише
се светꙑни его

V pochvalu je také přejat domnělý list papeže Hadriana, který máme v leg. o Methodovi. Jest nápadné, jak velké jsou zde odchylky.

str. 21, ř. 17—31:

слава въ вышьнихъ боу и на зе-
мли миръ въ чавцѣхъ благовол-
ѥнию. ꙗко ѡ вась слꙑшавъше
доховьнꙑ радости, ꙗже имате на
спсенню, сълюемъ брата нашего
чьстьнаго меѳодиꙗ сщна на архи-
ѥпископство на страны ваша ꙗкоже
ѥсте просили оу насъ, да въ оучить
въ ꙗзꙑкъ прѣлагаꙗ книгꙑ да сѧ
испълнить пророчьскоѥ слово, ꙗко-
же рѣша

Meth. VIII, str. 9, ř. 17 — str. 10, ř. 11:

слава въ вꙑшьнихъ боу и на земли
миръ въ человѣцѣхъ благоволе-
ние ꙗко о васъ доховьнаꙗ слꙑша-
хомъ . . . вашего ради спсениꙗ . . .
. . . оумꙑслихомъ . . послати меѳо-
диꙗ сщьше и съ оученикꙑ сноу-
же нашего на страны ваша . . .
. . . . да вꙑ оучитъ ꙗко-
же ѥсте просили съказаꙗ кънигꙑ
въ ꙗзꙑкъ вашъ . да сѧ испълнить
книжьноѥ слово, ꙗко въсхвалꙗть
га вьси ꙗзꙑци и дроугонде : вьси

(zde vybočil ovšem najednou z domnělého listu).

хвалите га вьси ꙗзꙑци и похвалите ѥго вьси людиѥ и вьсакъ ꙗзꙑкъ исповѣсть ꙗкоже гь ис хсъ въ славоу боу оцю аминь. И въ еванглии рече гь посꙑлаꙗ свои оученикꙑ · шьдъше наоучите вьсꙗ ꙗзꙑкꙑ крьстꙗще ꙗ въ имꙗ оца и сна и стго дха оучаще ꙗ блюсти вьсꙗ ѥлико заповѣдахъ вамъ и се азъ съ вами ѥсмь въ вьсꙗ дни, до коньчинꙑ вѣкоу аминь.

Вꙑ же чада възлюбленаꙗ послоушаите оученик божиꙗ, ѥже въ послѣдьнаꙗ врѣмена прѣдано бꙑстъ вашего ради спасениꙗ, да поучающе сꙗ разоумьно, плодъ достоинъ сътворите и приимѣте вѣньць нетьлѣньнъ и въ сь вѣкъ и въ градоущии съ вьсѣми стꙑми въ вѣкꙑ. аминъ.

възглать ꙗзꙑкꙑ различьнꙑ величьꙗ божиꙗ, ꙗкоже дасть имъ стꙑи дхъ ѿвѣщавати . . . Zde se shoduje více Cyrill XVI, str. 21, ř. 18—19: хвалите бога вьси єзꙑци и похвалите єго вьси людиѥ . . . вь єѵаггелїи же глаголеть . . ř. 23—26: шьдьше оубо наоучите вьсе єзꙑци крьстеще є вь имє ѿца и сꙑна и светаго доуха, оучеще ѥ блюсти вьса, єликаа заповѣдахь вамь, и се азь сь вами єсмь вь вьсе дьнїи до скончанїа вѣка аминь . . .

Method VIII str. 10, ř. 17—18:

Вꙑ же чада възлюбленаꙗ послоушаите оучениꙗ божиꙗ и не ѿринѣте казаниꙗ црквьнаго, да сꙗ обрꙗщете истиньнии поклонителе бжии оцю нашемоу несноумоу съ вьсѣми стꙑими. аминь.

Zde můžeme pozorovati zajisté zajímavý zjev. Kliment má totiž podati list papeže Hadriana, avšak podává z něho — aspoň tak jak jest v legendě o Methodovi — jen části a doplňuje jej z legendy o Cyrillovi tím, že vsouvá jednotlivé citáty, kterých užil Cyrill ve své disputaci s protivníky slovanské bohoslužby (Žalm 116, 1 a Mat. 28, 18—20). Ano i ty části, které přejal z legendy o Methodovi, jsou změněny, jak vidíme, zvláště ke konci. Z toho všeho vychází na jevo toto: Papež Hadrian poslal skutečně list, jehož podstatný obsah je nám bezpochyby podán, v kap. VIII, o Methodovi. Ale nemohu se spřáteliti, že by list ten, jak zde je podán, úplně souhlasil s originalem. Kliment byl především hlavně chvalořečníkem a dle toho si mnohdy upravoval text, řečnicky nadsazoval a leckdes si věci i popletl. Tak vidíme i zde. V legendě o Methodovi byl list tento poslán, než byl Method arcibiskupem, dle pochvaly však mluví papež Hadrian o Methodovi v listě tomto jako o arcibiskupovi.

A tak jsem i nyní o tom ještě přesvědčen, že si Kliment obsah tohoto listu částečně popletl s obsahem jiného listu, jak již jsem dříve k tomu poukázal.

Mluví ještě jedna okolnost proti tomu, že bychom v leg. o Methodovi měli před sebou věrný překlad originalu. Papež zde totiž praví, že Moravané poslali napřed do Říma pro věrozvěsty. не тъкъмо бо оу сего стльскаго стола просисте оучителя, нъ и оу благовѣрьнаго цсрѧ михаила, да посъла вамъ . . . философа . . . дондеже мы не доспѣхомъ . . . Kap. VIII (str. 9, ř. 22—25). Kdo uváží, proč se vlastně obrátil Rostislav do Cařihradu, nebude moci připustiti, že by se byl mohl obrátiti též do Říma; vždyť se chtěl přece bezpochyby vymaniti z vlivu německo-latinského duchovenstva! Proto se nemohl obrátiti do Říma.

Zajímava jest i ta okolnost, že Kliment béře to z legendy o Cyrillovi, co se zde o tomto vypravuje a applikuje to na Methoda (když šel již jako arcibiskup na Moravu):

Pochv. (str. 21, ř. 32—35):	Cyrill XV (str. 19, ř. 32—37):
дошьдъшю же емоу (totiž Methodu) въ страны моравскы вьси людие съ радостию изидоша въ сърѣтение юемоу, и тако приѩша и ꙗко ангела бжия и отвьрзоша сѧ очеса слѣпыимъ и оушеса глоухыхъ и ѩзыци въльсноующей възглаша мира . . .	дошьдьшоу же емоу (totiž Cyrillu) моравы, сь великою чьстїю приеть его растиславь . . . . и отврьзоше се по пророчьскомоу словеси оушеса глоухыхь и оуслышаше книжная словеса и езыкь ꙗсьнь бысть гоугнивыхь . . .

Dále shodují se ještě tato místa:

str. 22, ř. 9—11:	Meth. II (str. 7, ř. 1—2):
вьсѣмъ себе оуподобль, вьсѣхъ образъ на себѣ поношь овѣмъ равьнъ бывъ овѣхъ мьнии а дроугыихъ прѣспѣвъ силою . . .	вьсѣмъ бо сѧ оуподобль вьсѣхъ образъ на себѣ ꙗвлаше, pak (str. 6, ř. 26 – 7, ř. 1): овѣмъ бо равьнъ бѣ овѣхъ же малы мьнии а дроугыихъ болии . . .

Mluvili jsme zde dosud o této pochvale jako o díle Klimentově; třeba ještě dokázati, že skutečně od něho pochází. Důkaz ten se může podati.

въ поустыни же безводьнѣ напои ꙗ прорaжь камень str. 18, ř. 33 (je to žalm 77, 15 v Psalt. sin.: разкръже каменъ въ поустыни и напои ꙗ), v Na Krьštenije (o slově tom níže): проразн же, рече псльмнъкь, камень вь поустыни, и изкеде воды ис камене str. 258, ř. 11—12. Tedy v obou textech máme проразити proti разврѣшти, což nám téhož autora prozrazuje.

Místo: въшьдъ же на небеса сѣде . . . хота . . . прити соудити живымимъ и мьртвъмимъ и въздати комоужьдо по дѣломъ юго . . . str. 15, ř. 15—18 jsme již poznali jinde (viz na str. 36). Je nápadné, že se vyskytuje zde по дѣломъ, kdežto jinde u Klimenta, jak jsme na uvedeném místě viděli, je oblíben výraz противо, противꙑ, avšak v pochvale máme i tuto předložku v příslušném významě: слово растъкаи комоужьдо ѩзыкоу противоу своемоу разоумоу str. 16, ř. 29.

S místem: не оставѝ во съзьданию своюго милостивъıи бъ ни закы дѣла роукоу своюю str. 16, ř. 2—3 můžeme srovnati: не тръпи зрѣти създание образа своего обетшавша . . . Prěstavl. Bogor. str. 226, ř. 15.

моудростию цвьтоуща присно ѩко цвѣтьць благооуханьнꙑи, родъмъ сы мьнии блажиꙑи костантинъ а оумъмъ и добродѣтельми въıспрь възлѣтаѩ ѩкоже орьлъ дховьнꙑима крилома str. 16, ř. 19 až 22. Dále: моудростию во ѩко цвѣтъ благооуханьнъ цвьтꙑи . . . str. 16, ř. 31—32.

S tím souhlasí: разоумъ же процвете, ѩко кринъ благооуханною любовїю . . . Dimitr. str. 359, ř. 2—3; добродѣтельми процвьте ѩко кринъ . . . цвьтꙑи ѩко ливанъ доброволньнъ Zachar. str. 23, ř. 14—17; цвѣтъ благооуханенъ ib. str. 27, ř. 14.

K druhé části uvedeného citátu z pochv. srovn.: присно оумомь ѩко орелъ горѣ възлетаѩ . . . Klim. str. 74, ř. 10—11; ѩко орьлъ и горѣ възлѣтати оумъмъ . . . Na vъskrьs. str. 14, ř. 15—16.

и разоумѣвъ многоматежьнꙑи сь свѣтъ (v Cyr. I, ř. 13: оть многометежнаго житїа сего) ѩко сѣнь прѣходащь непользьно . . . str. 17, ř. 4—5 . . . srovn. житию . . . юже ѩко сѣнь непостоꙗньно преходить Na pam. ap. str. 6, ř. 10—12 (srovn. i str. 21).

Citát: каꙗ польза юсть чловкоу, аще весь миръ приобрꙗщеть а дшоу свою отъщетить ли погоубить ли чьто дасть чловкъ измѣноу на доуши своеи . . . str. 17, ř. 6—8 vyskytuje se též v Na pam. ap. str. 8, ř. 20 — str. 9, ř. 1: каꙗ польза юсть чловкоу, аще и вьсь миръ приобрꙗщемъ а дшоу свою погоубимъ ли отщетимъ, чимъ ли искоупимъ дшоу свою от моукꙑ, аще . . . (Mat. 16, 26, Mar. 8, 36—37, srovn. i Luk. 9, 25).

Nápadné jest: на тврьдѣмь камене вѣрѣ str. 18, ř. 15 a: иины тврьдꙑи камень вѣрѣ . . . Jl. str. 18 (253), ř. 16.

I zde je прадѣдъ хвъ str. 18, ř. 18 (viz str. 71).

законъ же отъ ба приимъ вжиюмь пьрстъмь написанъ на скрижали во каманꙑ прѣдасть . . . str. 19, ř. 1—2 a: не на скрижали каманꙑ написанъ, нъ на срдць скрижали плътанъ . . . str. 19, ř. 16—17. srovn. не скрижали каменꙑꙗ понесши, но самого законодавца . . . Prěst. Bogor. str. 227, ř. 22. —

Nápadné je dále: и вѣрою крѣпко прѣпоꙗсавъша чрѣсла своꙗ . . . str. 20, ř. 6 a крѣпъко препоꙗсаша чрѣсла своꙗ и вранъ приимъше стоую вѣроу . . . Na pam. ap. str. 6, ř. 4—6.

ꙗко слнци въсиꙗвъша мрака грѣховьна штгънавъша . . . str. 20, ř. 29—30; měli jsme již: и отъгънавъ мракъ грѣховънъи v zpovědním řádě Euch. sin. str. 78a, ř. 6—7 (str. 39) a v pochvale na Cyrilla str. 98 - 99. Zde ještě: мракъ невѣдѣниꙗ вьсюдоу прогънаста str. 22, ř. 28.

теченние своѥ съконьча вѣроу съблюде str. 22, ř. 6 - 7, viz str. 78.

къто оубо възможеть достоинноу похвалоу ваю исповѣдати . . . str. 22, ř. 26 a: к'то вьзможеть достоинноую ѥмоу похвалоу издреции ѥгоже самь господь хвалить . . . Jo. Krьst. str. 391, ř 19.

свѣтъ омраченъıимъ . . . str. 22, ř. 31 — 23, ř. 1 viz v pochvale na Cyrilla str. 99.

алъчющиимъ нескоудьнаꙗ пища, жадьнъıимъ непрѣстаꙗи источьникъ, нагъıимъ обильноѥ одѣниѥ подающа, сиръıимъ помощьника, страньнъıимъ приимьника, больнъıимъ посѣтителꙗ, печальнъıимъ оутѣшителꙗ, напастьнъıимъ защитьника, въдовамъ и сиротамъ помощьника atd. str. 23, ř. 1—5 . . . Jak vidíme, je to parafrase zakládající se na známých »sex opera misericordiae«, jež Kliment poznal ze zpovědních řádů (viz str. 13). S tím se často setkáváme u Klimenta, tak ku př.: ѥгда страньнии приꙗти боудоуть нами, ѥгда алчьнии накърмать сѧ, ѥгда нази ωдежють сѧ atd. O prazdn. str. 2, ř. 21 násl. Jest zajímavé, že se zde mluví o vdovách a sirotcích, jako v církevněslovanské legendě o sv. Václavu. Tak i v Zach. str. 30, ř. 24—25: ни но сиротъ приобидѣ ни но вдовиць оубожи несъıтьствомъ своимъ граба лихоиманиемъ. V slovanské leg. o sv. Václavu čteme: вдовиць не дадꙗше обидѣти a doleji: аще ли сирота гдѣ то обидѣти не дадꙗше его. Též i toto pochází bezpochyby ze zpovědních řádů.

нъ ѥмьже сѧ притъкнахоу, то томоу сѧ поработшьше кланахоу сѧ ꙗко богоу . . . str. 18, ř. 25—26. srovn. безбож'ною льстию гор'коу моучителоу поработивше се Jo Krьst. str. 388, ř. 12. поработити vyskytuje se často u Klimenta (viz str. 39).

Totéž platí o припадати: покровъ припадающиимъ къ вама . . str. 23, ř. 6—7 viz str. 40 a 79.

Dále zde máme въмѣстилище str. 23, ř. 12 a обитѣлище str. 23, ř. 13. —

непрѣстаньно str. 23, ř. 15, viz str. 41.

O složeninách s dvěma předložkami u Klimenta stala se zmínka na str. 41 a 80. V leg. o Cyrillu máme: припослаше же сь ними VI (str. 5, ř. 25); zde máme: съподвизаꙗ сѧ str. 17, ř. 18 (hned potom: съпостигноути житиꙗ). Sem patří i трьбезначальнаго же бжьства str. 20, ř. 19—20. Našli jsme výraz ten i v pochvale na Cyrilla: трьбезначель-

нашго бжства зарею . . ., str. 37, ř. 10–11, v Mich i Gavr.: тревезначалнаго свѣта . . . str. 44, ř. 7–8 atd.

Našli jsme dále u Klimenta низвести a низложити (str. 41—42), ku př низложивъ ада . . . Na vъskrьs. str. 12, ř. 9; i zde máme: низъложи себе въ съмѣрение . . . str. 15, ř. 8; низъложивъ гъръдынꙗ юго. str. 20, ř. 11—12 a трьꙗзꙑчьникомъ же зълобоу низъложъша . . . str. 20, ř. 26—27.

Viděli jsme již několikrát, jak se Kliment vždy a vždy vrací k potírání bludařského učení; i náš text s tím souhlasí: вьсакоу мьглоу поганьскоую дховьнꙑимь огньмь попалающа и еретичьскоую . . . str. 20, ř. 7—8 (о попаліати viz str. 99); и вьсакоу ересь прогънавъша . . . str. 22, ř. 20; ꙗвиста са юретикомъ соупостата . . . str. 22, ř. 31.

Srovnej ještě: боухъмитовꙑ влади и жидовьскоую злобоу доуховьнꙑимь мечьмь wтсѣкъша . . . str. 20, ř. 16—17.

Str. 17, ř. 19–21: wвꙑ же прѣспѣ кротостию и мълчаниюмь а дроугꙑи постъмь и бъдѣниюмь и млтвою и съмѣрениюмь издрадьно . . . to souhlasí s: чистотою во и любовїю прѣспѣвше дроугъ дроуга, wвꙑ постомь и въздръжанїемь, wвꙑ благовѣрїемь и странолюбїемь, wвꙑ кланꙗнїемь и простинего срдца а дроугꙑи смѣренїемь и кротостїю срдца, wвꙑ бдѣнїемь . . . 40 Muč. str. 21, ř. 12—15.

Jiná shoda je tuto: и ꙗкоже наꙗтии дѣлателю въ виноградъ понесъшеи таготоу дне и варъ съ пришьдъшиими въ ·аі· часъ равнѣ съподоблени бꙑша мьздѣ бжии благодати, тако . . . str. 20, ř. 1—4 . . . pak: оуподобим'се оубо наютимь wнѣмь дѣлателемь, їже вь прьвꙑнадесете часъ пришьд'шеꙗ равноую мьздоу приюше сь прьвꙑими . . . Jo. Krьst. str. 392, ř. 26—27.

Nápadně se shoduje též: врѣменьнаꙗ оубо wтмѣтаꙗ wт себе прѣзьра въ вѣчьнꙑꙗ подвигноу са . . . str. 17, ř. 9, pak временьнаꙗ вса ꙗко тлѣннаꙗ wтмѣтаꙗ а к вѣчнꙑꙗ обители и жилища вса съ собою подвизаꙗ . . . Klim. str. 74, ř 3—4.

отмѣтати са viz nahoře str. 81.

Вьса къ себѣ любъвию привлача . . . str. 22, ř. 6. — пресветлꙑми чюдесꙑ вса к собѣ привлачать . . . Klim str. 78, ř. 4—5, pak: дхвнꙑимъ неводомъ словеси бии вса къ вѣрѣ привлачаꙗ . . . ib. str. 73, ř. 4—5; влекїй вса въ вѣру . . . Dimitr. str. 359, ř. 3; влѣкꙑи народъ на законъ вꙑшнаго . . . Zach str. 24, ř. 4–5.

слѣпии абие начаша просвѣщати са . . . str. 21, ř. 10–11, s čímž můžeme srovnati: видаще . . . слѣпꙑꙗ просвѣщающа . . . Laz. str. 22, ř. 3.

Jinde máme v pochvale: слѣпии прозьрать str. 16, ř. 7.

миръ нашь сътвори обоа юдино и прѣграждение wградѣ раздроушь, врсмь оувивъ . . . str. 15, ř. 12–13 (Ephes. II, 14 a 16) . . . srovn. пакꙑ оградн, честънꙑмь ти крстомь . . . zpovědní řád (Euch.

sin. 78b, 7—8, srovn. též: ноработихъ сѧ... лѫкавъныимь огражде-ниемь ib. 78a, ř. 21—22).

Pochvaly mají více shod, z nichž můžeme souditi aspoň na jednoho autora obou, přihlížíme-li jen k těmto dvěma památkám. Ku př. проидоста ꙗко слнце тьмьныꙗ мѣста стопами своими просвѣщающе вьсакоу мьглоу поганьскоую дховьныимь огньмь попалающа... Pochv. na Cyr. i Meth. str. 20, ř. 6—8... a: паче слнца... зарами сиꙗ ꙗвѣ просвѣти бесчисльнааго рода вь тмѣ лежещаꙗ невѣдѣниꙗ... кое бо мѣсто оукри се егоже не освѣти стопами своими... na Cyr. str. 36, ř. 10–12.

Pak: и апслъ новъ въсиꙗвъ ꙗко слнце мьглоу невѣдѣниꙗ штгона и... свѣтъмь вьсѣмъ срдца просвѣти... Pochv. na Cyr. i Meth. str. 22, ř. 4—5.

то ꙗко крилать ррилѣташе на в'се страны... Pochv. Cyr. str. 35, ř. 12—13 a: и на слоужьбѣ вьсѣмъ оугодьнъ ꙗко и крилатъ обрѣташе сѧ... Pochv. na Cyr. i Meth. str. 17, ř. 1—2.

Pochvala na Cyr. str. 37, ř. 23—26: блажоу свѣтозарноую твою оутробоу, шт неꙗже всѣмь странамь источисе вода живот'наꙗ ськ'ыше сходещїи твоими млит'вами...

v Pochvale na Cyr. a Meth. str. 16, ř. 26: вѣроуꙗи въ мѧ ꙗкоже кънигъı рекоша рѣкъı отъ чрѣва юго потекоуть водъı живъı сирѣчь дарове животворащаго дха... (jest to citat Jan 7, 38: вѣроуꙗи вь мѧ ѣкоже кънигъı рѣша рѣкъı отъ чрѣва его истекѫтъ водъı живъı... *ποταμοὶ*... *ὕδατος ζῶντος*).

Mají-li obě pochvaly, jak zde vidíme, jednoho a téhož autora, jest ovšem nápadné, že si počínal tak různě při obou. Při pochvale na Cyrilla a Methoda použil dosti často přímo obou legend, při pochvale na Cyrilla však tak neučinil, ač legendu, jak jsme viděli, znal.

Vysvětluji si to tak, že Kliment měl původně v úmyslu napsati jen jednu, totiž pochvalu na Cyrilla a Methoda. To odpovídá též způsobu, jak Kliment psal své pochvaly vůbec, ku př. na Lazara, Zachariáše, na 40 mučenníků atd., že totiž vpletl též vždy nejnutnější část děje do ostatního řečnického textu. To máme i v pochvale na Cyrilla a Methoděje; děje se to zde ovšem v míře nejskrovnější, tak že zde rhetorika proti ději značně převládá, srovnáváme-li s tím právě uvedené jiné pochvaly. Kliment ovšem mohl předpokládati, že tento děj, že obě legendy jsou více známy. Ještě méně se však přihlíží k ději v pochvale na Cyrilla, a podává-li se děj, jsou to částečně nové podrobnosti, které nejsou obsaženy v legendě o Cyrillovi. Byla tedy pochvala tato bezpochyby teprv později psána. Kliment uznal za dobré, že by Cyrill zasluhoval přece ještě zvláštní pochvalu a tak ji též sepsal. K ději zde mohl ovšem ještě méně přihlížeti, když již se tak dříve stalo, zvláště v obou legendách a v obmezené míře v pochvale na Cyrilla a Methoda. Dopadla též mnohem kratší.

Jest nám zde ještě k jedné okolnosti poukázati. Jak jsme viděli, měl Kliment obě legendy před sebou, když psal pochvalu na Cyrilla a Methoda, nicméně neřídil se vždy dle nich.

Jak jsme na to upozornili, poslal papež domnělý list, když již byl Method arcibiskupem, což není v legendě. Mimo to použil míst jednajících o Cyrillu v textě o Methodovi. Může se ovšem říci, že v pochvale je děj vedlejší věcí, hlavní věcí že je zde zbožné rozjímání. Ale zasluhuje to přece povšimnutí, neboť se nám právě tím ukazuje, že Kliment ve vypravování nebyl přece docela přesný a tak si můžeme vysvětliti některé menší nesrovnalosti v jeho spisech, hlavně v oněch, které nám pojednávají o obou slovanských apoštolích.

O tak zv. římské (italské) legendě.

Též o této legendě se již mnoho psalo. V novější době poznali jsme blíže některé části, z nichž se skládá, na základě nově objeveného listu bibliothekáře **Anastasia**. V té podobě, jak ji máme, nebyla zajisté jakožto celek částí legendy Gauderichovy o papeži Klimentu, nýbrž je to spíše rozšířená již její část a jakožto legenda o Cyrillovi schválně k tomu účelu tak upravená. Původce její vzal totiž část uvedené legendy Gauderichovy a použiv jiných pramenů, doplnil ji v ten způsob, že vznikla z toho samostatná legenda o Cyrillovi. Jde ovšem o to, jakých pramenů její původce použil. Poukazovalo se na její souvislost s pannonskou legendou o Cyrillovi, tato souvislost se však různě vykládala. Nyní, když jsme o tom přesvědčeni, že psal Kliment, biskup bulharský, pannonskou legendu, můžeme poměr tento správněji posuzovati. Především se rozhodně musíme proti tomu opříti, že by byl Kliment potřeboval nějakých zvláštních pramenů k vylíčení pobytu Cyrillova v Římě, pramenů, které by se nám obrážely též v římské legendě, tak že by byla pannonská legenda v této části závislá buď přímo nebo nepřímo na římské legendě. Kliment líčí ve své legendě v kap. XVII takové podrobnosti o pobytu Cyrillově v Římě, které mohl snad sám jako očitý svědek poznati. V římské legendě není o nich ani stopy. Víme též o něm, jak se držel vždy Methoda. Jest tedy velmi pravděpodobné, že Kliment byl též mezi učenníky, kteří přišli se slovanskými apoštoly do Říma a tam vysvěceni byli. Pro věrohodnost jeho líčení římských poměrů svědčí ku př. i tato okolnost. Vypravuje ve své legendě: римлıане же непрѣстаахоу идоуще къ нѥмоу и възпрашающе его ѡ въсемь и сказание соугоубо и тръгоубо прїимаахоу ѡт него (totiž od Cyrilla) XVII (str. 23, ř. 31—32). Skutečně nám Anastasius též vypravuje ve svém listě: ego tamen quae hinc ipsi his verbis e n a r r a r e s o l i t u s e r a t, compendio pandam.

Na druhé straně musíme, srovnávajíce oba texty, uznati, že legenda římská je závislá na legendě o Cyrillovi; nechci zde ani přihlížeti k oněm částem, které se týkají pobytu Cyrillova v Římě Vezměme část pojednávající o činnosti obou slovanských apoštolů na Moravě.

Pann. leg. o Cyr. XIV.

(Беселещоу же се ѡ возѣ философоу, пакы дроугаа рѣчь приспѣ и троудь немьнїи прьвыихъ. растиславь бо, моравьскыи кнезь, богомь оустимь сьвѣть сьтвори сь кнези своими моравлины)
и посла кь царю михаилоу глаголе: людемь нашимь поганства се отврьгьшїимь и по христианьскы се законь дрьжещиимь, оучителы неимамы таковаго, иже ны бы вь свои езыкь истинноую вѣроу христїаньскоую сказаль, да се быше и ины страны зреще подобили намь, да послы ны, владикѡ, епископа и оучителы таковаго. ѡт вась бо на вьсе страны добрь законь исходить: сьбравь же сьборь царь, и призва коньстантина фїлософа, и сьтвори и слышати рѣчь сїю, и рече: вѣмь те троудна соуща, философе, нь потрѣба ѥсть тебѣ тамо ити....

XV. Дошьдьшоу же емоу моравы, сь великою чьстїю прїеть его растиславь, и оученикы сьбравь и вьдасть ихь оучити.....

Římská leg. kap. 7.

Philosopho autem reverso Constantinopolim, audiens Rastislaus princeps Moraviae, quod factum fuerat a Philosopho in provincia Cazarorum, ipse quoque genti suae consulens, ad praedictum Imperatorem nuntios misit, nuntians hoc, quod populus suus ab idolorum quidem cultura recesserat, et christianam legem observare desiderabat, verum doctorem talem non habent, qui ad legendum eos et ad perfectam legem ipsam edoceat: rogare se ut talem hominem ad partes illas dirigat, qui pleniter fidem et ordinem divinae legis et viam veritatis populo illi ostendere valeat. Cujus precibus annuens Imperator, eundem supernominatum Philosophum ad se venire rogavit; eumque illuc, id est, in terram Sclavorum, simul cum Methodio germano suo, transmisit, copiosis valde illi de pallatio suo datis expendiis. Cumque ad partes illas, Deo praeparante, venissent, cognoscentes loci indigenae adventum illorum, valde gavisi sunt; quia et reliquias B. Clementis secum ferre audierant, et Evangelium in eorum linguam a Philosopho praedicto translatum. Exeuntes igitur extra civitatem obviam, honorifice et cum ingenti laetitia receperunt eos.

Vidíme, že místy je shoda doslovná (ku př. христианьскы се законь дрьжещиимь... et christianam legem observare...; оучителы не имамы таковаго... verum doctorem talem non habent...), tak že o závislosti nemůžeme pochybovati. V římské legendě jsou ovšem nové zprávy. Tak hned na začátku této kapitoly: audiens Rastislaus princeps Moraviae, quod factum fuerat a Philosopho in provincia Cazarorum... Zpráva ta ovšem není ani v legendě o Methodovi. Přihlížíme-li však blíže, musíme uznati, že je to docela zbytečný přídavek,

který se sem vůbec nehodí. Když slyšel Rastislav o skutcích Cyrillových u Kozarů, tedy měl prositi výslovně o to, aby mu poslal císař Cyrilla. Oč však žádá? rogare se, ut talem hominem ad partes illas dirigat, qui pleniter fidem... ostendere valeat, docela v souhlase s pannonskou legendou: да послы ны... епископа и оучителꙗ таковаго. Zde to ovšem souhlasí se začátkem kapitoly, kde se nevypravuje, že by byl Rastislav slyšel o skutcích Cyrillových u Kozarů. V římské legendě jest to tedy přídavek k hotovému již jinému textu, který se sem docela nehodí.

Význačná jest též okolnost, že odůvodnění prosby Rastislavovy: ѡт васъ бо (totiž od Řeků v Cařihradě!) на вьсе страны добръ законъ исходит v textu římské legendy se docela propadlo; to si můžeme ovšem snadno vysvětliti, neboť s římským stanoviskem se to nemohlo srovnávati — a že původce legendy byl duchovním římské církve, o tom nemůžeme pochybovati. Musil-li tedy původce římské legendy toto odůvodnění vynechati, bylo se mu ohlédnouti po jiném a tak si můžeme zcela dobře vysvětliti ono nám jinak neznámé odůvodnění na začátku kapitoly (audiens R... quod factum fuerat a Philosopho in provincia Cazarorum). Krok ten Rastislavův, že se obrátil k Cařihradu a ne do Říma musil římský duchovní přece nějak vysvětliti. Není to již též předem pravdě podobné, že by byl Rastislav moravský se dověděl o skutcích Cyrillových u Kozarů.

Kdežto se dále v pannonské legendě jen krátce vypravuje o příchodě slovanských apoštolů na Moravu (či vlastně jen Cyrilla): дошьдьшоу же емоу моравъ, съ великою чьстию прїетъ его растиславъ и оученикы събравъ и въдастъ ихъ оучити... líčí římská legenda přivítání již v živějších barvách. Ale jest nápadné, že se to skoro docela shoduje s líčením, jak byli slovanští apoštolé v Římě přijati. Čteme totiž

v kap. 7.: valde gavisi sunt... Exeuntes igitur extra civitatem obviam, honorifice et cum ingenti laetitia receperunt eos. Coeperunt itaque ad id quod venerant peragendum studiose insistere.

v kap. 9: valde nimis exhilaratus est et extra urbem cum clero et populo procedens obviam illis honorifice satis eos recepit. Coeperunt interea ad praesentiam sanctarum reliquiarum...

Vidíme zde, že původce legendy neovládal příliš velkou zásobou výrazů a myšlenek, že využitkoval ve značné míře toho, co měl před sebou. A to bylo zde přivítání slovanských apoštolů papežem v Římě, jak se líčí v pannonské legendě: и дошьдшоу емоу въ римъ, изыде самъ апостоликъ андрианъ, съ вьсѣми граждан ы, свѣще носеще, ꙗко и светаго климента мощи носещоу. Pochopujeme, že hlavně pro poslední příčinu byli tak v Římě přijati; dle toho i v římské legendě: Adrianus... audiens quod praefatus Philosophus corpus B. Clementis, quod studio suo repererat, secum deferret, valde nimis exhilaratus est... Avšak původce

této legendy vykládá též, že i na Moravě se těšili na příchod slovanských apoštolů, slyšíce, že přinášejí s sebou ostatky sv. Klimenta a pak překlad evangelia: cognoscentes loci indigenae adventum illorum, valde gavisi sunt; quia et reliquias B. Clementis secum ferre audierant, et Evangelium in eorum linguam a Philosopho praedicto translatum. Zde máme tedy též doplňek dle ostatního textu.

Zcela zřetelně vidíme dále závislost římské legendy na pannonské v líčení činnosti slovanských apoštolů na Moravě.

Pann. leg. o Cyr. XV:	Římská legenda 7:
нетькмо же се ѥдино глаголахоу, нь и нномоу бесчьстїю оучаахоу, глаголоуще: ꙗко подь землею живоуть чловѣци велеглавꙑ... и не браниахоу жрьтьвь творити по прьвомоу ѡбꙑчаю... вьсе же сїе ꙗко и трьнїе посѣкь, словесьнꙑимь огнемь попали, глаголе...	et ad correptionem diversorum errorum, quos in populo illo repererant, falcem eloquiorum suorum inducere; sicque obrasis et extirpatis de agro illo pestifero multifariis vitiorum sentibus, divini verbi gramina seminare...

Kdežto v pann. legendě bludy se výslovně udávají, mluví se v římské legendě jen všeobecně o »errores«. Nápadná je dále shoda ꙗко и трьнїе посѣкь a abrasis et extirpatis sentibus. »Scripta ibi reliquerunt omnia, quae ad ecclesiae ministerium videbantur esse necessaria« je přídavek dle ostatního textu: идеже светить оученикꙑ своѥ a dle začátku kapitoly této.

Doplňky máme pak v další části, pojednávající o pobytu slovanských apoštolů v Římě a o smrti a pohřbu Cyrillově. Jsou však vždy jen více méně formální. Method a duchovenstvo užívají vůči papeži jistých běžných frasí: et procidens ad vestigia eius, ait: Dignum ac necessarium duxi suggerere Beatitudini Tuae, Apostolice Pater, quoniam... Dignetur igitur Sanctitas vestra hoc munus meae parvitati concedere, ne... videar. Též i v ostatních přídavcích nevidíme nic nového, jest to jen rozvedení podaného textu, až na nepatrné odchylky [68]). Původce římské legendy nepřihlížel k zázraku, že nemohli otevříti rakev, v níž byl Cyrill, dále přešel mlčením

---

[68]) Ku př. v kap. 8: Papa gloriosissimus Nicolaus... ad se venire illos litteris Apostolicis invitavit. Quo nuntio illi percepto valde gavisi sunt, gratias agentes Deo, quod tanti erant habiti. quod mererentur ab Apostolica Sede vocari. Ovšem o hádkách s německým kněžstvem v Pannonii a s vlašským v Benátkách ohledně slovanských bohoslužeb (legenda nazývá protivníky slov. bohoslužeb триꙗзꙑчники) není nikde ani stopy v římské legendě. S římského stanoviska nebylo to přípustné.

zprávu: иже (totiž чюдеса) видѣвше римлене воле приложише се свe-тыни его и чьсти и написавше иконоу его надъ гробомь его начеше свѣтити надъ нимь дьнь и нощь . . . Bezpochyby se změnily již časy, původce legendy znal dobře poměry římské za své doby a neviděl tam již nic podobného.

Dle toho všeho nemá to, co nám vypravuje římská legenda a o čemž se nedočítáme zároveň v pannonských legendách, valné ceny. Sem především třeba přičísti zprávu ke konci 9. kap.: Multis itaque gratiarum actionibus praefato Philosopho pro tanto beneficio redditis, consecraverunt ipsum et Methodium in Episcopos, nec non et ceteros eorum discipulos in Presbyteros et Diaconos. To by byl Kliment přece jistě věděl a o tom ve svých legendách se zmínil. Ale nic takového! Ani v pochvalách neshledáváme nic podobného. V pochvale na Cyrilla a Methoda výslovně to podotýká též jen o Methodovi: сѫщьше же прѣчьстьнаго и бочьстьнаго меѳодиꙗ на архиепискоупьство . . . str. 21, ř. 12—13. Autor římské legendy četl v pannonské zprávu, že byli v Římě učenníci slovanských apoštolů vysvěceni, věděl dále z tradice, že byl Method arcibiskupem a tak na základě toho stalo se mu pravdě podobným, že byli oba slovanští apoštolé vysvěceni v Římě na biskupy. Zpráva ta se jinak na ničem nezakládá a třeba ji tedy jednoduše zavrhnouti.

Řekli jsme právě, že autor římské legendy měl před sebou pannonskou legendu o Cyrillovi. Ano, tak se věc jistě měla, jinak bychom si shody dříve uvedené nijak nemohli vysvětliti. Ovšem nemohl míti original před sebou, nýbrž spíše řecký překlad. Jest velmi pravdě podobné, že i tento překlad pořídil Kliment sám. Celou legendu sotva přeložil; hlavně asi vynechal ony disputace, o kterých již byly řecké spisy, a jiné podrobnosti. Řecké zpracování dostalo se někomu ve Vlašsku do ruky při skládání nové legendy o Cyrillovi. Že to mohl býti především Kliment, od něhož řecké zpracování pocházelo, pro to svědčila by jedna okolnost. V římské legendě se totiž zcela určitě vypravuje, že slovanští apoštolé ztrávili na Moravě půl páta roku (Manserunt ergo in Moravia per annos quatuor et dimidium... kap. 7). Dle legendy o Cyrillovi však jen 40 měsíců, dle legendy o Methodovi konečně jen tři léta. Mezi oběma pannonskými legendami není konečně žádná protiva, neboť jde jen o rozdíl čtyř měsíců, při čemž můžeme předpokládati, že správnější udání jest v legendě o Cyrillovi a v legendě o Methodovi že se udává jen okrouhlý počet v letech. Jak tedy mohl autor legendy římské s určitostí udati zcela jinou dobu? Bezpochyby bylo tak již v řeckém zpracování. V tomto se asi již neděla o tom zmínka, že se slovanští apoštolé zdrželi též u Kocela, nýbrž tato doba byla připočtena k moravské době a tak vzniklo půl páta roku. Kdo však jiný mohl lépe znáti tuto dobu nežli Kliment? Tato okolnost by tedy mluvila pro to, že řecké zpracování, které tuto předpokládati musíme, pocházelo též od Klimenta.

Řekli jsme že římská legenda jakožto celek nemohla býti částí Gauderichovy legendy o Klimentu. Není také možné, aby se bylo za Gaudericha psalo, že Cyrill byl v Římě vysvěcen na biskupa Římská legenda vznikla tedy později a jest mladší nežli pannonská legenda, pocházející od Klimenta.

Účast Klimentova v textech Glagolity Clozova.

V Glagolitě Clozově máme text, k němuž bychom marně hledali řeckého originalu. Obsahuje ř. 59—160, pak II, ř. 1—23 Již ve svém vydání mohl jsem na základě proužků Hom. Mih. blíže určiti, že zde následuje jiná homilie, jejížto řecký original však není dosud znám (str. 4), že text, který následuje je zcela jiný, že s obsahem této homilie vůbec se ani nesrovnává (str. 41). Nyní mohu dokázati, že jest to samostatný text, který pochází od Klimenta.

II, ř. 11—13 čteme: **кто насъ разлѫчитъ отъ любьве б҃жиѩ и стоѹмоѹ законоѹ; ни огнь, ни желѣзо, ни ино никоеже**; jest to nepřesně podaný citát z Rom. 8, 35, kterýž zní v Ap. Šiš.: **кьто ни разлоѹчить шть любьве божиѥ; скрьбь ли или тоуга, гониѥниѥ ли или гладь ли нагота ли бѣда ли мьчь;**

Vidíme tedy, že v druhé části se náš citát u Glag. Cloz. naprosto nesrovnává. Nalezáme jej však ještě jednou ve spisech Klimentových a sice skoro zrovna v témž znění jako zde, totiž 40 Muč. str. 23, 15: **тѣχ бо невъзможе разлоѹчити шт любве х҃въı. ни шгнь, ни вода, ни ина страсть** . . . Oběkrát nalézáme zde tedy nápadnou shodu **ни огнь**, což není z apoštola.

Nápadná je dále tato shoda v II, 19—21, kde nalézáme: **благꙑ рабе и вѣрне, въ малѣ бꙑстъ вѣренъ, надъ многѣми тѧ поставлѭ. вънниди въ радость г҃ѣ своего** . . . v Mar. však (Mat. 25. 21): **добръı рабе и благъı и вѣрьне о малѣ бѣ вѣренъ надъ мъногъı тѧ поставлѭ. вьниди вь радость г҃и твоего**, což má odpovídati řeckému: *εὖ, δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστέ, ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω* . . . *εὖ* není tedy dobře přeloženo, správněji máme v Supr. str. 279, ř. 5—8: **добрѣ, рабе благꙑи** . . . . **вѣрнꙑи рабе, о малѣ бѣ вѣрьнъ, надъ многꙑ тѧ поставьѭ вьниди вь радость господи своѥго.**

Jak vidíme, vynechal Kliment to, co by odpovídalo řeckému *εὖ* (buď **добръı** dle starého textu neb **добрѣ** dle pozdějších oprav). S citátem tímto setkáváme se ještě dvakrát u Klimenta a vždy v tomto způsobu, totiž Na Prěobr. str. 18, ř. 7—9: **благꙑи рабе и вѣрнꙑи,**

въ малѣ бѣ вѣрьнъ, надъ многыми тѧ поставлю. вниди въ радості га своего...

a Dimitr. str. 360, ř. 12—14: благі рабе вѣрне надъ многими тѧ поставлю вниди въ радость господа своего.

Třeba zde též vytknouti, jak въ малѣ proti о малѣ v evangeliu u Klimenta dvakrát souhlasí (po třetí vynecháno).

Již ve svém vydání upozornil jsem na str. 67 na to, že citáty v Cloz. 129—133 (Mat. 5, 32 a 19, 6) jdou též bezprostředně po sobě ve Vita S. Cyrilli kap. XV, co pak v Cloz. následuje ř. 135—137 (Malach. 2, 13—16) že je tamto před uvedenými citáty. Nyní se nám věc lehce vysvětluje když vidíme, že oba texty pocházejí od Klimenta. Shoda je zde ovšem dosti nápadná. Předně jdou po sobě v obou textech tyto citáty:

Cyr. XV, (str. 20, ř. 26—29):

глаголю вамь, ꙗко иже поустить женоу свою развѣ словесе любодѣинаго, творить ю прѣлюби дѣꙗти и иже отпоущенноую оть моужа поемлеть, прѣлюби дѣеть. и апостоль рече: иже ѥсть богь сьчеталь, чловѣкь да неразлоучаеть

Glag. Cloz. ř. 129--133:

вьсѣкъ поущаѧи женѫ своѭ развѣ словесе любодѣйнаго творитъ ѭ прѣлюбы творити. и вьсѣкъ прилѣплѣѧи сѧ потьпѣзѣ прѣлюбы дѣетъ. (Mat. 5, 32 neb 19, 9). ѣже бо бъ съвелъ естъ чкъ да не разлючаете сѧ (Mat. 19, 6.)

Jest zajisté nápadné, že tyto citáty v obou textech bezprostředně po sobě následují. Co se týče slovesného materialu, můžeme v obou vytknouti прѣлюбы дѣетъ, v Mar. a ostatních прѣлюбы творитъ, jen Sav. kn. má též прѣлюбы дѣетъ (viz str. 43). Již ve svém vydání vytkl jsem některé shody v citátech se Sav. knigou (str. 7—8). Zde bychom očekával v Cyr. též сьвель m. сьчеталь dle dřívějších shod, jinak jest съчеталъ všude ve starších textech.

Nápadnější jest však druhá část našich citátů:

Cyr. XV, str. 20, ř. 17—18:

15. женъı же юнωсти твоѥе неωтпоусти 16. аще бо ю вьзненавидѣвь ωтпоустиши, и покрыѥть нечьсть поχоти твоѥе глаголеть господь вьседрьжитель (Malach. 2, 15—16.)

Glag. Cloz. 135—137:

и женѫ юности твоеѩ да не оставиши, нъ аще възненавидѣвь отъпоустиши и покриетъ нечъстына тѧ...

Řecký text zní: καὶ γυναῖκα νεότητός σου μὴ ἐγκαταλίπῃς. 16) ἀλλὰ ἐὰν μισήσας ἐξαποστείλῃς, λέγει κύριος ὁ θεὸς τοῦ Ἰσραήλ, καὶ καλύψει ἀσέβεια ἐπὶ τὰ ἐνθυμήματά σου, λέγει κύριος παντοκράτωρ . . .

Vidíme zde jednoho a téhož upravovatele našeho citátu, λέγει κύριος ὁ θεὸς τοῦ Ἰσραήλ vynechal oběkrát, καλύπτειν přeložil slovesem покрътн.

Glag. Cloz. 110: съ страхомъ и трепетомь хранити . . . v zpovědním řádě Klimentově: твои страхъ и трепетъ присно вьнимати . . . Euch. sin. str. 79a, ř. 23—24.

V našem textě ještě jednou: трасы са и трепещѧ да бжи хранитъ законъ ř. 158—159.

таковьсамѧ вещиница ř. 104—105 a v Meth.: мълвы вещиньны III (str. 7, ř. 15). Rčení длъжьнъ естъ, které se zde pětkrát opakuje (ku př. длъженъ естъ вьсѣкъ кръщенъ . . . ř. 109), vyskytuje se též v zpovědním řádě: хота испов ѣдати са, сице длъженъ естъ глати . . . Euch. sin. 67b, ř. 21—22. Třeba vytknouti i съзвѣстовати I 134, viz str. 41.

Toto poučení jest co do obsahu velmi zajímavé. Obrací se hlavně k вла дъıкамъ земльа (srv. též: длъженъ естъ вьсѣкъ кназъ . . . проучати . . . ř. 89—92), jak mají dle křesťanského učení panovati: не обидѣти кого немощьнѣишихъ, ни поганъскъ етеръ обычаи съдѣати, ни поганъскъıмѧ присагы или ино чъто блѫдаще (ř. 93—96). Vzpomeňme si, že ve svém zpovědním řádě Kliment má též присно въпадаю . . . къ присагы неправедъны . . . Euch. sin. 68b, ř. 4. Dále se v poučení zakazuje: и къмотрами своими и дъщерьми, иже отъ стаго кръштеньѣ [69]), не съмѣшати са . . . ř. 100—102.

Víme, že se proti tomu brojí i v legendě o Meth. XI, str. 12, ř. 4—7: етеръ дроугъ богатъ зѣло и съвѣтьникъ ѡжени са коупетрою своею рекъше ѡтръвью и много казавъ и оучивъ и оутѣшавъ не може ю развести . . . да сетьнѣе ѡтлоучиша ю ѡт цркве . . .

Hlavním obsahem jest vůbec brojení proti cizoložství a důtklivé napomenutí, aby se manželství zachovávalo. Jak jsme již viděli, vyskytují se zde tři citáty, které jsme též našli v legendě o Cyrillu a sice v části, kde se pojednává o moravských poměrech; zde též: и не браньхоу жрьтвь творити по првкомоу ѡбычаю (v poučení: ни поганъскъ етеръ обычаи сьдѣати), ни женитвь бесчьстнъıхь . . . XV (str. 20, ř. 13—15). O těchto poměrech na Moravě děje se zmínka i v legendě o Klimentovi: ἐπεὶ καὶ τὸν Σφεντόπλικον, ὃς μετὰ Ῥασίσθλαβον ἦρξε Μοράβου, περιελθόντες ἀπάτῃ, βάρβαρον ἄνδρα καὶ τοῦ καλοῦ ἀνόητον, ὅλον τῆς δόξης ἑαυτῶν ἐποιήσαντο· τί γὰρ οὐκ ἔμελλεν ἐκεῖνος, ἀνθράποδον ἡδονῶν γυναικείων ὢν καὶ τῷ βορβόρῳ τῷ μυσαρῶν ἐγκυλιόμενος πράξεων, ἐκείνοις μᾶλλον διδόναι τὴν οἰκείαν γνώμην τοῖς θύραν αὐτῷ

[69]) S tím se může ostatně srovnati: дьщерь имамь доуховноую, юже ѡть крьстила извѣкь . . . Cyr. IV, str. 3, ř. 37.

πρὸς τὰ πάθη πᾶσαν ἀνοίγουσιν, ἡ Μεθοδίῳ τῷ πάσης ἡδονῆς πικρίαν ψυχόλεθρον στηλιτεύοντι (V. str. 8).

Narážky na tyto poměry vidíme tedy i v poučení Glagolity Clozova. Přes to všecko mi není pravdě podobné, že by bylo toto poučení sepsáno již na Moravě neb v Pannonii. Bohužel je text tento velmi porušen; jest to velmi nedbalý přepis. Začátek schází vůbec (snad se tak stalo nějakým nedopatřením, přepisovač ani nepozoroval, že v kusé předloze začíná jiný text, viz mé vyd. str. 41).

Konečně můžeme upozorniti na: вьсе бо се сти вьсемоу мироу обьщи сънъми проклали сѫтъ a v leg. o Meth.: сънъмъ... арии повѣди и проклатъ и I (str. 6, ř. 2) a několikrát podobně ještě.

Dále můžeme dokázati, že Kliment znal důkladně homilii Epifaniovu v Glag. Cloz. 752—956, neboť se vyskytují v jeho spisech četné narážky na ni a sice tak, že předpokládají již hotový církevněslovanský překlad. Jazyk této homilie činí nám vůbec pravdě podobným, že překlad pochází od samého Klimenta. Tento církevněslovanský text, vyskytuje se nám, jak známo, též v Supr. (str. 337—357) a tvoří zde nejstarší část tohoto sborníku, jak jsem jinde dokázal (Altslov. Studien), dále v Homiliarium Mihanovićově (Hom Mih.) a v středobulharském sborníku sinajském (z obou posledních sborníků vydal náš text Jagić: Bericht über einen mittelbulgarischen Zlatoust des 13—14. Jahrhunderts. Sitzungsberichte Wien. 1898, str. 13—56). V Glag. Cloz. není bohužel text úplný.

Pojednáme o oněch narážkách

Glag Cloz. 800—802: сѣдѣщеи въ тъмѣ и въ сѣни съмрьтьнѣи великъı свѣтъ приимѣте... v další části homilie pak: Supr. str. 347, ř. 17—18: и сѣдаштиихъ вь тьмѣ и въ сѣни съмрьтьнѣ хощетъ посѣтити... a str. 349, ř. 18—19: и сѣдащиимъ въ тьмѣ и въ сѣни сьмрьтьнѣ...

Totéž nalézáme v Jo. Krьst. str. 388, ř. 20—21: кь сѣдещимь вь тмѣ и сѣни сьмр'тнѣи свѣтъ незаходеи николиже... pak v Laz. str. 18, ř. 7—8: се вътораи прѣдътеча лазоръ иви са сѣдащимъ въ тьмѣ и сѣни съмьртьнѣи... a str. 22, ř. 11—12: лазоръ вътораи прѣдътеча сѣдащимъ въ тьмѣ и сѣни съмрьтьнѣи...

Dále Glag. Cloz. ř. 807: съ прѣисподьниими прѣвъıшьнии небесъ...

Též v Jo. Krьst. str. 388, ř. 21 (tedy hned po dříve uvedeném místě): кь прѣисподнъıимь прѣвъıспрнии... Jest velmi pravdě podobné, že zde bylo původně прѣвъıспрьнии neboť въıспрьньи se vyskytuje i jinde v této homilii (905).

Glag. Cloz. 901—905: въниде земнъı немъ... вьзиде къ вьıспрьнии имъ... Supr. 356, ř. 29: отъ тьмница въ вышнии Иероусалимъ...

Tak v Jo. Krьst. str. 391, ř. 29: вь вышнїи ıерсмь . . .

pak Prěst. Bogor. str. 227, ř. 15—16: въсходить мати господа бога нашего из нижнего Иероусалима въ вышнїи небесныи градъ . . .

Původně zde bylo tedy též высприньи, jak jestě v Glag. Cloz. zachováno.

Zajímavé jest dále v Glag. Cloz. ř. 927—928: сѣно отъ сѣна приıати небескы огнъ . . .

To nám připomíná Jo. Krьst. str. 389, ř. 37 — 390, ř. 1: како бо можеть прикоснoути се сѣно ѡгнꙑ бжьствьнѣмь ты не сьгорѣти.

Supr. str. 356, ř. 8—9: да отъмыѭ рѫкописанье твоıего грѣха . . . a Jo. Krьst.: да ѡмыю вь ıѡрданѣ роукописанıе грѣховь ıего . . . str. 390, ř. 17.

Zde máme též slovo некли Supr. 347, ř. 14, které jsme našli ve zpovědním řádu (некъли Euch. sin. 69a, 1) a негли v Cyr. IV (viz str. 82). Ohledně: како въ гробъ невъмѣщаıемыи въмѣщаат' са . . . Supr. str. 347, ř. 2—3, viz str. 80—81. свѣтъ немрачьныи . . . Supr. 347, ř. 11 a немрачныи свѣть . . . Jo. Krьst. str. 388, ř. 19.

Supr. 345, ř. 4—5: оуста сътискаıеши отвръзъшоумоу оуста гѫгънивооумоу (dle Marka 7, 32—35: и привѣса къ немоу глоуха гѫгъниva . . . и глаше чисто . . . *καὶ φέρουσιν αὐτῷ κωφὸν καὶ μογιλάλον . . . καὶ ἐλάλει ὀρθῶς*). Slovo гѫгънивъ znal Kliment dobře, užil ho však na nepravém místě, totiž v Cyrillu XV (str. 19, ř. 36—37): и ѥзыкь ıесьнь быстъ гоугнивыхь . . . (Is. 32, 4). Řecký text zní: *καὶ αἱ γλῶσσαι αἱ ψελλίζουσαι ταχὺ μαθήσονται.* Správný překlad je блъснѫти = *ψελλίζειν*, jak máme ku př. v jedné homilii Glag. Cloz. и ıазыци блъснѫщеи наоучатъ са глати миръ ř. 16—17 *καὶ γλῶσσαι αἱ ψελλίζουσαι μαθήσονται λαλεῖν εἰρήνην . . .* (Is. 32, 4). Zdá se, že Kliment teprv později postřehl toto nedopatření, neboť v jeho pochvale na Cyr. a Meth. již čteme: и ıазыци блъсноующеи възглаша мира . . . str. 21, ř. 34—35. Pochází-li též překlad první homilie Glag. Cloz. od Klimenta, těžko rozhodnouti, neboť zachovaná část jest příliš nepatrná (57 řádků), tak že dle ní je těžko věc posuzovati.

Supr. 348, ř. 8—9: тоу аврамъ прадѣдъ христосовъ

Pochvala na Cyr. i Meth. str. 18, ř. 18: аврамъ, прадѣдъ хвъ . . .

Reminiscence na tuto homilii jeví se dále zcela patrně v pochvale na Mich. i Gavr.

Supr. 351, ř. 18:	Mich. i Gavr. str. 45, ř. 4:
възмѣте врата кнази, ваши (žalm 23, 7), tak i str. 352, ř. 4, 7, 13, 22, 25	възмѣте врата кнази ваши

str. 352, ř. 27: въ коупѣ желѣзныꙗ ѫжа и верѣга съкроушиша сѧ

str. 353, ř. 7: и нигъ ꙗк. мрьтвъ оцѣпаашѧ
ř. 12: кто сьде ѥсть цѣсарь славѣ (žalm 23, 8) tak i ř. 14, 19.
ř. 20: господъ крѣпъкъ и сильнъ, господь сильнъ и крѣпъкъ и непобѣдимъ въ бранехъ (žalm 23, 8).

str. 45, ř. 1—2: вы бо скроушиста предътекша въ адъ съмртьныѧ вереѧ и заклепы скроушьша
ř. 5—9: они же оцѣпѣвше и лежаще ꙗко мртви глухоу · кто ѥсть црь славы. пакі же сиꙗ великаꙗ архистратига с бесплотными силами штвѣштаста имъ · гсь крѣпокъ и силенъ в бранехъ, то ѥсть црь славы . . .

Zajímavá jest zde též shoda: въ бранехъ, neboť v Psalt. sin. čteme zde: гь силенъ въ брани (řecky: *κύριος δυνατὸς ἐν πολέμῳ*).

Klimentův jazyk se nám též zcela zřetelně prozrazuje v komparativní vazbě: сим же тако и паче сихъ въ адѣ бывающемъ . . . Supr. str. 354, ř. 15—16 (viz str. 84).

Nápadné je: ѣко бесцѣннаго бисъра . . . *ὅτι τὸν ἀτίμητον μαργαρίτην* . . ř. 940 . . . v Mikl. slovníku jen odtud a pak v témž textě Supr. 342, 5. U Klimenta ještě v Zach. 30, 13: захарию, бесцѣньныи бисере . . . Jinde má slovo to jiný význam (sr. naše »bezcenný«), ovšem má Mikl jen бесцѣньно ‚gratis‘. V Pochvale na Cyr. a Meth. str. 23, ř. 12 čteme již: бисьръ многоцѣньнъ a v Zach. ještě: бесцѣнныѧ ризы . . . str. 31, ř. 21. ꙗко сѣнь мимо ходитъ 836 nacházíme často u Klim. srovn. str. 21.

Co pak se týče ostatních textů v Glag. Cloz. (jsou to především dvě homilie: Jana Chrysostoma ř. II, 24 – 553 — zaujímavá tedy větší část zachovaného rukopisu — a Athanasia ř. 554—751), nemůžeme bezpečně dokázati, že by měl Kliment při nich nějakou účast. Jsou zde jen slabé narážky, ku př.: ѡ горькы июдинъ обличителю . . . 715 a июдѣомъ обличителю . . . ř. 690—691, což můžeme srovnati s: лазорь горькыи июдѣωмъ ωбличьникъ . . . Laz. str. 22, ř. 16 a лазорь горькыи адовѣ силѣ посрамьникъ ib. str. 22, ř. 12—13 pak: ємьже сѧ оутъкнѣаше, кланѣаше сѧ ємоу . . . ř. 582—583 a Pochvala na Cyr. a Meth. str. 18, ř. 25—26: нъ ѥмьже сѧ притъкнѣхоу, то томоу сѧ поработьше кланѣахоу сѧ . . . .

Mnoho toho není a mohlo by se to snad tak vysvětliti, že Klimentu byly známy příslušné řecké texty. V lexikálním ohledu nalezáme spíše některé výrazy v homilii Jana Chrysostoma ř. II 24—553, které se i jinde vyskytují ve spisech Klimentových. K tomu ještě přistupuje ta okolnost, že se zde též vyskytuje adnominalní dativ (sr. G. A. Thal: Textkritische Studien zu Homilien des Glagolita Clozianus, Archiv für slav. Phil. XXIV, str. 521), což platí o homilii Athanasiově jen ve velmi obmezeném smysle (l. c. str. 531—532). Naproti tomu třeba vytknouti, že jak v homilii nejmenovaného autora, tak i v homilii Epifaniově vyskytuje se nápadným způsobem adnominalní dativ velmi často (l. c. str. 533, 540, 545, 546: Ich glaube

damit wahrscheinlich gemacht zu haben, dass von dem Dativ der Zusammengehörigkeit [70]) bereits in der Übersetzung ein ausgedehnterer Gebrauch gemacht worden war, als in den einzelnen unserer Handschriften).

K jiným syntaktickým zvláštnostem se ještě vrátíme.

Nejdůležitější okolností zde bylo, že jsme našli vnitřní souvislost mezi legendou o Cyrillovi a mezi poučením neznámého autora v Glag. Cloz., jímž byl Kliment.

---

[70]) To jest náš adnominální dativ.

Kliment a hlaholština.

Známy byly dosud některé hlaholské památky, které k Macedonii poukazovaly, jako Cod. Assemanianus, kde se vyskytují místní svatí, pocházející z Macedonie, jako Nestor ze Soluně, Demetrius a Theodor, taktéž ze Soluně, náš biskup Kliment, pak Theodor a Eusebius ze Strumice. Dle toho mohlo se též souditi, že památka ta vznikla v Macedonii. Některé jazykové zvláštnosti nasvědčovaly tomu, že i Psalterium sinaiticum a Euchologium sinaiticum pocházejí z Macedonie. O dvou památkách jsem nyní dokázal, že obsahují částečně práce Klimentovy, jest to právě Euchologium sinaiticum a Glagolita Clozianus. Obě tyto památky jsou hlaholsky psány a to bylo asi bezpochyby i písmo Klimentovo. Kliment, který všude hleděl nápodobiti svého učitele Methodia, byl i zde věren tradicím obou slovanských apoštolů, kteří ovšem psali též hlaholsky. To nám ostatně sám Kliment i přímo dosvědčuje. V pochvale na Cyrilla a Methoda praví totiž (str. 19, ř. 30 až 34): по тѣмъ же стопамъ и си ходаща и тогоже дха напоена ѡт ба томоуже словеси быста проповѣдьника и новаꙗ апостола, не на тоужемь основании своѥ дѣло полагающа, нъ изнова писмена въображьша и съвьршиста въ ꙗзыкъ новъ ... Zřetelněji, nežli ve všech ostatních příslušných památkách, totiž v obou pannonských legendách a v pochvale na Cyrilla, mluví se zde o utvoření nových písmen. To ovšem nemohlo býti cyrillské písmo. Jest mi velmi pravděpodobné, že Kliment právě pro cyrillské písmo, které se zavádělo ve východním Bulharsku, uchýlil se na západ do Macedonie, kde bezpochyby panoval i jazyk, který se více přibližoval nářečí uvedenému slovanskými apoštoly do církevněslovanského písemnictví.

Zprávě kratší legendy o Klimentovi: *ἐσοφίσατο δὲ καὶ χαρακτῆρας ἑτέρους γραμμάτων πρὸς τὸ σαφέστερον ἢ οὓς ἐξεῦρεν ὁ σοφὸς Κύριλλος* nepřikládalo se v poslední době mnoho víry, tím méně pak jí můžeme nyní věřiti. Jak známo, vykládal si Šafařík místo tak, že se zde mluví o Klimentovi jakožto vynálezci písma cyrillského, avšak v starší a obsáh-

lejší legendě nemáme takové zprávy; to by vůbec nesouhlasilo, jak jsme viděli, s jinými okolnostmi.

Na jednu věc chci zde ještě upozorniti. Již ve svém vydání Glag. Cloz. dospěl jsem na základě některých jazykových známek k výsledku, že předloha Glagolity Clozova, která byla na chrvatské půdě přepsána, pocházela z Bulharska, bezpochyby z Macedonie (str. 7—12 a str. 16). Oblak se choval naproti tomu skepticky (Archiv für slav. Phil. XV, str. 590), ač připouštěl, že jakési spojení bylo: »Wenn ich also auch selbst noch für eine spätere Zeit eine innige Berührung des macedon. Schriftthums mit dem bosnischen annehme, die mir insbesondere in den bogomilischen Denkmälern vorzuliegen scheint — und das erstere wird durch das neu entdeckte Verbniker Apostolusfragment bestätigt, so kann ich nur auf Grund des Glag. Cl. diese Wechselbeziehungen nicht gleich auf das ganze Gebiet des kroat. Glagolismus ausdehnen«. Dále tvrdí, že original mohl pocházeti též odjinud než z Pannonie a z Bulharska. Nyní ovšem vidíme zřejmě, odkud original pocházel, který u Chrvátů byl přepsán.

O povšechné povaze spisů Klimentových.

Nápadný jest vliv zpovědních formulí, který se jeví ve spisech Klimentových. Ovšem jde zde především o zpovědní formule, které Kliment v Pannonii poznal a sice hlavně v takové podobě, jak se nám — arci v trochu již pozměněné formě — jeví ve Frisinských památkách. Formule tyto zakládaly se na staroněmeckých originalech. Jak jsme viděli, pojal jednu zpovědní modlitbu takového původu ve svůj zpovědní řád (Emmeramskou modlitbu), z jedné zpovědní modlitby vybral celé kusy a utvořil z toho své poučení na památku apoštola neb mučenníka vůbec. V této zpovědní modlitbě, která se nám též zachovala jako druhá Frisinská památka, vyskytují se právě tak zvané skutky milosrdenství, sex opera misericordiae, jichž počet se ovšem měnívá. Tyto skutky milosrdenství byly v latinských a staroněmeckých zpovědních formulích náramně rozšířeny (srov. mé vydání Frisinských památek str. 24 a ČČMus. 1903, seš. 1—2). Vliv jejich vidíme i v církevněslovanské legendě o sv Václavě, jak jsem k tomu poukázal. U Klimenta se vyskytují též často.

Tak čteme hned v poučení O prazdn. str. 2, ř. 21 — 3, ř. 5: тацѣмъ бо праздьникомъ хощеть бъ, ѥгда страньнии приати боудоуть нами, ѥгда алчьнии накърмать са, ѥгда нагии ѡдежють са, ѥда тѣмьничьнии мастъıними посѣщени боудоуть, ѥгда обидимъıмъ помощь нѣкакоу створимъ, ѥгда больнъıимъ и нищимъ помощь нѣкака створить са ѡт насъ, ѥгда смирениѥмь и нелицемѣриѥмь, неистовою любъвию, дроугъ дроуга почьтьмъ. Vidíme, že je zde více než pouhá reminiscence z evangelia, kdež máme (Mat. 25, 35—36): възалкахъ бо са и дасте ми ѣсти, въждадахъ са и напоисте ма, страненъ бѣхъ и вьвѣсте ма (36) нагъ и одѣсте ма, болѣхъ и посѣтисте мене, въ темьници бѣхъ и приде те къ мьнѣ (Cod. Mar.). Vidíme, že Kliment byl sice závislý na textu z evangelia a sice větším dílem i co do pořádku, v jakém skutky následují, ale je zde přece ještě něco, co nemáme v evangeliu. милостъıними посѣщени боудоуть, ѥгда обидимъıмъ помощь нѣкакоу створимъ atd. schází jednoduše v evangeliu. Za to se s tím shledáváme ve staroněmeckých formulích, ku př.: Ih giho tir, trohtîn, daz ih unmahtigero unti

dero de in charchare unte in andrên nôtin uuâron ni giuuîsôta noh sô ni gehalf sô ih scolta unti sô ih mahta. Ih giho dir, trohtîn, daz ih hungrenta ni gilabôta noh turstiga ni gitrancta noh nackota ni giuuâtta (v bavorské zpovědní formuli, K. Müllenhoff und W. Scherer, Denkmäler deutscher Poesie und Prosa. 3. Ausgabe, I, str. 247). Tato formule shoduje se v mnohém ohledu s Frisinskými památkami (viz str. 53 a jinde) a proto je zde důležita. O almužně — милостꙑни — bývá též řeč v zpovědních formulích, ku př. v mohučské l. c. str. 243: Thurphtîgon nintphiec sô ih solta, alamuosan ni gab sô ih solta ... Dále v latinské formuli: neque elemosinam fecit atd. (F. W. H. Wasserschleben, Bussordnungen, str. 482, 594 atd.).

Vlivem těchto pramenů vysvětlíme si snadno, proč Kliment zde má страньнии приꙗти боудоуть нами, kdežto v evangeliu je: страненъ бѣхъ и въвѣсте мѧ, neboť v staroněmeckých formulích zde máme též nintfianc, (gást nintfianc v saské formuli), antfeng, v latinských accepi, kdežto v evangeliu je colligere (hospes eram et collegistis me). Zajímavé je, že tak shledáváme v tomto citatě i v církevněslovanské legendě o sv. Václavě (ČČMus. 1903, seš. 1—2).

Dále se setkáváme s uvedenými skutky na tomto místě: и алчьнъ и жадьнъ бꙑхъ и нагъ жадаꙗ вашего съпасениꙗ да вашею пищею вѣчнаго насꙑщю вꙑ брашна и въ хоудꙑꙗ мѣсто ризꙑ юже подасте нищемоу нетлѣньною ωдежею облѣкоу вꙑ; си же слꙑшаще, братиѥ, не ωтагтите срьдьць вашихъ къ маломощнꙑмъ (srv. malomogoncka ve Frisinských památkách a v staroněm. unmachtigero), не тѣмъ бо даѥмъ, нъ самомоу х҃оу б҃оу нашемоу ... Na prěob. str. 17, ř. 21—26.

V Pochvale na Cyrilla a Methoda: (str. 22, ř. 23—25): имьже напитѣста алъчющаꙗ ꙗзꙑкꙑ и жадьнꙑꙗ напоиста животьнаго пива, непрѣстающоу пищю источьша вьсѣмъ обильно ... a dále str. 23, ř. 1—5: алъчющи- имъ нескоудьнаꙗ пища, жадьнꙑимъ непрѣстаꙗи источьникъ, нагꙑимъ обильноѥ одѣниѥ подающа, сирꙑимъ помощьника, страньнꙑимъ приимьника (dříve bylo страньнии приꙗти боудоуть proti evangelskému textu, jenž má страненъ бѣхъ и въвѣсте мѧ), больнꙑимъ посѣтителꙗ, печальнꙑмъ оутѣшителꙗ, напастьнꙑимъ защитьника, въдовамъ и сиротамъ помощьника ...

Tím se zde ovšem též prozrazuje Klimentovo autorství.

Vdovy a sirotci vyskytují se nám též ve zpovědních formulích, ku př. v benediktburské II (l. c. str. 309, ř. 23): unde daz ih witewen unde waisen nie sô getrôste sô ih solte, die in charchâre wârin unde mit siechtuome bevangeu wâren atd. Tyto vdovy a sirotky vzal Kliment i do své legendy o Methodovi: въдовица и сиротꙑ, страньнии и тоземци, недоужьнии и съдравии, вьси бꙑвъшаего вьсачьско вьсѣмъ... XVII, str. 14, ř. 21—22; mimo to do homilie na Zach. str. 30, ř. 24:

ни но сиротъ присвидѣ, ни но вдовицъ оубожи несытьствомь своимь граба . . .

V Klim. str. 78, ř. 22 — 79, ř. 1: обращемъ сі помощникы страниы, жадныя, нищая, нагыя, слѣпыя и хромыя, то во суть хсви наслѣдници, ти суть ключа црствию несномоу.

V Zach. str. 31, 9—11: и шт тѣхъ оброк' подадимъ неимоущимъ а не презримъ оубога ико зимою оумирающа (srovn.: mrzna zigreahu ve Fris. pam. II, ř. 50) и многою нищетою шдержима . . .

S tím souvisí též страньнолюбие — приятие, s kterýmžto výrazem se často setkáváme ve spisech Klimentových, ku př. Na pam. ap. str. 8, ř. 2—4: благолюбиемь просвѣтаще са, страньнолюбиемь просвьтоуще (zde ovšem to může býti též na základě Hebr. XIII, 1—2: братолюбие да прѣбываеть 2. страньнолюбия не забываите);

страньнолюбиемъ цвѣтын . . . Zach. str. 24, ř. 1.

да стажимъ братолюбие, нищелюбие, страньноприятие (to jest ovšem utvořeno na základě rčení страньныя приати) . . . Zach. str. 31, ř. 1.

швы постомь и въздръжаниемь, швы благовѣрнемь и стран'нолюбием . . . 40 Muč. str. 21, ř. 13 - 14.

I v Klimentově zpovědním řádě našli jsme странънолюбие . . . Euch. sin. 69 b, ř. 25.

Se zpovědními formulemi souvisí též řada hříchů, které vypočítává Kliment ve svém poučení Na pam. ap. str. 7, ř. 3—12.

Jak jsme na to upozornili, jeví se jakás takás souvislost i s hříchy, které vypočítává Kliment ve svém zpovědním řádě Euch. sin. 68a, ř. 19 — 68b, 6

Jest nápadné, že Kliment nepojal skutky milosrdenství ve svůj zpovědní řád; bezpochyby proto, poněvadž jich nebylo ve zpovědním řádě Jana postníka, na kterém byl především též závislý. Spokojil se tedy jen slabým jich naznačením: нищелюбие, странънолюбие . . . 69b, ř. 24—25.

Vliv zpovědních formulí jeví se i v tomto: тѣмъ во дасть въ власть на нбси и на земли штпоустити грѣхъ . . . O prazdn. str. 3, ř 19—20, což nacházíme často v nich.

Se zpovědí souvisí pokání: тѣмь же подобаеть ны . . . покаяниемь шт себе всакоу скврьноу штмывше . . . Na vъskrьs. str. 13, ř. 7—9;

потъщимъ са на покаяние . . . и аще шбращеть ны въ злобѣ бес покаяния . . . Na prěobr. str. 18, ř. 1—3.

S pokáním souvisí půst a jiné skutky toho druhu. Kliment vůbec horuje pro asketický život: въздьржаниемь, пощениемь . . . и томити плъть свою страстми и моуками ха ради . . . Na pam. ap. str. 9, ř. 5—11;

предая плоть свою на страсти, и на раны и смьрть поносьноую . . . ib. ř. 12—14;

предаша са на троудъ, на бъдѣние, на всако въздьржание . . . Na vъskrьs. str. 11, ř. 18—20.

подвигнѣм са братие и мы въ дхвныи подвигъ дшоу и тѣло очистаще си постомъ и млтвми... Klim. str. 78, ř. 11—12;

и телеса своıа предаша на пощение и на покаание и на бдѣние... ib. str. 79, ř. 6—7.

овъı постомь и въздръжанием... овъı бдѣнием... 40 Muč. st. 21, ř. 13—15;

прѣбывати въсегда въ алкании, въ чистотѣ и въ любви нелицемѣрнѣ, въ кротости и послоушании... 40 Muč. str. 24, ř. 27—28.

Tyto asketické vlastnosti soustředil Kliment hlavně v pochvale na Cyrilla a Methoda: съ покорениемь и съмѣрениемь въ бъдѣнии и молитвѣ, въ сътоужении и слоужьбѣ въ издрадьнѣ пощении, въ трѣзвѣнии вьсегда... въ плачи блазѣ, wт очью источьника испоущаıа ıако рѣкоу и тою омываıа вьсе тѣло свое.. на вьсакоу нощь стоıа wт заходаща слнца до въсходаща не даıа съна очима своима ни вѣжама си дрѣмании... а дроугыıа постъмь и бъдѣниемь и млтвою и съмѣрениемь издрадьно (to se vypravuje o Methodovi) str. 17, ř. 11—20.

Pláč měl ovšem u Klimenta velký význam, neboť nalézáme i v jeho zpovědním řádě: срдечьное рыдание, плачь очесънъı, бес плача бо невъзможъно есть покаати са... Euch. sin. 70a, ř. 1—3.

Jak již dříve podotčeno bylo, nalézáme podobnou myšlenku i jinde u Klimenta, totiž: иже бо са не плачеть грѣхъ своихъ, то безъ оуспѣха иматъ плакати са... въ моуцѣ вѣчьнѣи... Na vъskrs. str. 13, ř. 19—22.

Stopy asketického života, jak jej líčí Kliment, nalézáme i v obou pannonských legendách въ троудѣхъ и подвиженииихъ, въ забъдѣнии множицею, въ алъкании и жажи множицею и прочимъ печальмъ... Meth. XIV (str. 13, ř. 10—11, zde ovšem dle apoštola: 2. Cor. 11, 27). ...плътьскою чистотою, прилѣжьнъı молитвъı и стъıна... ıрость, тихость, милость, любъвь, страсть и търпѣние ib. II (str. 7, ř. 3—5) ...и оузьрѣ многъı мълвъı бещиньнъı въ житии семь, прѣложи земьнъıи тьмъı волю на небеснъıи мъıсли... и бѣ повиноуıа са покоръмь и съвьршаıа вьсь испълнь мьнишьскъıи чинъ ... ib. III (str. 7, ř. 14—20.

и не по мнозѣ врѣмени wтрекь се вьсего житїа сего, сѣде на единомь мѣстѣ без мльвы и себѣ самомоу тькмо вънемлѧ на оутрѣшнїи дьнь ничесоже неоставлае, нь нищїимь раздаıае все, и на бога надеждоу възлагае... Cyr. VII (str. 7, ř. 34—37).

оукланıае се оть оукланıающихь се вь стрьпьтъı, како би къ мѣсто земльнъıихь небеснаа приобрѣлъ, изъıти wт тѣлесе сего и жити сь богомь... ib. IV (str. 3, ř. 22—24).

Nápadně vynikají dále spisy Klimentovy svými přirovnáními, která se pohybují v jistých, určitých mezích. Tři smysly jsou to, na které se má působiti. Nejčastěji se má působiti na zrak, ač apparát ten není příliš obsáhlý, tak že se zde Kliment často opakuje. Jest to hlavně: světlo, záře, slunce, hvězdy, dennice, zlato, stříbro, drahé kamení a pod., kterýmižto prostředky Kliment dosti plýtvá: сиѩеть ... паче сиѩнИꙗ слнчнаго ... Na pam. ap. 9, ř. 15—16; не чистѣѥ ли злата; не свѣтьлѣѥ-ли слнца... Na vъskrьs. 14, ř. 13—14; и просвьтѣ сѧ лице ѥго акы слнце... Na prěobr. 17, ř. 8—9; старость ... сиѩеть въ мирѣ ꙗко слнце... Zach. 23, 8—9; и до вѣка сиаѥть ꙗко слнце Zach. 32, 25—33, 1; иже бговѣрнемь и красотою вьсиꙗ на земли ꙗко слнце... Pochv. na Cyr. 34, 7—8; трьсвѣтлами зарами ꙗко слнце сиꙗ... Pochv. na Cyr. 35, 17—18; паче слнца троичнымн зарами сиꙗ... Pochv. na Cyr. 36, 10; ꙗко слнце всего мира просвѣщаѥ ... Pochv. na Cyr. 37, ř. 27; прѣсвѣтлами зарами всего мира освѣщающи... Mich. i Gavr. 39, 5; просвѣти сѧ лице ѥго паче лоуча слнчнаго... Mich. i Gavr. 41, 5; радоуи сѧ архистратиже михаиле зарею трьбез-началнаго свѣта неиздреченно свѣта сѧ и весь миръ свѣтомъ оза-раꙗ... Mich. i Gavr. str. 44, 8 10; ꙗко не заходѧщеѥ слнце восиꙗвъ всю землю свѣтомь озаривъ ... Klim. str. 72, ř. 18—19; ꙗко слнце свѣташе сѧ чюдесы въ мирѣ ... Klim. 73, ř. 6—7; и поиде ꙗко молнии всего мира свѣтомь озараꙗ, вѣ бо свѣтлость лица ѥго ꙗко слнца лоуча ... Klim. 73, 14—16; восиꙗвъ ꙗко слнце ... Klim. 73, ř. 23—24; лоучами просвѣщающа Klim. 77, ř. 6; вси же диващи сѧ изрядиѣи свѣтлости лица его ... Dimitr. 359, ř. 16—17; духовною силою сїꙗꙗ паче солнца ... Dimitr. str. 360, ř. 7—8; радуй сѧ свѣто-зарное солнце димитрїи ... радуй сѧ незаходимаꙗ зарꙗ благочестїемъ всѧ просвещаꙗ ... Dimitr. 361, ř. 1—4; въсиꙗше къ мирѣ ꙗко прѣ-свѣтлыѥ звѣзды и всоу въселеноую лоучами бгоразоумїꙗ озарающе, срѣдѣ севѣ имоуще мыслънаго слнца ха и того свѣтомь озараемїи... 40 Muč. str. 21, ř. 6—9; похвалити сїе свѣтилникы нбсныѥ иже свѣтлѣишїи паче слнца ꙗвише се въ звѣздь мѣсто прѣчистїми мощми въсего мира просвѣтише ... 40 Muč. str. 23, ř. 29—31; тою свѣтло-стїю озарише се ... 40 Muč. 22, 2; и чюдесы сиюще паче слнца... 40 Muč. str. 23, ř. 7; тръсвѣтлами зарами сїꙗюще ... 40 Muč. 23, ř. 28; и лоучами неизречнна свѣта озари ... 40 Muč. 24, ř. 4; нынѣ .. вьсиꙗ на земли ꙗко сльнце ... Jl. 14 (249), ř. 6; чоудесы сиꙗѥ и ако сльнце ... Jl. 17 (252), ř. 22; чюдесы сиꙗеи акы сльнце въ звѣздахь Jl. 17 (252), 24—25 (srovn. i 26—27); нынѣ свѣтозарноѥ сльнце ... нынꙗ златозарнаа лоуча ... Jl. 18 (253), 9—11; и вь свѣтѣ гни свѣть оузрить на оном свѣтлости свьтетсе ꙗко и слнце... slovo Na krštenije (o němž doleji) str. 249, ř. 17, zde i вь просвьтѣ се намь познакшимь ѥго просвьтѣние ib. str. 246, ř. 5—6.

Světlem a září se plýtvá příliš v úvodě Jl. str. 14 (249), 2—5: нынѣ

подвигнѣмъ са братие и мы въ дх҃вныи подвигъ дшоу и тѣло очистаще си постомъ и млтвми... Klim. str. 78, ř. 11—12;

и телеса своꙗ предаша на пощенье и на покаанание и на бдѣние... ib. str. 79, ř. 6—7.

ѡвы постомь и въздръжаниемь... ѡвы бдѣниемь... 40 Muč. st. 21, ř. 13—15;

прѣбывати въсегда въ алкании, въ чистотѣ и въ любви нелицемѣрнѣ, въ кротости и послоушании... 40 Muč. str. 24, ř. 27—28.

Tyto asketické vlastnosti soustředil Kliment hlavně v pochvale na Cyrilla a Methoda: съ покорениемь и смѣрениемь въ бъдѣнии и молитвѣ, въ сътоужении и слоужьбѣ въ издрадьнѣ пощении, въ трѣзвѣнии вьсегда... въ плачи блазѣ, ѡт очью источьника испоущаꙗ ꙗко рѣкоу и тою омываꙗ вьсе тѣло свое.. на вьсакоу нощь стоꙗ ѡт заходаща слнца до въсходаща не даꙗ съна очима своима ни вѣжама си дрѣманиꙗ... а дроугыми постъмь и бъдѣниемь и млтвою и съмѣрениемь издрадьно (to se vypravuje o Methodovi) str. 17, ř. 11—20.

Pláč měl ovšem u Klimenta velký význam, neboť nalézáme i v jeho zpovědním řádě: срдечьное рыдание, плачь очесънъі, бес плача бо невъзможъно естъ покаати са... Euch. sin. 70a, ř. 1—3.

Jak již dříve podotčeno bylo, nalézáme podobnou myšlenku i jinde u Klimenta, totiž: иже бо са не плачеть грѣхъ своихъ, то безъ оуспѣха имать плакати са... въ моуцѣ вѣчьнѣи... Na vъskrs. str. 13, ř. 19—22.

Stopy asketického života, jak jej líčí Kliment, nalézáme i v obou pannonských legendách. въ троудѣхъ и подвижениихъ, въ забъдѣнии множицею, въ алъкании и жажи множицею и прочимъ печальмъ... Meth. XIV (str. 13, ř. 10—11, zde ovšem dle apoštola: 2. Cor. 11, 27)... плътьскою чистотою, прилѣжьны молитвы и стына... ꙗрость, тихость, милость, любъвь, страсть и търпѣние ib. II (str. 7, ř. 3—5) ...и оузьрѣ многы мълвы бещиньны въ житии семь, прѣложи земьныꙗ тьмы волю на небесныꙗ мысли... и бѣ повиноуꙗ са покоръмь и съвьршаꙗ вьсь испълнь мьнишьскыи чинъ... ib. III (str. 7, ř. 14—20.

и не по мнѡзѣ времени ѡтрекь се вьсего житїа сего, сѣде на єдиномь мѣстѣ без мльвы и себѣ самомоу тькмо вьнемле на оутрѣшнїи дьнь ничесоже неоставлꙗе, нь нищїимь раздаваe все, и на бога надеждоу вьзлагае... Cyr. VII (str. 7, ř. 34—37).

оукланиꙗе се отъ оукланиꙗющихь се вь стрьпьтъі, како би къ мѣсто земльнъіихь небеснаа приобрѣлъ, изыти ѡт тѣлесе сего и жити сь богомь... ib. IV (str. 3, ř. 22—24).

Nápadně vynikají dále spisy Klimentovy svými přirovnáními, která se pohybují v jistých, určitých mezích. Tři smysly jsou to, na které se má působiti. Nejčastěji se má působiti na zrak, ač apparát ten není příliš obsáhlý, tak že se zde Kliment často opakuje. Jest to hlavně: světlo, záře, slunce, hvězdy, dennice, zlato, stříbro, drahé kamení a pod., kterýmižto prostředky Kliment dosti plýtvá: сиꙗеть ... паче сиꙗниꙗ слнчнаго ... Na pam. ap. 9, ř. 15—16; не чистѣе ли злата; не свѣтьлѣе ли слнца ... Na vъskrьs. 14, ř. 13—14; и просвѣтѣ са лице ѥго акы слнце ... Na prěobr. 17, ř. 8—9; старость ... сиꙗеть въ мирѣ ꙗко слнце ... Zach. 23, 8—9; и до вѣка сиаеть ꙗко слнце Zach. 32, 25—33, 1; иже вговѣрнемь и красотою вьсиꙗ на земли ꙗко слнце ... Pochv. na Cyr. 34, 7—8; трьсвѣтлами зарами ꙗко слнце сиꙗ ... Pochv. na Cyr. 35, 17—18; паче слнца троичныими зарами сиꙗ ... Pochv. na Cyr. 36, 10; ꙗко слнце всего мира просвѣщаѥ ... Pochv. na Cyr. 37, ř. 27; прѣсвѣтлами зарами всего мира освѣщаюци ... Mich. i Gavr. 39, 5; просвѣти са лице ѥго паче лоуча слнчнаго ... Mich. i Gavr. 41, 5; радоуи са архистратиже михаиле зарею тревезначалнаго свѣта неиздреченно свѣта са и весь миръ свѣтомъ озараꙗ ... Mich. i Gavr. str. 44, 8 10; ꙗко не заходащеѥ слнце восиꙗвъ всю землю свѣтомь озаривъ ... Klim. str. 72, ř. 18—19; ꙗко слнце свѣташе са чюдесы въ мирѣ ... Klim. 73, ř. 6—7; и проиде ꙗко молнии всего мира свѣтомь озараꙗ, вѣ во свѣтлость лица ѥго ꙗко слнца лоуча ... Klim. 73, 14—16; восиꙗвъ ꙗко слнце ... Klim. 73, ř. 23—24; лоучами просвѣщающа Klim. 77, ř. 6; вси же дивахи са изрядинки свѣтлости лица его ... Dimitr. 359, ř. 16—17; дꙋховною силою сїꙗ паче солнца ... Dimitr. str. 360, ř. 7—8; радꙋй са свѣтозарное солнце димитрїи ... радꙋй са незаходимаꙗ зара благочестїемъ вса просвещаꙗ ... Dimitr. 361, ř. 1—4; въсиꙗше въ мирѣ ꙗко прѣсвѣтлые звѣзды и всоу въселеноую лоучами бгоразоумїꙗ ѡзарающе, срѣдѣ севѣ имоуще мысльнаго слнца ха и того свѣтомь ѡзаремїи ... 40 Muč. str. 21, ř. 6—9; похвалити сїе свѣтилникы нвсные иже свѣтлѣишїи паче слнца ꙗвише се въ звѣздь мѣсто прѣчистїми мощми въсего мира просвѣтише ... 40 Muč. str. 23, ř. 29—31; тою свѣтлостїю ѡзарише се ... 40 Muč. 22, 2; и чюдесы сиюще паче слнца ... 40 Muč. str. 23, ř. 7; тръсвѣтлами зарами сїꙗюще ... 40 Muč. 23, ř. 28; и лоучами неизречннa свѣта ѡзари ... 40 Muč. 24, ř. 4; илиꙗ ... вьсиꙗ на земли ꙗко сльнце ... Jl. 14 (249), ř. 6; чоудесы сиꙗе и ако сльнце ... Jl. 17 (252), ř. 22; чюдесы сиꙗеи акы сльнце вь звѣздахь Jl. 17 (252), 24—25 (srovn. i 26—27); илиꙗ свѣтозарное сльнце ... илиꙗ златѡзарнаа лоуча ... Jl. 18 (253), 9—11; и вь свѣтѣ гни свѣть оузрить на ѡнои свѣтлости свьтетсе ꙗко и слнце ... slovo Na krštenije (o němž doleji) str. 249, ř. 17, zde i бь просвьтѣ се намь познавшимь ѥго просвьтѣние ib. str. 246, ř. 5—6.

Světlem a září se plýtvá příliš v úvodě Jl. str. 14 (249), 2—5: иꙑнѣ

свѣтозарное сльнце несиаго кроуга вышьствиемь огньныихъ конїи свѣтлостию просвѣщает се паче, ныне же пакы вса вселенныи златозарныими словесы озарающи се радостию прѣсвѣтлою память огненоснаго пророка илию

Příliš mnoho světla též v Pochvale na Cyr. a Meth.: душевьноую свѣщю въ срдьчьнѣмь селѣ вьсѣмъ въсиявъша ... str. 19, ř. 22; яко лоуча сльньчныи свѣтъмь боразоумьныимь просвѣтиша вьсь миръ 19, 28—29; свѣтильника вьсеи вьселенѣи ... str. 20, 5; яко слнце тьмьная мѣста стопами своими просвѣщающа ... 20, ř. 6—7; яко слнци въсиявъша ... str. 20, ř. 29; и апслъ новъ въсиявъ яко слнце ... и богоразоумьныимь свѣтъмь вьсѣмъ срдца просвѣти ... 22, ř. 4—5; въсиявъ яко слнце лоучами притъчьнами 22, ř. 11—12; свиета стая яко свѣтилѣ ... 22, ř. 19.

I. v legendě o Cyr.: свьтещоу се и оукрашеноу ... III (str. 2, ř. 5); оуста бо твоя ... вьселеноую просвѣщають ... III (str. 2, ř. 28 až 29); свѣть вь свѣтоу приемь ... XVIII (str. 24, 8) a сїаеть бо прѣмоудрость паче сльнца (Sap. 7, 29) III (str. 2, ř. 11). Srovn. též: приими дарь болшїи и чьстнѣи паче вьсакого злата и сребра и каменїа драгаго ... XIV (str. 19, ř. 23—24) a цвѣтьи паче злата и саръдия ... Zach. str 24, 1.

V kratší legendě o Meth. nemáme až na uvedené молнии nic podobného. (viz str. 77.).

Sem náleží dále: нлия свѣтозарная дьнница .. Jl. str. 18, ř. 7; егда же изиде яко дьнница ... Jo. Krьst. str. 392, ř. 1—2; все прѣспѣя яко и дьнница ... Pochv. na Cyr. str. 36, ř. 6—7; послѣ же въсиявъша яко оутрьная звѣзда ... Pochvala na Cyr. i Meth. 19, ř. 33 — 20, ř. 1 (zde bezpochyby úmyslně zaměněn výraz).

ak: свѣтозарьное тържьство ... Laz. str. 18, 3—4; свѣтозарьныи ... съпричастьникъ Laz. 22, ř. 15; сего свѣтозарнаго архиерѣя ... Klim. 72, ř. 9—10; свѣтозар'ная память ... Pochv. na Cyr. 34, ř. 5.

Dosti často jest to orel, ku kterému přirovnává: илия невопар'ныи орьль ... Jl. 18, ř. 10; яко орьлъ и горѣ възлѣтати оумъмь ... Na vъskrьs. 14, 15—16; лазорь небопарьныи орьлъ вышьная премоудрость ... Laz. 22, 9—10; неопарныи орле ... Zach. 30, 15; присно оумолѣ яко орелъ горѣ възлетая ... Klim. 74, ř. 10; непорочныи орле прелетѣвъи всю вселеноую ... Klim. 76, ř. 25—26; прѣлѣтаю яко орль на все страны ... Pochv. na Cyr. 35, 15; оумъмь и добродѣтельми выспрь възлѣтая якоже орьлъ духовьныима крилома ... Pochv. na Cyr. a Meth. str. 16, ř. 21—22. Zde třeba zvláště upozorniti na shodu s Na vъskrьs.

Jednou má Kliment též sokola: събраше се нань епископи и по-

вове и чрьноризци ико и врани на сокола... Cyr. XVI (str. 20, ř. 36—37).

U rostlin, kvítků a pod. jest to hlavně vůně, ač ne vždy, ku které je poukazuje: процвьт'ше икоже благооухаинїи крины... 40 Muč. str. 21, 10; разумъ же процвете ико кринъ благооуханною люкованю... Dimitr. str. 359, ř. 2—3; процвьте ико кринъ... Zach. 23, 15;

дыхаи бжьственою летораслию Zach. 24, ř. 14; не того во корене въсниста издрадьнѣ дъвѣ летораслн свѣтозарьнѣ блснъ плодъ на севѣ носаща... Pochv. na Cyr. i Meth. 16, ř. 15—17; да боудеть добра корѣне добраа штрасль... Cyr. II (str. 1, ř. 30—31); лазоръ красныи летораслъ бжиа сада Laz. 22, 6 7; ve slově Na krьštenije (doleji bude o něm zvlášť pojednáno): ико се летораслн вгосадныи или цвѣт'ца прѣсвѣтла юста... str. 249, ř. 11—12 (patří též do následující skupiny)

не оувадающии цвѣтъ раискаго сада... Laz. 22, 8—9; земла износащи цвѣтъ благооуханенъ... Zach. 27, ř. 14; благоюшънъ цвѣтъ прозабноуша ib. 27, 7; кипаи породою и стрьдокапьныими цвѣты... Zach. 30, ř. 16—17; црквы же хва имоущи доброволныи цвѣты прркы и аплы... Klim. str. 72, 1—2; тѣми во цвѣтци доброконныими вса вселенаа вѣнчеваеть са... Klim. str 72, ř. 4—5; тѣ оуст'нѣ прѣмоудростию процвьтоста ико цвѣтъ... Pochv. na Cyr. str. 36, 22—23; моудростию цвьтоуща присно ико цвѣтьць благооуханьныи... Pochv. na Cyr. i Meth. str. 16, ř. 19—20; моудростию во ико цвѣтъ благооуханьнъ цвьтыи Pochv. na Cyr. i Meth. str. 16, ř. 31—32. Konečně i: не вез врѣмене во цвѣтьць ищемь... Cyr. V (str. 4, ř. 31—32).

ико кедръ възноса са въ ливанѣ... Zach. str. 23, ř. 22; ико садъ шипьчѣнъ въ иерихонѣ... Zach. 23, ř. 22—23; цвьтыи ико ливанъ доброволньнъ Zach. 23, 16—17; икоже муро доброконьно.. Zach. 23, 21;

захарїе златозарноую лозу процвѣтъ... Zach. 30, ř. 14; радоуи са многосластьнаи лозо... Klim. 76, ř. 23; ико лоза доброплодна сладостию доуховною напаиа вса... Dimitr. 359, 1; ниии богосаднаи лоза напоивши благооуханиа... Jl. str. 18, ř. 8; лоза медоточьна... Pochv. na Cyr. i Meth. str. 23, ř. 10—11.

благооуханныими мощами... 40 Muč. str. 24, ř. 1; и авие вьсть благооуханїе мнwго ико и кадило... Cyr VIII, str. 9, ř. 5—6. v římské legendě jen: Tanta siquidem in omnes tum de sanctarum inventione reliquiarum, tum de immensissimi odoris suavitate erat innata laetitia... kap. 4. жертвы... възноса... ико каньдило... Zach. 23, ř. 12—13; кадило доброконньно съ оугожденииемъ възноса горѣ... Zach. 23, ř 20.

Sladkosti ovšem zde nemohou scházeti: **памать юго паче слаждьша медоу и насладн юго паче ста медвена** ... **Zach.** str. 32, ř. 19—21; **словесъ совокоупити си ыкожъ исхожахоу ыко медъ изо оустъ его** ... **Dimitr.** str. 359, ř. 18—19; **медоточивыими словесы** ... **Pochv. na Cyr. i Meth.** str. 20, 19; **медоточивыи словеса** ... ib. 22, ř. 12—13; **шт оустьноу дховноую сладость истачающа** ib. 22, ř. 29—30; **младеньцемъ истачающа дховноую сладость** ... ib. str. 23, ř. 1: **лоза медоточьна, сътн медвьнин словеса ваю** ib. 23, ř. 10 až 11.

Co se týče **deklinace**, třeba zde k tomu poukázati, že se u Klimenta setkáváme s dativem **олтареви** ... Zach. 25, ř. 7, 21; str. 28, ř. 10 (vedle **олтарю** ib. str. 33, ř. 13); dále Jo. Krьst. str. 392, ř. 6;

U kmenů na *-o* vyskytuje se u Klimenta několikrát koncovka **-ми**: **грѣхъми и неправъдами** v anonymní části Glag Cloz. ř. II 5; **шблакьми** ... Jo. Krьst. str. 390, 3—4; **дарми** najdeme v »slově« Na roždьstvo str. 168, ř. 17 (viz doleji); u měkkých kmenů: **моужьми** ... Cyr. VIII (9, ř. 3).

I zde máme instr. **дьнью**: **аще ли къто ходить дньюнепретъкнеть са** ... Laz. 20, ř. 2—3.

Povšimnutí zasluhují nominativy: **моужіе** ... Cyr. X (15, 17); **козаріе** IX (str. 9, ř. 20); **дьніе** X (12, ř. 8, bývá i jinde častěji); **пастырьие** Na roždьstvo str. 170, ř. 7 (viz doleji).

U Klimenta se vyskytuje infinitiv na **-тъ, -ть**, ku př. v zpovědním řádu: **нъ изволивъи твоимъ мадиемь не прѣзьрѣти гыблющаго ни блждащаго оставитъ** ... Euch. sin. str. 78 b, ř. 4—7. S tím se může srovnati v anonymní části Glag. Cloz.: **стое крстенье въ чьсть велью имѣти, а не оукоризнѣ творить е** ... ř. 98—100.

Neživotná pojímají se někdy jako životná a mají pak touž vazbu. Sem náleží především **слъньце**: **срѣдѣ себѣ имоуще мыслънаго слнца ха** ... 40 Muč. str. 21, ř. 8; **понесшин мысленнаго солнца христа** ... Prestavl. Bogor. str. 227, ř. 28; sem i: **кто ли видѣ коли слнца шчищаема** Jo. Krьst. str. 389, ř. 19 (srovn. **кто видѣ коли владыкоу оу раба просеща** ib. 390, ř. 1—2); **съвазаша великааго слпсса слъньца ха** v Epifaniově homilii Glag. Cloz. ř. 783—784.

Totéž platí i o jiných slovech, když se pojímají jako životná, ku př. **ыко слнци въсиывъша мрака грѣховьна штгънавъша** Pochvala na Cyr. a Meth... str. 20, ř. 29—30; **и проиде ыко молнии всего мира свѣтомъ озараа** ... Klim. str. 73, ř. 14—15.

Povšimnutí zasluhuje: **кадило ... възноса горѣ вышнемоу** ... Zach. 23, ř. 20; **нь шть низоу тежькое горѣ вьзводить** ... Cyr. VI (str. 6, ř. 15); **ыко орелъ горѣ възлетаы** ... Klim. str. 74, ř. 11; **ыко дымь идеть доброю вонею горѣ** ... Na roždьstvo str. 168, ř. 23.

To se vyskytuje i u Jana exarcha bulharského místo въспрь ἄνω, ku př. горѣ же и долоу ἄνω καὶ κάτω, горѣ грыдъı Bogosl. 124. I. 13 (srovn. O mluvě Jana ex. b str. 5).

Adnominalní dativ vyskytuje se u Klimenta v různých odstínech. Tak máme ve zpovědním řádě: бѫдеши чадо свѣтоу и дьни... Euch. sin. 70b, ř. 19; ты приими покаание и исповѣдание рабоу твоемоу .. 74a, ř. 14—15 (řecky: πρόσδεξαι τὴν μετάνοιαν τοῦ δούλου σου...); отпоущение грѣхомъ ... 77a, ř. 12, (ἄφεσιν ἁμαρτιῶν); источникъ животоу 79a, 25.

Za possessivní zájmeno: чьстънымь ти крстомь и прѣчьстънымъ ти печатемъ 78b, ř. 18—19; прѣчистыма ти матери ради 79a, 12; послоушаи грѣшънааго си раба... 79b, 9; съ безначальнымь ти оцемь 79b, 19—20.

Jest nápadné, že tyto příklady vyskytují se právě v jedné jen modlitbě, avšak třeba na to upozorniti, že je zde též velmi často possessivní zájmeno, které se řidčeji vyskytuje v jiných částech zpovědního řádu, ku př. раба твоего 77b, ř. 20; на щедроты твоꙗ 77b, 22; лица твоего 77b, 24; отъ раба твоего 77b, 24; крость твоѭ 78a, ř. 3 atd.

V anonymním poučení Glag. Cloz.: сыномъ свѣтоу кръстьѣномъ ř. 97; ѣко црькве боу стѫѭ ... 121; сты хоу законъ 90; G. A. Thal uvádí dvojí takový dativ: не повинна себе вѣчьноумоу огню осѫжденью непьщюетъ I, 153 (Archiv für slav. Phil. XXIV, str. 533), avšak zde není žádný z dativů těchto adnominalním, neboť dativ осѫжденью je závislý na повинна, kteréžto adjektivum mívá při sobě dativ a вѣчьноумоу огню je závislé na осѫждению, poněvadž při осѫдити bývá dativ, který pak zůstává i u jmen od slovesa utvořených (srovn. Miklosich, Vgl. Gramm. 4², str. 613: не съмрьти осѫжденъ бѫди Supr. 44, 15; бьсѣхъ изгнанию осоуждаеть Prol. mart.).

Za zájmeno possessivní: иже подъ властьѭ емоу 90, a k sesílení possessivního zájmena: въ своꙗ имъ люди ... 77.

Co se týče homilie Epifaniovy (ř. 752—956), podotýká Thal (l. c. str. 540): »In unserer Homilie war ursprünglich der Dativ der Zusammengehörigkeit viel consequenter durchgeführt; Mih. besonders, aber auch Supr. Sin. zeigen sehr oft die Tendenz, den ursprünglichen Dativ durch Genetiv zu ersetzen, durch eine Praeposition oder durch ein eingeschobenes и = καὶ an seine Stelle ein verändertes syntaktisches Verhältniss hervorzurufen. Dadurch ist eine grosse Inconsequenz, oft ein buntes Durcheinander hervorgerufen worden«. Máme zde ještě ku př. таины таинамъ 953—954 μυστήρια μυστηρίων (ve všech rkpch.) a jiné příklady.

V ostatních spisech Klimentových, které jsou nám zachovány v pozdějších přepisech, byly mnohé změny v tomto ohledu provedeny, ale zůstaly zde přece tu a tam zbytky původního jazyka, ku př. и бысть

тмѣ началникъ ... Mich. i Gavr. 42, ř. 6, перъвыи воевода бесплотнымъ силамъ ib. 44, ř. 3; ѡбразь подобїю того, егоже боудеть писано ... Cyr. V, str. 4, ř. 38; творьць бо сы вьсачьскыимь ib. VI (str. 6, ř. 16), srovn. въ боу вьсѣчьскымъ θεῷ τῶν ὅλων ... Glag. Cloz. ř. 468; pěkný příklad je též: приемъши третнаго съвршителиа мироу и божию смотрению ... Pochv. na Cyr. str. 38, ř. 1; безь вьсего егоже неповелѣвааше богь оученикωмь си носити ... Cyr. VIII (str. 8, ř. 21—22); и бисть дне'но рождьство ти Jo. Krьst. str. 392. ř. 2; оутрьпаетѣ роуцѣ ми ib. 390, 11; иже прѣмнога си ради члколюбьа ib. 388. 11; мльчание ωтцоу си ib. 392, 2; на скрвенние ѥмоу ib. 392, 8; ωставление грѣхомь ib. 392, 23.

K sesílení zájmena possessivního: показати славоу бжства своѥго си оучеником ъ ... Na Prěobr. str. 17, ř. 4.

Dále: оученикомъ си и вьсемоу мироу ивлаѩ четвьродневьнымь си мьртвьцьмь Laz. 18, ř. 13—14; оученикомъ си извѣстьно твора. ib. str. 19, ř. 7—8, (srovn. i ř. 18); милосердїемъ си ... Prěst. Bogor. 226, ř. 16; въ пречистѣмь си чревѣ ib. str. 227, ř. 24—25; не пощадѣша бо ни домовъ своихъ ни телесъ си ... Klim. 79, ř. 4—5.

Jiná zvláštnost, s kterou se ve spisech Klimentových setkáváme, jest ta, že klade въ s akkusativem tam, kde bychom očekávali въ s lokalem; totiž: на вь вѣкы прѣбывающїи вь доушоу живоу ... Cyr. X (str. 12, ř. 4—5); ωбразь дае прочїимь вь ть ходити ... ib. X (str. 14, ř. 26); оучителиа неимамы таковаго, иже ны бы вь свои езыкь истинноую вѣроу христианьскоую сказаль ... ib. XIV (str. 18, ř 34 - 35); имають боукви вь езыкь свои ib. XIV (str 19, ř. 4—5); ыкль боуквы вь вашь езыкь ib. XIV (str. 19, ř. 19); zajímavý jest v tomto ohledu následující citát XVI (str. 21, ř. 35 — str. 22, ř. 2): велю же вьсѣмь вамь глаголати езыкомь, паче же да пророцаете: болїи бо пророцаеи неже глаголюи езыкы, развѣ аще несказоуеть, да и црькви сьзданне прїиметь. ныни же, братїе, аще прїидоу кь вамь, и вь езыкы глаголю, коую пользоу сьтвороу, аще вамь неглаголю вь иклиенїе и вь разоумѣнїе или вь пророчьствїи или вь наоученїи? Řecký text zní (I, Cor. 14, 5—6): θέλω δὲ πάντας ὑμᾶς λαλεῖν γλώσσαις, μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε· μείζων δὲ ὁ προφητεύων ἢ ὁ λαλῶν γλώσσαις, ἐκτὸς εἰ μὴ διερμηνεύῃ, ἵνα ἡ ἐκκλησία οἰκοδομὴν λάβῃ. (6). νῦν δέ, ἀδελφοί, ἐὰν ἔλθω πρὸς ὑμᾶς γλώσσαις λαλῶν, τί ὑμᾶς ὠφελήσω, ἐὰν μὴ ὑμῖν λαλήσω ἢ ἐν ἀποκαλύψει ἢ ἐν γνώσει ἢ ἐν προφητείᾳ ἢ διδαχῇ; vidíme, že v naší legendě se střídá въ s akkusativem s въ s lokalem a pouhým instrumentalem za řecké ἐν s dativem a za pouhý dativ: třikrát je zde въ s akkusativem. V Ap. Šiš. máme zde všude jednak instrumental (ѥзыкы глаголѥ) jednak вь s lokalem (или вь ѩвлении или въ разоумѣ). Tak i v Ap. vydaném Kałužniackým, jen je zde въ разоумъ. Jak vidíme, jest to zajímává zvláštnost autora naší legendy.

S tím souhlasí úplně, nalézáme-li v Meth.: оучень же добрѣ въ латиньскꙑи книгꙑ... XVII (str. 14, ř. 8—9).

V anonymní části Glag. Cloz. vyskytuje se též: обрѣтающиихъ са въ своꙗ имѧ люди... ř. 76—77; стое крьстенье въ чꙙсть велью имѣти... 98—99; podobně v slově Na krьštenije, o němž doleji pojednáme: паче вь часть имѣющимь... str. 258, ř. 5; вь часть имѣюще хсво крьщение... ib. 263, ř. 30. Věc jest nadmíru důležita, neboť vidíme, že to byla zvláštnost Klimentova. V legendě o Cyr. čteme již вь части имать... IX, str. 10, ř. 11, 12, 13, což zde však asi sotva bylo původně. Snad sem i patří: въ стое и спсающее крьщенье... ř. 108—109.[71])

Též v homilii, přeložené bezpochyby Klimentem (ř. 752—956), máme podobné příklady: въ витьлѣми (= въ витлѣмь и) въ ꙗсли рождъство, нъ и въ гробъ ꙗко въ ꙗсли мѣсто... 892—894; řecký text zní: *ἐν Βηθλεὲμ καὶ ἐπὶ φάτνῃ ὁ τόκος, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ τάφῳ ὡς ἐπὶ φάτνῃ ὁ τόκος* (Supr. a Hom. Mih zde въ ꙗслехъ obékrát, taktéž i въ гробѣ viz v mém vyd. str. 93); хъ въ вітьлѣомъ раждаетъ са 884, Supr. a Mih. mají zde zase lokal.

Jak nám G. A. Thal ukázal (Archiv für slav. Phil. XXIV, str. 549 až 551), byly akkusativy v pozdějších rukopisech zde zaměňovány lokály, a tak se nemůžeme diviti, nenalézáme-li více podobných příkladů i v druhých spisech Klimentových. тацѣми же оученни въ вѣроу вса наставлꙗꙗ... Dimitr. 360, ř. 6—7 sem nemůžeme vřaditi, neboť v evangeliu nalézáme: дхъ... наставитъ вꙑ на вьсѣкѫ истинѫ (Jan, 16, 13: *ὁδηγήσει ὑμᾶς ἐν τῇ ἀληθείᾳ πάσῃ*).

Za to patří sem: ... неподобаетъ са церкови обрѣтати ни приношенїѣ за нь въ цркввь принимати... Zpovědní řád Euch. sin. 66b, ř. 19—21; zajímavý jest i tento příklad: еда кьгда оусънѫ вь съмрътъ... 74a, ř. 1. Jest to žalm 12, 3 (je zde celá kap. 12). Text se docela shoduje s Psalt. sin., jen že zde má tento: во съмрьти (řecky ovšem: *ὑπνώσω εἰς θάνατον*). Dále bychom očekávali lokal místo akkusativu i tuto: неоубоим се... сие моукꙑ, иже въ маль чась ꙗко сѣнь мимоидеть... 40 Muč. str. 22, ř. 5—6.

Modalní instrumental: не тькмо лег'еонꙑ нъ тъмꙑ тъмами и тꙑсѫща тꙑсѫштами имꙑ агг'елъ и арханг'елъ... (*μυριάδα μυριάδων καὶ χιλιάδα χιλιάδων*) Supr. str. 340, ř. 22—23; бесплътнꙑхь силь еже видѣ дрѣвлие даниль т'мами т'ми прѣдстоюще wкрьсть прѣстола твоюго... Jo. Krьst. str. 389, ř. 8—9.

---

[71]) Menší váhy jest: еже е въ бжи законъ въпсано ib. 82a: еже е въпсано въ сти еванђльѣ... ř. 87.

Rčení тысѫщѧ и тьмы máme i jinde u Klimenta: въ тысоущѧ и тьмы възыдеще . . . 40 Muč. str. 21, ř. 25.

Tak zvané praedikativní participium vyskytuje se ovšem též u Klimenta, ku př. блаꙁоу бо тамо жидове крьстиньскоую вѣроу вельми хоулѧщѧ Meth. IV, str. 8, ř. 2—3; кто законь съвръшаѥ мьниет' сѧ . . . Cyr. VI (str. 6, ř. 35—36); да ѥсте вѣдоуще . . . O prazdn. str. 1, ř. 6: вѣдѣхоу моисѣи . . . прѣже почивъша . . . Na préobr str. 17, ř. 1—2.

To jsou zajisté všecko čistě slovanské vazby. Méně jisté jest: философь же непрѣстаащѥ достоинноу хвалоу богоу въздаваѥ . . . Cyr. XVII (str. 23, ř. 29—30); римлѩне же непрѣстаахоу идоуще къ нѥмоу и въспрашающе его ѡ въсемь ib. XVII. (str. 23, ř. 31—32).

Zřídka se vyskytují poměrně u Klimenta ztrnulé tvary participia, které nazýváme gerundiem, ku př. рождьшоу сѧ достоить быти и тогда чловѣчьскоѥ дѣющѥ трьпѣти любо добро любо зло . . . Na krьštenije str. 254, ř. 10—11. Očekávali bychom zde dativ (дѣющю). To se poněkud shoduje se známým místem: то въ вѣкы ѥмоу было житиѥ бес печали и бес съмрти, старости не приѥмлющѥ . . . Na pam. ap. str. 5, ř. 15—17, o němž jsme nahoře na str. 16. pojednali. Zde vidíme nyní zřetelně, jak Kliment měnil bě žiti ve výraz: bě (bylo) žitije, poněvadž se vazbě té vyhýbal. Za to mu byla obvyklá vazba достоитъ s infinitivem, kterou v druhé památce zde máme.

и не оубоите сѧ ѡт оубивающихъ тѣло а дши немогоущѥ ничесоже зла сътворити . . . 40 Muč. str. 22, ř. 17—18 (má býti немогѫщѧ jak je v Mar. Mat. 10, 28; v Na pam. ap. je zde не могоущимъ . . . str. 8, ř. 16, tedy dativ, snad omylem zde myslil na absolutní dativ). — Srovn. též: нъ разоумѣвъше мимо ходѧщѧ славѣ сеи къ съноу мѣсто да възълѣзѫтъ v anonymní části Glag. Cloz. II, ř 7—9.

Již nahoře bylo podotčeno, že se Kliment úmyslně vyhýbal vazbě jest s infinitivem k označení nutnosti, možnosti atd. To nám zřejmě ukazuje, že nemohl býti autorem Frisinských památek v původním jich znění, v nichž se tato vazba tak často vyskytuje. V druhé frisinské památce četl: v věky bě žiti a udělal z toho: въ вѣкы ѥмоу было житиѥ, ovšem ponechal partipicium: старости не приѥмлѭщѧ, které se sem již nehodilo; житиѥ pochází od Klimenta, neboť bylo slovo to u něho oblibeno.

V tomto ohledu shoduje se Klimentův jazyk úplně s původním překladem evangelia, neboť vidíme, že i zde tato vazba nebyla oblíbena. Řecké δεῖ překládá se ku př. ѣко подобаатъ емоу ити Mat. 26, 21; Mar. 8, 31, Luk. 9, 22 atd. velmi často[72]); mimo to několikrát достоитъ,

---

[72]) Srovn. též u Klimenta: да надъ такобымь не подобаатъ сѧ нерѣкѡи оубрѣтати, ни . . . приимати Zpovědní řád, Euch. sin. 66b, ř. 18—21.

ku př. въ тѣхъ достоитъ ми быти Luk. 2. 49; достоитъ дѣлати *δεῖ ἐργάζεσθαι* Luk. 13, 14; подобьно бѣ жрѣти пасхѫ. Luk. 22. 7 a аще ми сѧ ключитъ съ тобоѭ оумрѣти Mat. 26, 35 a Mar. 14, 31.

Výjimku jsme nalezli jen v legendě o Meth. нѣсть ѥмоу живота имѣти X (str. 12, ř. 27) při negaci a v jiném textě naleznem ještě druhý příklad.

Zajímavé jest, že se u Klimenta vyskytuje infinitivus imperativus, pro který neuvádí Miklosich ve své Vgl. Grammatik der slav. Sprachen. IV². 1883, str. 850 z církevní slovanštiny žádného příkladu, ani z pozdějších památek. U Klimenta se s ním několikrát setkáváme, totiž v známém listě papežově: сь же ѥдинъ хранити[73]) обычаи, да на мьши пьрвѣѥ чьтоуть апслъ . . . римьскы. Meth. VIII (str. 10, ř. 7 až 8); аще ли есть живъ, то глетъ: ѣко нѣсмь добрѣ наоученъ законоу бжию, ни разоумѣлъ истинъныѩ вѣры крестьѣнскы · то сице наоучити[74]) и глѫще · слыши чадо atd. v Klimentově zpovědním řádě (v původní jeho modlitbě) Euch. sin. str. 66b, ř. 22—67 a ř. 3;

аще оубо любити правъдѫ владыкамъ землѧ бжие слово велитъ, и[75]) пакы пои пѫтоу благы творити (ти) праведъная, ибо отъ правъдъныхъ дѣании зачинаемъ . . . v anonymní části Glag. Cloz. (ř. 61—64), která pochází, jak jsme ukázali, od Klimenta. V této části máme ještě: своѥ връстеньѥ въ чьсть велиѭ имѣти, а не оукоризнѣ творить е и къмотрами своими и дъщерьми . . . не съмѣшати сѧ . . . ř. 98—102; tyto infinitivy přibližují se již značně k infinitivům imperativním, neboť дльженъ естъ вьсѣкъ кназъ ř. 89 jest již příliš daleko a mezi tím je ještě: запрѣштати, не обидѣти atd. a jeden citát (II. Cor. 6, 14).

Nejistý je příklad: мѣсто сътворимь къ себѣ бжїю страхоу, да просвѣтить дше и срдца наша . прѣбывати въсегда въ алкании, въ чистотѣ и въ любви . . . и дѣлы добрыми да оукрасим се . . . 40 Muč. str. 24, ř. 26—30; může náležeti spíše k následujícímu.

Kliment užívá někdy infinitivu, kde bychom očekávali větu k vyjádření účelu, tak v zpovědním řádu: на тѧ бо оупъвание мое възлагаѭ, да ты ми просвѣтиши оумъ, и срдчнѣи очи твоѣ разоумѣвати, твои страхъ и трепетъ присно вънимати . . Euch. sin. 79a, 20 24. и помени мѧ сь ними въ молитвахъ стыхъ вашихъ, постигноути ми течение ваше . . . 40 Muč. str. 24, ř. 22. заключи ибо, не ѡдъждити землю . . . Jl. 14 (249), ř. 17.

Dle řeckého *πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι* (Mat. 5, 28) neostýchal se Kliment

[73]. Pastrnek zde mění násilně infinitiv v imperativ: храните, ovšem neprávem.

[74]) V nadpisu máme: прѣжде сице бываетъ наоучение 66b, 2.

[75]) U Klimenta nalézáme často v závětí и ku př. да аще съхранить ю и прѣбоудеть бесъмьртьнъ, аще ли Meth. I str. 4, ř. 14.

ani v tomto případě držeti se infinitivu: **иже възрить на женоу похотѣти юи** Cyr. XV, str. 20, ř. 24—25 (nejstarší texty zde **съ похотиѭ**). Vidíme zde, že byl Kliment často více závislý na řeckém textě nežli na církevněslovanském překladě a to nám vysvětluje též jeho graecismy.

Též dativ s infinitivem není nic zvláštního u Klimenta: **пишеть же се юмоу пакы сьнити вь послѣдние дни** ... Jl. 17 (252), ř. 5—6. **нехоте емоу навыкноути житенскыихь вещеи** ... Cyr. III (str. 2, ř. 19)

Vliv řeckého jazyka na Klimenta byl mocný; podléhal i tam vlivu řeckých vazeb, kde psal více méně samostatně, ku př. **ıако и дивоу быти** ... Cyr. III (str. 2, ř. 14); srovn. řecky *ὥστε* s infinitivem.

нъ да съвьршимъ обѣтованиıа наша, ıаже къ гоу боу нашемоу ... Na pam. ap. str. 7, ř. 22; **и дъштеръми, иже (!) отъ стаго кръштенıѣ, не съмѣшати сѧ** ... v anonymní části Glag. Cloz. 100 až 102; **владычьствие, еже отъ него** ib. II, 15; v překladě ovšem též: **таиныı ıаже тоу** ... *τὰ ἐκεῖ μυστήρια* ... ib. 810; **оугожение же еже къ боу** ... Na prazdn. str. 2, ř. 13; **въскрсениıа хва еже стаıа недѣлıа** ... Na vъskrьs. str. 12, ř. 4.

паче же в'сего истово есть покаание, еже единоѭ отъстѫпиkъше отъ грѣхъ къ томоу не възвращати сѧ къ нимъ ... v zpovědnim řádu, Euch. sin. 70a, ř. 3-7 (řecky by bylo asi *τὸ μὴ ἐπιστρέφεσθαι*).

Zajímavé příklady máme též v slově Na krštenije (viz o něm níže): **кое бо есть ино дѣло небсныихь аггль развѣ еже бга пѣти или кое есть дѣло земльныихь члкъ стхъ развѣ еже ба хвалити и пѣти и славити** str. 247, ř. 14—16; **нѣсть бо ни единое ползе, еже нарицати се хрстиıанинноу тькмо** (zde i dativ u infinitivu, jak jinde bývá, ale zřetelnější by byl instr.) str. 257, ř. 18—19.

лихоглание еже есть, еже просити оу ба батьства ... O prazdn. str. 2, ř. 2—3. **клатвопрестоуплениe, и еже клати сѧ бжиимь именьмь** ... Na pam. ap. str. 7, ř. 11—12.

Zajímavé příklady ztrnulého **еже** jsou tuto: **въ оци и снѣ и стмь дсѣ, еже есть въ трьхъ оупостасьхъ, еже можеть къто три лица рещи** ... Meth. I, str. 4, ř. 1—2 a: **оцю и дхоу прѣстоумоу, еже сѧ прѣстаа троица речеть.** Zpovědní řád Euch. sin. 67a, ř. 11—13. I zde se prozrazuje společný autor, jak jsme na to již upozornili.

Co se týče zásoby slov, oblíbil si Kliment některé výrazy, které se pak následkem toho častěji vyskytují u něho. V jednotlivých rozpravách měli jsme příležitost k nim poukázati. Zde chceme jen jakožto příklady uvésti:

беспльтьныıа силы
дѣтель

изрAдьнъ
неиздреченьнъ
необидьливъ
подвигъ, подвигнѫти сѧ
поработити сѧ
правовѣрьнъ vedle **благовѣрьнъ**
припадати
примѣсити сѧ
противьнъ
свѣтозарьнъ vedle **златозар'ныи**
-спѣти ve všech možných složeninách

дѣтель vyskytuje se velmi často u Klimenta a jest nápadné, že slovo to v překladu evangelia docela chybí; v apoštolu vyskytuje se jen jednou ve významu *τρόπος* (Jud. 7).

Jako v starém překladu evangelia, vyskytuje se u slova Maria jen **дѣва, приснодѣва**, jinak ale má Kliment též **дѣвица** v Cyr. III (str. 2, ř. 2): **ѣко стратигъ сьбра вьсе дѣвице нашего града**. Volí rád **житие**, vedle toho má však i **животъ** i **жизнь** a jest ovšem těžko nyní rozhodovati, pokud se poslední slovo teprv později dostalo do jeho spisů. Kliment má též ještě slovo **искони** . . . Na rožd**ь**stvo str. 158, ř. 19; **пища** ib. 167, ř. 18—19; Na krьštenije str. 263, ř. 30; **година** ve významu **часъ**: Na krьštenije str. 263, ř. 23; **егда же се напльнишимь година̄мь нощьнꙑмь** . . . Na roždьstvo, str. 169, ř. 15; **иже плаче се дресель <u>х</u>одить** . . . Na krьšt. str. 262, ř. 13; **а секꙑра не изба̄лованию дше посѣчение** (*τῆς ἀθεραπεύτου ψυχῆς ἡ ἐκτομή*) Na krьštenije str. 261, ř. 7, srovn. balouvanige ve Frisinských památkách II, ř. 92. Často se setkáváme u Klimenta se slovem **пастꙑр'ь**.

V původním překladě evangelia nevyskytuje se ještě slovo **свѣтъ** ve významu »mundus«, teprv v pozdějších apoštolích (Ap. Šiš. ku př.) nalézáme slovo to v uvedeném významu v Jak. 4, 4, z čehož ovšem ještě nevychází na jevo, že zde bylo původně. Ve Frisinských památkách máme zase jen svět (5krát), slova mir neznají. Tak se vyskytuje slovo svět i v Emmeramské modlitbě, s níž se dostalo do Euchologia sin. (72b, 10: **на съ свѣтъ**). Jinak má Kliment též obyčejně slovo **миръ**, ale **свѣтъ** se u něho, ač zřídka, přece vyskytuje: **страсти сего свѣта** . . . Na roždьstvo, str. 161, ř. 5. **на семь свѣтѣ** . . . Glag. Cloz; ř. 154 a jinde.

Podrobnější seznam může se v tomto ohledu podati, až budou všecky spisy Klimentovy řádně vydány, pokud je seznáme. Potom uvidíme lépe, kde se uchýlil od slovníku nejstarších překladů písma sv. S Janem exarchem se často shoduje, ale jsou též značné odchylky; **безпрѣмене** ku př. nemůžeme doložiti ve spisech Klimentových.

Co se týče slovosledu, možno upozorniti na: **тѧ славꙑтъ патриарси и пророчестїи чинове. тѧ чтоутъ ангельстїи съвори мученичь-**

стін полци. ты еси atd. Prěst. Bogor. str. 228, ř. 21—22. S tím můžeme srovnati: та молимъ ги Euch. sin. str. 8a a častěji ještě; dále иже вы приемлетъ ма приемлетъ... Mat. 10, 40 (Archiv für slav. Phil. XX, str. 327).

Dále můžeme vytknouti: вжди въ добро брашьно ѣденнѣ мѣсто соухоѣдець Euch. sin. 70a, ř. 24—25, kde je i akkusativ добро брашьно nápadný. Jednou položil předložku мѣсто dříve: въ хоудыи мѣсто ризы, юже подасте нищемоу... Na prěobr. str. 17, ř. 23. Ovšem nevíme, nepochází-li to od přepisovače.

Na jiné jazykové zvláštnosti bylo upozorněno příležitostně u jednotlivých textů.

Dvě další »Slova« připisovaná Klimentovi: „на рождьство х҃сво“ a „чтение на крьщение г҃не“.

Popov uveřejnil tyto dva texty v „Библіографическіе матеріалы“ č. VI, str. 157—172 a str. 246—264 (při Чтенія въ имп. обществѣ исторіи и древностей россійскихъ при московскомъ унив. 1880. книга третья). Na str. 310 pronesl Popov mínění, že by tyto texty mohly pocházeti od Klimenta: „Кто былъ авторъ? — отвѣтъ на это могутъ дать только новыя открытія. По нашему мнѣнію, авторомъ долженъ быть одинъ изъ учениковъ архіепископа Моравскаго Мееодія. Припомнимъ, что въ открытомъ доселѣ длинномъ рядѣ поучительныхъ сочиненій Климента недостаетъ словъ на Рождество Христово и Богоявленіе. Изданныя нами слова могли быть написаны имъ до удаленія въ Болгарію“.

Lavrov k těmto »slovům« bohužel blíže nepřihlížel, nýbrž praví jen (na str. XL): Если судить о нихъ по языку и стилю и если принять во вниманіе, что въ одномъ изъ нихъ замѣтно вліяніе словъ Григорія Богослова, котораго такъ любилъ св. Кириллъ философъ, то предположеніе А. Н. Попова является весьма вѣроятнымъ“.

Spisy ty pocházejí skutečně od Klimenta. V úvodě k prvnímu, pojednává se o tom, že duch sv. vychází jen od otce (polemika proti římsko-německému učení), tak jak se to děje v úvodě k legendě o Methodovi, při čemž se jeví některé shody:

Slovo (str. 158 ř. 18—22):	Method. I (str. 4, ř. 4—9):
прѣжде во всѣхъ хльмь, рече, раждает' мє . . . ѩко же рече д҃хь истокъіи, иже ѿт ѿца исходить . . .	прѣже вьсѣхъ хълмъ раждаеть мѧ (Proverb. 8, 25) . . . ѩкоже рече . . . д҃хъ истиньнъ, иже ѿт оца исходить

Slovo (str. 159, ř. 5.):

сы же тры имена сирѣчь лица ѥдино ѥсть бжство а три ипостаси . . .

Method I (str. 4, ř. 1—2):

въ стѣи троици, сирѣчь въ оци и снѣ и стмь дсѣ еже ѥсть въ трьхъ оупостасьхъ, ѥже можеть къто три лица рещи а въ ѥдиномь бжьствѣ.

Slovo (str. 159—160):

се же троѥ ипостасноѥ бжство нбсныѥ и агглскыѥ сирѣчь соущьства и силы и дѣтели ѡт небытиꙗ вь бытиѥ створь и поставль, абиѥ же по тѣхь видимоую сию тварь, сирѣчь вьсь мирь .Д. ми вещьми съставль, нбо и землю, водою же и аѥромь и всѣми соущими на нихь и по нѥмь и вь нихь оутврьждь и оукрашь всацѣм' богатьством . . . .
послѣд'же всѣхь своима роукама прьсть вьзьмь ѡт землѥ създа чавка и вьдьхноу вь нь дьхновениѥ животно ѥже ѥсть дша оумна и ѡбразь бжи и вьведе и вь раи . . . . . .

Method I (str. 3 ř. 1—2):

бъ благъ и вьсемогаи иже ѥсть створилъ ѡт небытиꙗ въ бытиѥ вьсачьскаꙗ, видимаꙗ же и невидимаꙗ и оукрасилъ вьсакою красотою . . . .
I (str. 4, ř. 9—10): сь бъ съврьшь вьсю тварь, ꙗко гать двдъ, словъмь гнѣмь etc.

str. 4, 11—13:

прѣже вьсѣхъ сътвори чавка пьрьсть отъ земла приѥмла ѡт себе дшю въдъхноувъ животьнънимь дъхновениѥмь и словесьныи съмыслъ и самовласть давъ да въведеть вь раи.

Slovo (str. 160):

ꙗко же бѣ заповѣдь хранити, был' бы на нѥже бѣ стѣжимь, животнъимь дрѣвомь дошьд съмрьти бзѣ се приближаѥ, нь понѥже завистию дивоволѥю и злобою и грьдостию еюже ѡнь самь ѡтпаде сь всѣми силами ѡтстоупнъими, дабы вь него мѣсто не быль чавкь прѣ-

Method I (str. 4, ř. 13—22):

заповѣдь заповѣдавъ, ѥмоу искоусноу да аще съхранить ю и прѣбоудеть бесъмьртьнъ. аще ли прѣстоупить съмьр'тию оумреть ѡт своѥꙗ вола а не ѡт бжиꙗ велѣниꙗ. оузьрѣвъ же дивовлъ чавка тако почьтена и оустима на то мѣсто съ него же тъ своѥю гърдынею съпаде и

лыщеннıемь изгнань ıесть из раıа ежнıемь гнѣкомь ндеже бѣ живъıи на землю сию ѡслоушаниꙗ ради и прѣслоушаниıа и тако ꙗко и свои створь кладꙑ имь и ѡбраıщаıе ıаможе хотель с тмъıи и вьврьже и вь многъıи стрсти и вь похоти сластнъııе и бечьстниıе нечистоти . . . сего же не бѣ како тако прѣзрѣти боу, страждающа ꙗко божиꙗ соуща а диавольмь подгнѣтаıема, нь посла единь ѿт троице стъıи снь свои, слово, снь свои нарицаıемъıи, ꙗко ѿт него ıесть . . .

сътвори прѣстоупити заповѣдь и из драıа изгъна чл҃вѣка и съмьртнию осоужь и ѿттолѣ оустити начатъ неприꙗзнь блазнити многами къзньми чл҃вчьскъıи родъ.

нъ неоставн бъ великою милостию и любъвью до коньца чл҃вкъ, нъ на коıеждо лѣто и врѣма извьра моужа и ꙗви людьмъ дѣла нхъ и подвигъ, да са тѣмъ подобаще вьси на доброıе оустили ..

Kdežto máme v jiných textech jako i v Meth. богъ неоставлıаıетъ, неоставитъ (viz str. 75), je v našem slově malá variace: сего же не бѣ како тако прѣзрѣти. Jest nápadné, že se s tím shoduje též myšlenka v zpovědním řádě Klimentově: нъ изволивъıи твоимь младнемь не прѣзьрѣти гъıблıащаго ни блждащаго оставитъ, приобщилъ еси плъти . . . Euch. sin. 78b, ř. 4—9 (viz též na str. 106 a jinde).

O závisti ďábelské, která se zde též vyskytuje (завистию диıаволıею), stala se již zmínka nahoře (str. 73—74), pokud se nám dosud objevovala ve spisech Klimentových.

V Euch. sin. 67a, ř. 17—18: плътиж обложитъ свое бжство . . . v našem slově: ѡбложьшоу и ѡбжьшоу именемь симь . . . str. 159, ř. 16.

Dále zde máme: ни часомь ни годиною ни дньмь, ни врѣменемь, ни лѣтомь ѡдрьжимь . . . str. 158, ř. 5—6. V leg. o Meth.: преже во вьсакого часа и врѣмене и лѣта I, str. 4, ř. 3 a doleji: на коıежьдо лѣто и врѣма . . . str. 4, ř. 20—21 (o jiných podobných místech viz nahoře str. 75).

Myšlenka, že bůh neopouští člověka, je též podobnými a místy týmiž slovy pronesena i v úvodě k legendě o Cyrillovi. Zde pak je citát Jan 10, 27, 28: ѡвьце мое гласа моего слъıшеть и азь знаю ıе именемь вьзъıваю ıе по мнѣ ходеть и азь даю имь животь вѣчнъıи (str. 1, 14—16). V kapitole této mluví Kristus o sobě jako o dobrém pastýři. Tak se děje v našem »slově«: добрꙑи пастꙑрь да бꙑ блоудещие ѡврѣль и дшоу свою положиль за ние (Jan 10, 15) . . . вьзвель на вѣчнъı животь (str. 160, ř. 27 — 161, ř. 2).

Dle našich legend poslal bůh proroky, apoštoly atd., dle slova posílá syna svého Krista, který se zde jmenuje: межДоу божьствомь и члвчьствомь ходатаи (str. 161, ř. 24). O výrazu tomto viz nahoře str. 91, jak tam vidíme, vyskytuje se mezi jiným právě též v legendě o Methodovi. Též ohledně výrazu примѣсити са ve větě: и дши оумнѣи и словеснѣи примѣси се моиее ради дше (str. 161, ř. 21) viz nahoře na str. 79; pak: оумь . . . сьмѣшаетсе сь . . . оумомь str. 161, ř. 23.

Ještě jednou se zde vrací Kliment k Adamu, jejž přelstil диаволь змъии (str. 162, ř. 4), přichází k Noemu вь ковчезѣ (str. 163, ř. 2) a zde se pohybujeme zase na známé nám půdě z legendy o Methodovi (нои . . . потопа избыстъ въ ковьчезѣ, да са бы пакы землıа напълнила I, str. 4, ř. 24—25).

Potom se jedná o Abrahámu:

Slovo str. 163:	Method I (str. 4, ř. 25—28):
. . . того авраама нареченьнаго оугодника божиıа и дроуга . . . к немоу же есть речено ıако благословена боудоуть вса колѣна землынаıа и ѡ сѣмени твоıемь вси езыци земле . . .	авраамъ по . . . бога позна и дроугъ са ıемоу нарече и обѣтованиıе приıатъ ıако къ сѣмени твоıемь благословлени боудоуть вьси ıазыци

и ıако се камень оутргь се сь горы str. 164, ř. 4 opětuje se též v legendě o Cyrillu: камень оутрьгъıи се сь горы безь роукы чловѣчьскые кто ıесть . . . X (str. 13, ř. 14). Jest to Dan. 2, 45: *ὅτι ἀπὸ ὄρους ἐτμήθη λίθος ἄνευ χειρῶν*. Překlad оутргь се v obou těchto textech jest zajisté nápadný. V Prěstav. Bogor. čteme již: радоуи са горо непросѣченнаıа, из неıаже отсѣче са камень разоумныи христось . . . str. 227, ř. 25—26. (srovnej v našem slově: горoy же нарицеть стоую бцоу мрію, рождьшоую хса . . . str. 164, ř. 8).

прѣмоудрость бо рече сьзда себѣ храмь, сирѣчь тѣло . . . 164, ř. 14—15, to nalézáme též v Pochvale na Cyr.: прѣмоудрость же бжиа сьзда вь срдьци его храмь себѣ . . . str. 34, ř. 9—10.

изъıдеть жьзль ис корене несѡва и цвѣть ис корене его процьтетъ str. 163, ř. 15—16, též v Zach.: изидеть жезль ис корене иосеова и цвѣтъ ѡт него изидеть str. 29, ř. 19—20. Jest to Is. 11, 1. — на нıем' же рече почиваıеть дхь бжїи, дхъ прѣмоудрости и разоума, дхь свѣта, крѣпости, дхь оумѣниıа и благовѣрьııа, дхъ страха бжиıа . . . str. 164, ř. 16—18 . . . opětuje se též: и почнеть на немъ дхъ прмдсти, дхъ разума, дхъ страха биıа . . . Zach. 29, ř. 20—21.

прıиде бо, рече. снь чловѣческыи възыскати и спсти погыбшаго (Mat. 18, 11) на възысканиıе драгмѣ (Luk. 15, 8) сирѣчь цркааго ѡ-

враза посипанаго сметми ... str. 161, ř. 3—4; v Jo. Krьst.: на веселїе бесплотныя силы подвигноу гла радоуйте са съ мною ѩко драхмоу ѡбретоух' погибшоую ми. Ohledně възискати viz str. 82;

се двла приметь вь чрѣвѣ .. и роди снь ... и нарече се ѥмоу име еммаsucceeded ... с нами вь ... 165, ř. 21 — 166, ř. 4 opětuje se, jak jsme již viděli, v leg. o Cyrillu X (str 13, 31) a v Zach. str. 29, ř. 22—24 (viz str. 77).

Dosud jsme v jiných spisech Klimentových mimo legendu o Cyrillu a Methodu slova чадь nenašli; zde však se s ním setkáváme: моудроую чедь ... str. 167, ř. 9. Zrovna tak jsme měli v legendě o Cyrillu: моудраа чедь VI (str. 5, ř. 35).

вь синаисцѣи горѣ прьстомь своимь законь написаль ... str. 168, ř. 3 a v legendě o Methodu: законъ людьмъ дасть бжиемъ пьрстъмь написанъ I (str. 5, ř. 9).

роукотворенные бозы ихь ... str. 171, ř. 19 (srv. též: роукотворениıа егупьтскаа str. 171, ř. 15) ... идоли бо суть рукотворении ... Dimitr. str. 360, ř. 29.

Mimo to zde můžeme ještě upozorniti na оулоучити str. 162, ř. 28 a str. 170, ř. 19 (viz str. 82); весчиние str. 167, ř. 10 (viz str. 119).

Třeba vytknouti, že v žalmu 71, 10 Kliment zde má správně ѡстрови дари принесоуть str. 168, ř. 18, kdežto v Psalt. sin. čteme отьци (neporozuměním slova отоци, tak i žalm 96, 1). — вьмѣстити вьсе str. 158, 9 a невьмѣстими str. 162, ř. 17 viz str. 80—81; наслаждати 160, ř. 8 viz str. 81.

Důležité je zde též sloveso бесѣдовати str. 158, ř. 3—4 (viz nahoře str. 83).

отметати се многыхь ... str. 168, ř. 11 (viz str. 108), кандило str. 168, ř. 22 (str. 132); демони str. 159, ř. 14 a 171, ř. 21, viz str. 88; мероmь 160, ř. 1, viz str. 87.

сь дарми str. 168, ř. 17 (viz str. 133); горѣ 168, ř. 23 (viz str. 133) цроу вьсачскымь str. 168, ř. 21 a живота вьсачскимь и творца str. 170, ř. 18, proti владкоу вьсачьскыхь ... 170, ř. 10 (viz str. 134—135), pak прѣсьврьшень str. 161, ř. 18 (viz str. 107) a ještě zvláštnější прѣначальнъ str. 158, ř. 23.

Konečně jest zde třeba vytknouti řídkou vazbu u Klimenta: да бы адамь быль ѥже ѥмоу бѣ быти str. 162, ř. 18 (viz str. 83).

Co pak se týče druhého slova, musíme ovšem přihlížeti především k samostatným částem spisu toho (kusy, které se jeví jakožto pouhý překlad, jsou ve vydání uzávorkovány).

нь ѡчистимь сами себе братие ѡт всакоие скврьнїи доуховныие и тѣлесныие ... и тако чисти кь чистомоу побесѣдоуемь str. 246, ř. 7 až 8 ... бела ны всакоу скврьноу и житие нечисто ѡтврѣщи отъ себе и чистымь срдцемь къ немоу пристоупити Napam. ap. str. 5 ř. 6—9. (Viz i str. 79).

Zde třeba též upozorniti na sloveso побесѣдовати str. 247, ř. 1 (viz nahoře str. 83); ostatně ještě doleji бесѣдовавь . . . 251, 11; побесѣдоуимь 254, ř. 7; бесѣдоуимь str. 255, ř. 14; бесѣдовав'ше 263, ř. 26.

а тмою ѡмрачшнимъ свои оумь и ѡтлоуч'шим' се ѡт ба . . . str. 248, ř. 2—3.

srovn. сладостїю омрачивше оумь свои . . . legenda o Cyrillovi I (str. 1, ř. 17—18, viz též nahoře str. 99 a 107).

твор'ць всачьскъıмь видимим' же и невидимим . . . str. 248, ř. 14 . . . v legendě o Methodovi: иже створилъ . . . вьсачьскаꙗ, видимаꙗ же и невидимаꙗ . . . I (str. 3, ř. 1—2).

Ohledně adominálního dativu viz nahoře na str. 134—135.

и того ищоущимь оубити сь ними, скри се мти с нимь вь горѣ рекши · горо бжия прими мтрь сь чедомь и растоупльши се гора приеть ю . . . str. 252, ř. 15—18.

S tím se shoduje takřka doslova: елисавеѳь же поимъши иωана приведже къ горѣ и възпи к бу глщи · горо бжиа приими дѣтищь сь и с матерью его . и абье растоупи са има гора и приимъши я пакы съступи са . . . Zach. str. 28, ř. 18—21 a taktéž i v Jo. Krьst. str. 392: печаль свою кь боу примещоущи, вьзоупи кь горѣ гласомь велиемь рекоущїи · горо бжия прими ωтроче се сь мтрю его и растоупи се гора приеть ю ωба и пакы стоуписе . . . mezi Zach. a Jo. Krьst. je pak zde dále ještě více shod (viz Lavrov, str. XXXV). Text ten pochází z apokryfního: Protoevangelium Jacobi (vydal Tischendorff[78]), str. 42—43). Zde poznáváme tedy, jakých textů Kliment též používal.

на омывение тѣлеснъıхь скврьнь водою . . . str. 256, ř. 13—14, viz nahoře na str. 90.

тако бѣ илиы прьвѣе сьтвориль рекь · оутроите вь з л и в а ю щ е и оутроише . . . str. 257, ř. 5—6. To souvisí s místem: и рече оудвоите лѣющe и оудвоише и пакъı рече оутроите и оутроише . . . Jl. str. 16 (251), ř. 5—6. Souvislost nám prozrazují participia вьзливающе a лѣюще, neboť v biblickém textě scházejí: *καὶ εἶπε Δευτερώσατε · καὶ ἐδευτέρωσαν, καὶ εἶπε Τρισσώσατε. καὶ ἐτρίσσευσαν* . . . 3 Reg. 18, 34.

нѣсть бо ни единоие ползе, еже нарицати се хрїстианиноу тькмо . . . 257, ř. 18—19 . . . а не словъмь тъчию нарицаимъ са крьстьани, нъ въ подвигь . . . Na vъskrьs. str. 14, ř. 18—20.

да не ико и пьсь на своие блювоти вьзвратим се . . . str. 258, ř. 5—6 . . . Podobně čteme v Klimentově zpovědním řádě: иже пакы на тожде възвратитъ са, то подобенъ естъ пъсоу на своꙗ бльвотины

---

[78]) Evangelia apocrypha. Editio altera, Lipsiae. 1876. Uvedené místo zde zní: *Ἡ δὲ Ἐλισάβετ ἀκούσασα, ὅτι Ἰωάννης ζητεῖται, λαβοῦσα αὐτὸν ἀνέβη εἰς τὴν ὀρεινήν, καὶ περιεβλέπετο, ποῦ αὐτὸν κρύψει· καὶ οὐκ ἦν τόπος ἀποκρυφῆς. καὶ στενάξασα ἡ Ἐλισάβετ φωνῇ μεγάλῃ λέγει· ὄρος θεοῦ, δέξαι μητέρα μετὰ τέκνου. οὐ γὰρ ἐδύνατο ἀναβῆναι ἡ Ἐλισάβετ. καὶ παραχρῆμα ἐδιχάσθη τὸ ὄρος καὶ ἐδέξατο αὐτήν. καὶ ἦν διαφαῖνον αὐτοῖς φῶς. ἄγγελος γὰρ κυρίου ἦν μετ' αὐτῶν, διαφυλάσσων αὐτούς.*

възвраштьшю са . . . Euch. sin. str. 70a, ř. 7—11, taktéž i Jo. Krьst. v rkp. lvovského Ossolinea č. 38: и не възвращающе са на пръвыа грѣховныа wбычаа ıако же и песъ на своıа пръвыа блевотины (přepis ponechal mi laskavě p. N. Petrovský v Kazani). Ostatně viz na str. 33.

что ıесть тебѣ ıwрдане, ıако възврати се въспеть (žalm. 113, 5) . . . а море бѣжавь давь гласъ свои . . . str. 259, ř. 9—12 což se opětuję: море бо видѣв' те побѣже въспеть и се ıwрдань видѣв' те ищезе и шьствие въспеть възврати . . . Jo. Krьst. 389, ř. 14—15 a doleji ještě: ıего же видѣвь Їwрдань ищезе ib. 390, 9.

мчем' же ıесть wтсѣчение словесноıе еже wтлоучаıеть хоуждьшеıе wт лоучьшааго . . . str. 261, ř. 8—9 . . . s tím se může srovnati: чловѣкь оумомь wтсѣкаеть лъжоу wть истины . . . Cyr. XI, str. 15, ř. 35—36 . . . dále: а македонии wтсѣкъше прокляша и хоулоу ıего . . . Meth. I, str. 6, ř. 8—9 . . . potom: и жидовьскоую злобоу доуховьныимь мечьмь wтсѣкъша . . . Pochvala na Cyr. i Meth. str. 20, ř. 16—17 (srovn. str. 81 a 108).

на коıеждо лѣто в' врѣме тожде . . . str. 263, ř. 14 . . . připomíná nám: на коиждо лѣта и врѣмена . . . Cyr. I, str. 1, ř. 10 a: на коıежьдо лѣто и врѣма . . . Meth. I, (str. 4, ř. 20—21).

на радость вѣчноую подвизати се . . . str. 263, 30 . . . viz nahoře str. 78.

лѣпо ıесть vyskytuje se u Klimenta často; zde též: тако лѣпо ıесть намь исплънити всакоу прав'доу (Mat. 3, 15) сирѣчь смѣрениı, ostatní starší evangelské texty zde: подобно намъ ıестъ (Zogr. ostr., remešské ev. достоино). V Glag. Cloz. čteme též: тако бо естъ намъ лѣпо съконьчати вьсѣко (!) правъдѫ ř. 274—275 (srv. mé vydání str. 8); zrovna tak v Jo. Krьst.: на тако лѣпо ми скончати смѣрениıемь в'сакоу правдоу str. 389, ř. 30—31.

навычоуще wт него съвръшеннаıа и чистаıа . . . str. 255, ř. 6 jest tím důležitější, jelikož toto rčení opětuje se velmi často v legendě o Cyrillovi, ku př. навыкь граматикїю . . . IV (str. 3, ř. 14); вьсе книгы . . . навыкь X (str. 15, 18—19), v negativní větě pak gen. не хоте бо моу навыкноути житеискыихь вещеи . . . III (str. 2, ř. 19). Sem patří i: да бысте . . . заповѣди бжиы навыкли . . . Meth. VIII (str. 10, ř. 7). — триоупостаснааго бжства . . . 257, 3, srovn. триоупостасного бжства сила и власть . . . Mich. i Gavr. str. 40, 3.

Co se týče komparativní vazby: просвѣщ'се паче снѣга (překlad) str. 255, ř. 18 viz na str. 84, 100 a 122.

ıегда ıемоу бысть ıавити се на сем' мирѣ съвръшеноу съвръшениıемь . . . str. 252, ř. 5 není žádná vazba, jako jsme ji dvakrát nalezli, totiž ıестъ s infinitivem, nýbrž jest to dativus cum infinitivo. Zrovna tak máme ku př. v evangeliu: бысть же оумрѣти нищюмоу и несеноу быти, řecky: ἐγένετο δὲ ἀποθανεῖν τὸν πτωχὸν . . . Luk. 16, 22.

би вьмѣстиль невьмѣстимыи . . . str. 251, ř. 10—11, viz str. 80—81.

мерь str. 260, ř. 16 a 17 (мерь) viz str. 87 a 147.
нерешмь str. 263, ř. 17 viz str. 88.

Tyto dva texty jsou pro nás velmi důležity. Jednak se zde zachovalo ještě mnoho starých výrazů (viz na str. 140, zde máme ku př. ještě aorist истопоу str. 258, ř. 3), jednak jsou zde i některé narážky, které právě činí tyto památky nad míru zajímavými. Při první jsme se již o tom zmínili, jak se v ní klade důraz na učení východní církve, že duch sv. vychází jen z otce. Ještě důrazněji hájí se toto učení v druhém textě. Nalézámeť zde: дхь ѥсть оубо исходен шт оца а не шт сна ꙗко же ѥтери рѣше str. 248, ř. 22—23 a dále: на томь (totiž сынoу) бо прѣбысть и почиваѥть а не исходить, ꙗко же етери непщоують недомислаще се . . . str. 249, ř. 7—9. Jest to totéž ovzduší, v jakém vznikla též legenda o Methodovi, neboť tam se též v úvodě rozebírá dosti obšírně učení východní církve o sv. trojici, jen že se tam již nehájí s takovým důrazem. Zajímavé jest dále, že celé kusy z tohoto úvodu našli jsme též, jak bylo výše ukázáno, v prvním z těchto dvou textů, totiž v slově Na roždьstvo. Závislost jest nepopiratelná, jde však o to, který text je starší. »Slovo« Na roždьstvo jeví se nám býti starší než legenda o Methodovi, neboť jeho text, jenž se nám obráží v této legendě, jest mnohem bohatější a podrobnější. V legendě o Methodovi je podán jen krátký, trochu přiuspůsobený výtah.

Že text tohoto slova je původnější, starší, vychází i z následujícího na jevo. Začátek jeho zní: понеже множицею чстновав'ше стльство, заповѣда намь веле написати малыми глаголыми словесы ш великыих' и потребныих' вещех' и рѣчехь изволихомь ними тако створити и надѣав'ше се вашиихь млитвахь и послоушные заповѣды слоушающии . . . Ponĕvadž text ten nedává dobrého smyslu, navrhl Pavlov tuto opravu: понеже множицею чстно ваше стльство заповѣда намь . . . se slovem свꙗтительство sacerdotium (str. 237). Oprava ta jest zajisté správná. Byl-li tedy Kliment vyzván, aby psal, předpokládá to, že ještě větší literární činnost neměl za sebou. K nejstarším jeho pracím můžeme počítati krátká slova: O prazdn., Na pam. ap., Na vъskrьs., Na prěobr. a snad ještě několik jiných. Jsou to texty, které se zvláště vyznačují též větší závislostí na zpovědních formulích, které Kliment v Pannonii poznal. Tyto byl již Kliment asi sepsal, když byl vyzván k další literarní činnosti. Že by byl teprv začal psáti následkem tohoto vyzvání není pravdě podobné, neboť náš text náleží již k delším pracím Klimentovým, s kterými zajisté nezačal.

Kým byl asi Kliment vyzván k této další literární činnosti? Zajisté nějakou osobou, která stála blízko bulharskému dvoru, tak jako byl ku př. Jan exarch bulharský vyzván Duksem, bratrem Michaelovým, k literární činnosti. Uvedené slovo свꙗтительство poukazuje též k východnímu Bulharsku, neboť свꙗтитель ve vyznamu ‚kněz‘ vyskytuje se i u Jana ex. bulh., ne však jinde u Klimenta (viz str. 88).

S pannonskými legendami se i jinak naše texty naposled jmenované trochu stýkají, jak z toho, co o nich řečeno bylo, na jevo vychází. Zde bych na to upozornil, že v obou textech, zvláště v slově Na krъštenije, máme sloveso бесѣдовати, dále jsme v prvním našli slovo чадь. První text se vůbec shoduje, jak jsme viděli, značně s úvodem legendy o Methodovi, přichází zde jednou u Klimenta jinak neoblíbená vazba: ѥмоу бѣ бъıти jako jednou i v legendě o Methodovi. Ještě v jednom ohledu jeví se zde jakási shoda: v legendě o Methodovi je nápadný tak dlouhý úvod proti krátkému úvodu v legendě o Cyrillovi; obnášíť asi třetinu celého textu vůbec. Něco podobného shledáváme též v slově o Na roždьstvo: i zde předchází dlouhé rozjímání, nežli se přichází k vlastnímu roždьstu. Ve vydání Pavlova jde toto rozjímání od str. 157—166, teprv zde počíná vlastní roždьstvo: бъıсть ѥдиновластвиѥ роумьскаго владычьства при кесарѣ авгоустѣ по всеи вьселеннѣи . . . a celý text se končí na str. 172. Jest tedy pochopitelno, že dopadl úvod k legendě o Methodovi tak dlouze, držel-li se autor částečně též našeho textu (totiž slova na roždьstvo).

Přídavek I.

Mezitím vyšel nový spis od N. Suvorova: „Вѣроятный составъ древнѣйшаго исповѣднаго и покаяннаго устава въ восточной церкви“ ve „Византійскій Временникъ“ томъ VIII, č. 3 a томъ IX, č. 2 a 3 r. 1902, též ve zvláštním výtisku, 118 str. Suvorov zde uveřejňuje mezi jiným též řecký zpovědní řád dle rkp. č. 498 z X století v mnichovské knihovně a církevněslovanský překlad dle rkp. č. 230 rumjancovského musea v Moskvě. Jak známo, uveřejnil Morinus ve svém spise Commentarius hist. de disc. in adm. sacr. poemit. Antverpiae. 1682 pod jménem Jana postníka tři texty (v přídavcích): 1. *Ἀκολουθία*... 2. *Λόγος πρὸς τὸν μέλλοντα ἐξαγορεῦσαι τὸν ἑαυτοῦ πατέρα* (str. 91—100) a 3. *ἡ ἐπωνυμία τέκνον ὑπακοῆς*... str. (101—107). Suvorov chce dokázati, že na druhém místě uvedený text — *λόγος* — nejvíce se přibližuje k původnímu zpovědnímu řeckému řádu, a zavrhuje mínění dosavádní, že *Ἀκολουθία* jest původnější (str. 79). K zpovědnímu řádu církevněslovanskému v Euchologiu sinajském Suvorov již nepřihlíží, ponévadž se v řeckém písemnictví nic podobného nenalézá. Praví o něm na str. 115 v poznámce 3.: „Понятно, что гейтлеровскій славянскій ‚чинъ надъ исповѣдающимся‘, который, вѣроятно, древнѣе мюнхенскаго „оученія отцовъ“, мы должны оставить въ сторонѣ такъ какъ онъ — предполагая даже независимость его отъ западнаго вліянія — составленъ былъ спеціально ad hoc для обращенныхъ въ христіанство славянъ, подобныхъ себѣ греческихъ уставовъ не имѣетъ, а поэтому и не можетъ быть принимаемъ за литературный памятникъ греческаго востока“.

S těmito výklady se ovšem nemůžeme spřáteliti. Viděli jsme zcela zřetelně, že Kliment použil zpovědního řádu řeckého, který se shodoval celkem s textem zde pod *Ἀκολουθία* uvedeným, ne snad s druhým, s názvem *Λόγος*. Některé kusy si vybral, jak jsme viděli, z úvodního poučení a vetkal je do svého zpovědního poučení. Těchto kusů však ve zpovědním řádě na druhém místě u Morina uveřejněném není. Dále vzal Kliment ze zpovědního řádu *Ἀκολουθία* tři modlitby a překlady jich vřadil

do svého řádu. Jen jedna z těchto tří modliteb je též v druhém řeckém řádě (*λόγος*). Čtvrtá modlitba, kterou Kliment též přeložil, je ovšem jakožto samostatná modlitba jen v druhém řádu (*λόγος*), ale vyskytuje se též v textu úvodním prvního řádu, jak jsem nahoře ukázal. Byla tedy ještě starší *Ἀκολουθία* nežli ji máme u Morina, v níž tato modlitba se vyskytovala jakožto samostatná část. Na základě církevněslovanského textu můžeme tedy dokázati, že text podobný jako byl Morinem pod názvem *Ἀκολουθία* uveřejněn, byl již znám ke konci 9. neb na začátku desátého století, že je tedy rozhodně starší nežli mnichovský text, po případě nežli text pod *Λόγος* známý. Suvorov tedy udělal velkou a základní chybu, že se blíže neseznámil s církevněslovanským zpovědním řádem Euchologia sinajského, neboť by byl musil dospěti k jinému výsledku.

Přídavek II.

Pan prof. Ljub. Stojanović[77]) našel ve dvou rukopisech národní knihovny v Bělehradě nové pochvaly Klimentovy a sice v rkp. č. 437 9 slov, z nichž jedno ovšem již známe, a v rkp. druhém č. 450 je celá řada pochval, které z větší části pocházejí asi od Klimenta. Prof. Stojanović vydá tyto texty v petrohradské akademii, a sice rkp. na druhém místě uvedený v celosti, poněvadž některé kusy jsou tam sporné.[78]) Pan professor ponechal mi za svého pobytu ve Vídni se vzácnou laskavostí svůj přepis z prvního rukopisu jakož i druhý rukopis sám na několik dní, začež mu tuto vřelé díky vzdávám. Některé důležitější věci, které se mi namanuly při četbě, mohl jsem si zaznamenati a poněvadž má práce byla již hotova, budiž mi dovoleno, zde je připojiti. Pochvaly z prvního rukopisu jsou označeny římskými číslicemi a při dokladech uvádí se běžný řádek celého textu; při dokladech z druhého rukopisu uvádějí se stránky a řádky tohoto.

Především musím zde upozorniti na zvláštní zajímavý zjev. Stává se často, že máme od Klimenta dvě slova s týmž názvem, jako ku př. Na prěstavljenije bogorodicę, Na roždьstvo christovo atd. Vidíme, že texty tyto nejsou ani na sobě závislé, avšak že od Klimenta po-

---

[77]) Nynější ministr vyučování v Srbsku.

[78]) O některých pochvalách možno asi dokázati, že nepocházejí od Klimenta. Tak zde máme ku př.: нехоштеть бо съмрьти грѣшнаго, ꙗко же ѡбратити се и спаснѹ быти str. 97b, Kliment by byl napsal: нъ обраштениѥ (srov. výše str. 72–73). Od Klimenta nemůže též býti: иже речеть ѹроде, повиньнь ѥсть родьствѹ ѡгньномѹ... (Mat. 5, 22) str. 37b, tak i str. 53b. Máme zde i srbismy: ѹкаснившѹ же кѹпцѹ str. 112a—b a ѹкаснить, 144a. Věc ale není tak jednoduchá, neboť nevíme, co zde bylo v původním spracování a co se sem dostalo teprv později, když byly přepisy pořizovány. Tak zde mohly býti v našich případech zcela dobře výrazy, které nalézáme v nesporných spisech Klimentových. Teprv až se objeví a uveřejní i jiné přepisy z různých dob a z různého jazykového prostředí, bude možno určitěji se vyjádřiti o těchto nových spisech, které nesouhlasí s jinými od Klimenta pocházejícími.

cházejí, lze snadno dokázati. Jak si ten zjev vysvětliti? Kliment psal bezpochyby po delší dobu svého života pochvaly, na některé již zapomněl, neb se mu ztratily, aneb konečně se mu již nezamlouvaly a když přišla církevní památka, psal novou pochvalu. V uvedeném rukopise máme některé, z jichž obsahu seznáváme, že je psal Kliment ještě jakožto biskup v Macedonii. Tak zde čteme v poučení na str. 40b—42b: епископоу и попоу подобаеть оучити и казати пороучение емоу люди... a dále: послоушаите пастиріе к' вам' бо есть слово се.

Napřed zde chci vytknouti některé zvláštnosti, které se týkají mluvy Klimentovy vůbec, potom uvedu některé jednotlivé texty zvlášť, o kterých jsme výše pojednávali.

Nahoře bylo k tomu poukázáno, že se u Klimenta často vyskytuje въ s akkusativem, kde očekáváme въ s lokálem. Jakožto nápadné rčení vytkli jsme въ чьсть имѣти v Glag. Cloz. a v чтеннє на крьщеннє гнє (zde ku př.: паче въ чьсть имѣющимь str. 258 ř. 5) viz str. 135—136. Podobně nalézáme ještě i v našem rukopise: да подобно есть таковіе имѣти вь чьсть.. На прѣставленне прѣсветыє богородице str. 135b, ř. 7. Dále zde můžeme vytknouti: аще и тъмами грѣхы имаемь... 152a, pak: аще тъмами что зла имаеть...156a... viz str. 136.

Na str. 138 upozornil jsem na to, že se nám u Klimenta vyskytuje tak zvaný infinitivus imperativus neb aspoň první jeho počátky. V rukopise našem jsou imperativy: не оупиваите се; ни обидите се, potom se hned pokračuje: и не оклеветати и не завидѣти str. 23a. Máme zde dále i zajímavou vazbu: въсѣмь намь братие и чеда въскръсноути из мртвых' и явити се прѣд' соудищемь хвѣмь 24b, s kterou se tak zřídka setkáváme u Klimenta (viz str. 137 a 138).

I zde máme často nominativy na -ие jako: пастыріе 7a, 7b, 41a atd., родителіе 59b (viz výše str. 133).

Že Kliment oblíbil si předložku противо, противж ku př. ve rčení противо дѣломъ, toho máme i zde četné doklady: соудити хоте живымь и мрьтвымь и въздати комоуждо противоу дѣломь его... VI. На вознесеніе ř. 41—44; въздании противоу дѣломь... IX. Похвала на Николая... ř. 155; противоу дѣломь... str. 159a; 160a; 160b (viz str. 79). Několikrát zde máme i непрѣстаньно ku př. (35a; 46a) viz str. 41, pak: бесѣмен'но ѡт дѣви — v 2. slově na květnou neděli ř. 115 (viz str. 42); събезначельно... 2. slovo na květnou neděli ř. 162 až 163 (viz str. 41); припадѣмь ib. ř. 215 (viz str. 79); низметаѥ IX. Похвала на Николая ř. 27, ниспаде... 151a, dále: низлагает' се 152a ... viz str. 80.

I zde nalézáme zase nahoře uvedená (str. 107 a 126) ‚sex opera misericordiae‘: алчень бивь и жедень нагь и страненъ... IV. На великій четвертокъ ř. 105—106.

S citátem: кая во юесть полза члвкоу, аще ... приоврѣщеть ... измѣноу ... (Mat. 16, 26 atd.) ... IX. Похвала св. Николая ř. 140 ... setkáváme se často u Klimenta (viz na str. 106).

въ чем' те застаноу вь том' ти и соуждоу ... 14b, ř. 1—2 a: въ нем' те застаноу въ том' ти соуждоу 133a máme i v Jo. Krьst.: вь нюем'же те шврѣщоу вь том' ти соуждоу str. 392, ř. 35.

не тьчию словомь хрьстиыне наречемсе (viz str. 147) нь подвигнѣмсе добраы дѣла стежати, любовь кь всѣмь, с'мѣренние, кротость, пощение, ть бо очищають дшоу и тѣло и с' аггелы равна творить и на нбо вьзводить милостыни ... VIII. На пятидесятницу ř. 79 ...

Na vъskrьs. str. 14, ř 18—22: а не словъмь тъчию нарицаимъ са крьстьыни, нъ въ подвигъ себе въ дховьнъ вълоажаще, преспѣнимъ дроугъ дроуга добротою ... viz str. 82.

сирѣчь бѣсомь порабощьше ... V. На пасху ... ř. 19, viz str. 42.

прадѣдь нашь адамь ... V. На пасху ř. 25 a ještě dále několikrát; viz str. 71.

всѣ привлачаю кь вѣрѣ ... IX. Похвала на Николая ř. 26, viz str. 108.

Že Kliment často nepřekládá řeckých slov, bylo na str. 88 uvedeno. Tak máme i zde: надъ приносимоую просфороу 135b, ř. 3.

имѣю прѣстолъ нероукотворены v druhém slově na květnou neděli ř. 131—134, viz str. 146.

Zpovědní řád v Euchologiu sin.

V slově V. На пасху čteme ř. 113—121: чисти прѣбываюмь шт' всакого грѣха чистеще се и не возвращающе се на прьвые обычаю ыко же и пьсь на своюе блювотины или ыко и свиниы измывши се и паки обращьши се пиють ... S tím souhlasí: иже пакы на тожде възвратитъ са, то подобенъ естъ пъсоу на своа бльвотины възвращьшю са ли свиньи, ѣже измывъши са пакы въ калѣ калѣетъ са ... Euch. sin. 70a, ř. 7—13 (viz nahoře na str. 33, 38 a 147—148).

црство нбсное ноуждьно юесть и ноуждьиници въсхыщають ю ... str. 13, ř 13—14 (Mat. 11, 12). Zrovna tak ve zpov. řádě Euch. sin.: нѫждьно естъ црство бжие и нѫждьници въсхыщаѭтъ е 69b, ř. 14 až 16 a Na vъskrьs. 15, 5. (viz str. 35—36).

V Поучение на прѣставл. богородице str. 135b, ř. 9—10: ти бо бдеть о доушахь вашихъ ыко слово вьздати хотеще о дшахь вашихь ... a v Поучению на рождьство хво str. 43b, ř. 6—7: и божїе рабы чьстно чьтоуще ти бо бдеть ш дшахь вашихь' ... tomu odpovídá: ти бо бьдатъ о дшахъ вашихъ, ѣко слово хотаще въздати за вы ... Euch sin. 67b, ř. 18—20. Jest to citát Hebr. 13,

17, v Ap. Šiš. máme: ты бо бдеть по доушахь вашнь ... tak i Ap. Kałužn.

речє бо стын апслъ · аще кт'о недостоннь сы приємлеть тѣло хво, то грѣхь себѣ юсть и пїеть нерасматраѥ тѣла хва нѣсть се братиє проста слоужба или приношениє ... На крьщениє хрьста str. 47, ř. 14—18, srovn. v zpovědním řádě Euch. sin.: тако бо сты павелъ оучить ны гла, аще к'то приємлетъ тѣло бжиє, и кръвь недостоенъ сы, то грѣхъ себѣ приємлетъ, не расматрѣꙗ тѣла гнѣ ... 69a, ř. 13—18. (I. Cor. 11, 29), v Ap. Šiš.: ꙗдеи бо и пиюи недостоинѣ ...).

прѣклонь нбса сниде к намь ... V. На пасху ř. 22, v Euch. sin. прѣклонеи нбса и сьшедъı ... 73b, ř. 3—4 (viz str. 42—43).

V Euch. sin. 66b, č. 18—20 čteme: надъ таковъıмь не подобаетъ сѧ церѣкови обрѣтати ... Podobně v anonymní části Glag. Cloz.: обрѣтающихъ сѧ въ своѩ имъ люди ... ř. 76—77. S tím můžeme srovnati: потьщимь се ... прѣдь нимь обрѣтати се сь миромь ... I. 80b—81a, ř. 1.

подвизаите се вьнити сквозѣ тѣснаꙗ врата ... IX. Похвала св. Николая ř. 124. Podobně čteme v Euch. sin. 69b, 16—17. подвизаите сѧ вьнити тѣснъıми вратъı ... srovn. s tím též: нъ да потъщимъ сѧ ѡт селѣ вънити тѣснъıими двьрьми въ жизнь вѣчноую ... Na pam. ap. str. 9, ř. 3—5.

V uvedené pochvale sv. Nik. čteme pak od ř. 127: ꙗже соуть си: любодѣꙗниꙗ, разбои, татьби, клевети, корениꙗ, дѣтогоублениꙗ, пиꙗнства, лихосмѣꙗниꙗ ... s tím souhlasí též dosti v zpovědním řádě: прѣлюбодѣꙗнии, въ разбоꙗ, въ дѣтогоублении, въ татъбъı, въ пиꙗнъство, вь клеветъı ... Euch. sin. 68a, ř. 20—23.

Euchologium sinaiticum

Na základě toho všeho, co jsem dosud uvedl o zpovědním řádu Euchologia sinajského, nemůžeme o tom pochybovati, že řád tento pochází od Klimenta. Než můžeme jíti ještě dále. Mluví totiž mnohé okolnosti pro to, že Kliment byl původcem ne-li vůbec celého Euchologia sinajského, tož aspoň větší jeho části. Některé kusy a sice větší část této památky přeložil jednoduše z řečtiny, některé zase zdají se býti volně spracovány na základě řeckých originalů a opět jiné mohou býti i původní texty slovanské. O tak zvaných заповѣди стыхъ ѡць obsažených na straně 102 a—105 b pojednávám jinde zvláště a proto zde k nim nepřihlížím. Zde jen budiž podotčeno, že překlad tohoto textu nepochází asi od Klimenta.

Chceme nyní poukázati k důležitějším známkám, které nám zde prozrazují autorství Klimentovo.

Dosti se shoduje:

Euch. sin. 4a, 9—12

ты распатъ нбо ѣко и кожѫ (žalm 103, 2). ты оутвръди землѭ на водахъ (žalm 135, 6). ты огради море пѣсъкомь (Jer. 5, 22: *τὸν τάξαντα ἄμμον ὅριον τῇ θαλάσσῃ*).

Jo. Krьst. 390, 3—5:

ты бо юси постављен нбо ни на чимже и wблачаıе wблакьми ıако ризою. ты бо юси оутврьждени землю на водахь. ты бо юси wбоуздави море пѣскомь и положь юмоу прѣдѣль догдѣ высходить

Tato část, k níž uvádí Geitler jen kuse řecký original, má i jiné shody s Jo. Krьst.:

Euch. 2b, 3—4:

дьньсь море видѣвъ владыкѫ в'сѣмъ побѣже (Ž. 113, 3); 1b, ř. 24—25: дьньсь иеръданъ възврати са вьспать, tak i 3a, 7—8, 10, 14—15, 17—18, 21; 3b, ř. 4—5. (pokračování ž. 113, 3).

Jo. Krьst. 389, 14—15:

море бо видѣв' те побѣже вьспеть и се иwрдань видѣв' те ищезе и шьствїе вьспеть вьзврати... (srov. i 390, ř. 9).

Srovnej též На крьщение str. 259, ř. 9—12: что юсть тебѣ иwрдане, ıако вьзврати се вьспеть... а море бѣжавь давь глась свои.. (viz str. 148). Dále pak máme:

Euch. 4b, 1:

образъ раба приемъ а въ рабьи образѣ 3b, 3

Jo. Krьst. 390, ř. 7:

раба wбразъ на себѣ носе...

Zajímavé je též: тѣмьже и азъ оумаленьи недостойньи рабъ... 3b, ř. 13—15, řecky: *ὅθεν κἀγὼ ὁ ἁμαρτωλὸς καὶ ἀνάξιος δοῦλός σου*... a приими гı оумаленое се исповѣдание... v zpov. řádě 77b, ř. 19. Pak безначаленъ же неизглаголаньнъ 4a, 23 a безначелнъıи и неизглаголемъıй Jo. Krьst. 390, 29.

Na str. 98a, ř. 1—2 čteme: и ѣко невѣстѫ оукраси мѧ монисты, řecky: *ὡς νύμφην κατεκόσμησέ με κόσμῳ* (srv. *Εὐχολόγιον σὺν θεῷ ἁγίῳ* atd. *Ενετιῃσι*. 1745, str. 183). Jest to citát z Isa. 61, 10; nápadným způsobem zní citát ten tak i ve spise Cyr. Jer., kdežto v bibli: оутвори мѧ оутварми (Описаніе слав. рук. моск. синод. библ. 2, 2, str. 61).

Podobně čteme v leg. o Cyrillovi: видѣхь едииноу... оукрашеноу велми монистъı златъıми и бисромь и вьсею оутварїю III, (str. 2, 4—6).

Na str. 39a, ř. 6—9 máme: авльшааго свѣтъ омраченымъ, изведъшааго сѫдащаа въ тъмѣ и въ сѣни съмрътьнѣи... K modlitbě této nenalezl Geitler řeckého originálu (XIV). Podobně na str. 63b, ř. 19—20: и просвѣщен вь тъмѣ и сѣни съмрътьнѣи... K této modlitbě neuvádí též Geitler. řeckého originálu. Že místo to pochází z homilie Epifaniovy a často se vyskytuje u Klimenta, bylo již podotčeno na str. 120 a doleji na str. 166—168.

V poslední modlitbě máme též: низвода въ адъ и възвода str. 64a, ř. 16—17, s čímž docela souhlasí v Klimentově modlitbě zpovědní: низвести въ адъ и пакы вьзвести... str. 78b, ř. 24—25. Pochází to ovšem z řeckého textu, jak vidíme z 57b, ř. 17: и низвода въ адъ и възведа... (низведенъ ještě 52a, ř. 3).

Dále je zde: и отъдаждн... прѣгрѣшение наша, вольнаа и неволнаа, вѣдомаа и невѣдомаа, авленаа и неавленаа, сътѣѣнаа дѣломь или словомь... str. 66a, ř. 2—6, s čímž můžeme srovnati v zpovědním řádě: и отъдаждн емоу в'се прѣгрѣшение вольное и невольное... str. 73b, ř. 11—13, pak: и еже аще сългрѣши волеѭ ли неволеѭ прѣгрѣшениемь словомь ли дѣломь... 77a, ř. 15—18.

Konečně zasluhuje zde povšimnutí: съвъздвигни тѣлеса наша... 65b, ř. 9—10, viz str. 107 a 100 atd.

jakož i неиздреченъноѭ силоѭ 63b, ř. 15. Viz str. 140.

K tomu patří též modlitba na str. 61b, a zde nalézáme: тебѣ са мили дѣемъ... 61b, ř. 15, což se nám opětuje ve zpovědním řádě: тѣмьже и азъ милъ са дѣѭ боу str. 68b, ř. 23—24 (viz str. 43).

и благодѣтниѭ прѣзьри безаконнѣ наша... 62b, ř. 9—10, s čímž můžeme srovnati: ...ѣко благъ прѣзьри 77a, ř. 19, прѣзьра прѣгрѣшенѣ его 75b, ř. 15—16; непрѣзьрнши чка... 42a, ř. 5.

Zde jest i неиздреченъно 63a, ř. 1. Slovo to se vyskytuje i jinde v Euch. sin. ku př. 25b, ř. 19; 52b, ř. 21; 58a, ř. 13;

неиздреченънне 56a, ř. 11.

Z kusu na začátku můžeme ještě vytknouti: къ тебѣ привлачитъ вльны... 1a, ř. 22—23 a къ вѣрѣ привлачаѩ Klim. 73, ř. 4; вса к собѣ привлачатъ... ib. 78, ř. 4—5. (Viz str. 108.)

ѣко не хощеши съмрътн грѣшьникоу нъ обращению и животоу str. 101a, ř. 20—22... srov. na str. 73.

въ п'салъмѣхъ и въ пѣньнхъ и пѣснехъ доховънахъ... 94b, ř. 11—12, řecky: *ἐν ψαλμοῖς καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς*... (str. 181). ...въ пѣньнхъ je zde tedy přidáno, tak i: поучаѩ са присно о псалмѣхъ и пѣнїнхъ и пѣснехъ доуховныхъ... Dimitr. str. 359, ř. 10—11 (srovn. Lavrov, str. XX), zrovna tak i v Pochvale na Cyrilla i Methoda: поучаѩ са въ псалмѣхъ и пѣнинхъ и пѣсньхъ доховьныхъ... str. 17, ř. 17—18. Jest to dle dalšího řeckého textu: *ἐν ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς* str. 183, čemuž správně odpovídá: въ п'салъмѣхъ и пѣньнхъ и пѣсхъ доховъныхъ... str. 99a, ř. 22—23.

еже посѣщени авраама прѣдѣда нашего 17b, ř. 20—21 (bez řeckého textu) ...srovnej: авраамъ прадѣдъ хвъ ... Pochvala Cyr. a Meth. str. 18, ř. 18 (srovn. dále na str. 121 a jinde).

V zpovědní modlitbě pocházející od Klimenta čteme: ти бо бьдатъ о дшахъ вашихъ, ѣко слово хотаще въздати за вы ... 67b, ř. 18, 20. Jest to citát: Hebr. 13, 17, kde čteme v Šiš.: ты бо бьдеть по доушахъ вашихъ ико слово въздати хотеще, tak i Ap. Kalužn. (αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν ...)

Zrovna tak nalézáme na str. 82b, ř. 12—16: ти бо бьдатъ о дшахъ вашихъ, рече (како ти засъвѣдѣтельствоуетъ намъ извѣстоуѧ), ѣко слово възданью сътворити имаши.

о доушахъ вашихъ m. по доушахъ в. jsme nalezli ještě dvakrát v jiných spisech Klimentových (viz str. 155—156).

Zde třeba též vytknouti засъвѣдѣтельствоует ... 82b, ř. 13—14 (viz str. 107 a jinde).

Dále: матерь твоѧ... рождьшиѩ та въ пѫти бесѣмени ... 86a, ř. 23—24. a матери ради рождьшаѩ та плътиѩ бесѣмени v zpovědní modl. 79a, ř. 12—14, viz str. 40 a 42.

Zajímavé je i: сѫдити хота живымъ и мрътвымъ въздати комоужде противо дѣломъ его ... 88b, ř. 25 — 89a, ř. 1—3 a dále: егда въздаеши комоужъдо противо дѣломъ его ... 17a, ř. 21. Tak jsme nalezli i v zpovědním řádě 67b, 1—4 a vytkli jsme, že Kliment zde rád užívá předložky противѫ (o) (str. 154 a 106).

Nápadná jest i shoda následující. V zpovědní modlitbě Klimentově čteme: подвизаите сѧ вьнити тѣсными враты въводащиими въ животъ, мало же естъ тѣхъ, иже и обрѣтаѭтъ тѣсныхъ же тѣхъ вратъ и скръбънааго пѫти ... 69b, ř. 16—21, na jiném místě nalézáme opět: ѫзъка бо врата и скръбенъ пѫтъ въвода къ животъ и мало естъ тѣхъ иже и обрѣтаѭтъ ... 89b, ř. 7—10. Jest to citát z Mat. 7, 14, kde máme (v Mar.): коль ѫзъка врата и тѣснъ пѫть въводаи въ животъ и мало ихъ естъ иже и обрѣтаѭтъ ... Nápadné jest, že Kliment má na obou místech скръбенъ пѫть (скръбънааго пѫти) místo тѣснъ пѫть textu evangelského; тѣснъ má Kliment na prvním místě za ѫзъкъ, tedy тѣсными враты a тѣсныхъ же тѣхъ вратъ ... Pod vlivem starého textu evangelského zachovalo se zde jinak ještě животъ obékrát.

Před uvedeným citátem předchází na str. 89b, ř. 6—7: да бѫдеши чадо свѣтоу и дьни, s čímž se shledáváme i v zpovědní modlitbě: бѫдеши чадо свѣтоу и дьни 70b, ř. 19—20 (na str. 90b, ř. 18: снъ свѣтоу бываеши dle řeckého: υἱὸς φωτὸς γίνῃ Euchol. str. 178, taktéž na str. 94a, ř. 16: снъ свѣтоу и дьни dle řeckého υἱὸς φωτὸς καὶ ἡμέρας Euch. str. 180).

86a, ř. 10—11: ѣко же и блѫдьнааго сна, и разбоиника и мытара... týž pořádek máme i v zpovědní modlitbě 70a, ř. 15—21: древльнюмоу

блѫдъноумоу сноу... древльнюмоу разбойникоу (древльнии блѫдьници) древльнюмоу мытарю, tak i ve zpovědní modlitbě 79a, ř. 1—5.

прѣити... бесъблазна море житийское... 84b, ř. 1—2, srovn. си же прѣплоувше многовлънное море житейское... 40 Muč. str. 23, ř. 21-22; srvn. dále na str. 84 a 164—165.

ни малы възвратимъ ся въспать, да не бѫдемъ... ѣко песъ на своя бльвотины възвращая ся... 91a, ř. 2—6, řecky: *μηδ' ὅλως στραφῇς εἰς τὰ ὀπίσω, ἵνα μὴ γένῃ..... ὥσπερ κύων ἐπὶ ἴδιον ἐμετὸν ἐπιστρέφων...* (Euch. str. 179, ř. 2—4), ...pak: иже пакы на тожде възвратитъ ся, то подобенъ естъ пъсоу на своя бльвотины възвращьшю ся... 70a, ř. 7—11, řecky: *μήπω... εἰς τὰ αὐτὰ πάλιν ἐπιστρέψῃς καὶ ὁμοιωθήσῃ κυνὶ πρὸς τὸν ἴδιον ἔμετον στρεφομένῳ...* Vidíme, že v překladě je táž vazba (на ač v řečtině jsou různé předložky) a týž výraz. V I. slově Řehořově naproti tomu: еда на тожде бльваније въспятимъ ся l. 12, *d*. srovn. Proverb. 26, 11. a 2 Petr. 2, 22.

Jako i v jiných spisech Klimentových střídá se zde výraz благовѣрне 18a, ř. 5; 19a, ř. 18; 88a, 15 s правовѣрне 44b, ř. 17 a правовѣрьнъ ve zpovědním řádě: 79b, ř. 6 (viz str. 100). Máme zde съсѫдъ 55a, 23; 56a, 2 vedle оръганъ (*ὄργανον*) 94a, ř. 18. Před tím též съсѫдъ ř. 14 za řecké *σκεῦος* viz str. 87.

припасти, припадати 80b, ř. 12; 86a, ř. 3; 86b, ř. 9, 19 atd. Viz str. 107.

непрѣстаньно 81a, ř. 11; 93a, 22—23; 95a, 9 (непрѣстаньнъ...) viz str. 41 a 107.

бесѣды 18a, ř. 2. a бесѣдовавъшиимъ 53b, ř. 5; бесѣдоуѭтъ.. 2b, ř. 16; viz str. 83.

противъныя силы 98a, ř. 9—10 a 29b, ř. 13 a бесплътъныхъ силъ 51a, ř. 13—14 a srovn. i противънаго диѣвола 56a, ř. 14 viz str. 79 a 76—77.

съхрани ны отъ мрачьныя тъмы грѣховъныя... 37b, ř. 19—21... a отъгънавъ мракъ грѣховънъи... 78a, ř. 6—7 viz str. 98—99 a 107 zde i освѣтилъ омраченыхъ 33a. дары бецѣнъныя... 44a, ř. 13—14. viz str. 122 a 165.

блнъ бъ, хотаи да в'си члци спасѫтъ ся и въ разоумъ истинъны придѫтъ... 96b, ř. 3—5 jest dle řeckého textu: *εὐλογητὸς ὁ θεὸς ὁ θέλων πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν* (Euchol. str. 169). Zasluhuje ovšem povšimnutí, že se u Klimenta často setkáváme s touto myšlenkou, tak ku př. v leg. o Cyr.: богъ... ожидаеи покаанїе чловѣчьско, да быше вьси спасени были и вь разоумь истиньнꙑи пришли (I, str. 1, ř. 1—3), viz str. 72—73 (viz též doleji o této legendě v přídavku). Mimo to zde máme ještě jednou: ...бъ нашъ, хотя да в'съ чкъ спетъ ся и въ разоумъ истинъны придѫтъ... 100a, ř. 21-23.

Máme zde i jinak u Klimenta vzácnou vazbu тебѣ бо єстъ миловати 25a, ř. 16—17; 27a, ř. 14—15, viz str. 137. U Klimenta jest dále i sloveso рачити velkou vzácností (viz str. 83). Zde však vyskytuje se častěji v jedné části rukopisu: рачи призьрѣти 28b, ř. 12—13; рачи съкроушити... 29a, ř. 8—9; рачи... прѣсѫчити 29b, ř. 2; рачи призьрѣти 29b, ř. 27; рачи... призьрѣти 30a, ř. 20; рачи... пригвоздити... 31a, ř. 4—5; рачи... призьрѣти 34b, ř. 8—9; рачи нынѣ приближити сѧ 35a, ř. 8; ты рачи нынѣ пригвоздити 35b, ř. 22; рачи нынѣ прикрыти грѣхы моꙗ... 39a, ř. 4—5; рачи емоу рещи... 40a, ř. 16—17; ты... рачи нынѣ заложити... 42a, ř. 16—17; рачи нынѣ призьрѣти... 42b, ř. 21—22; 43a, ř. 18—19.

Jest nápadné, že jest to právě v části, k níž Geitler nenalezl řeckého originalu. Vytkli jsme na str. 43 sloveso рачити mezi zvláštnostmi Emmeramské modlitby, kterými se liší tato od ostatního textu zpovědního řádu a kterými se má dokázati, že její překlad nepochází od Klimenta. Byly to ovšem i jiné zvláštnosti jazykové, které zde rozhodovaly (jako ku př. владии). Mimo to jest sloveso рачити u Klimenta vůbec velkou vzácností (viz str. 83). Mohlo by se tedy na to pomýšleti, že tato část Euchologia sinajského pochází ze školy Klimentovy, ne od něho samého. Avšak jedno slovo nemá vždy té váhy, aby mohlo rozhodovati. Zde by bylo třeba hledati ještě dalších rozdílů. Prozatím zde mohu vytknouti slovo распонъ[19]) (= kříž) v této části, totiž: 35b, 1, 11; 42b, ř. 14; 43a, ř. 13; 43b, ř. 2; 50a, 17, 25; 50b, ř. 10, 15, 17, 23. Avšak i zde by nabyl výraz ten váhy, kdybychom v tom ohledu mohli srovnati i jiné spisy Klimentovy; zde se však ani распонъ ani крьстъ nevyskytuje. V Euch. sin nalézáme ovšem ještě i крьстъ 6a, ř. 22. Neočekávali bychom zde ani добры рабе благы вѣрьне, о малѣ бѣ вѣренъ, надъ многыми тѧ поставлѭ... 83a, ř. ?—5, (viz str. 117—118.) avšak mohlo to vzniknouti dle řeckého originalu.

Zde se může vytknouti i порѫчаєши 82a, ř. 20 (viz str. 91); оулоучити 100b, ř. 10 (viz str. 82). оусыненье 93b, ř. 23 slovo to vytkli jsme sice nahoře (str. 82) a upozornili na to, že výraz ten vyskytuje se již také v Apoštolu (ku př. Ap. Šiš. Ephes. 1, 5, což není v Miklosichově slovníku uvedeno). Též zde neočekáváme отъ мариꙗ дѣвицꙗ 52b, ř. 19 (viz str. 140).

Poukázali jsme k tomu, že se u Klimenta vyskytuje poměrně často koncovka -ъми v instr. plur. kmenů na -о (viz str. 133). Tak nalézáme i zde: даръми 8b; 14b; оудъми 45a (гвоздъми 14a je bezpochyby za гвоздьми, neboť je to původně kmen na -i). Třeba k tomu poukázati, že v Zogr. Mar. Psalt. sin. Sav. kn. a Assem. není nic podobného, jen ještě v Supr.: апостолъми 380, 13 a сѫпостатъми 395, ř. 19.

[19]) Srvn. i propēlò ‚Christus cruci affixus' v čakavštině (Sitzungsber. akad. ve Vídni. sv. 105, str. 518).

Místo въ s lok. shledáváme i zde въ s akk. (viz str. 135), ku př. създанааго по богоу, вь прѣподобие и правъдѫ твоѭ... řecky (Euch. str. 181): *τὸν κατὰ θεὸν κτισθέντα ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ*... 94a, ř. 25; ты съподоби и въ кротость, въ любьвь, въ съвръшение, въ хѫдожъство... 95a, ř. 15—20, řecky (Euch. 181): *καταξίωσον αὐτὸν εὐαρεστεῖν σοι ἐν πρᾳότητι, ἐν ἀγάπῃ, ἐν τελειότητι, ἐν ἐπιστήμῃ*...

Z pozdější památky uvádí Jagić (Bericht über einen mittelbulgarischen Zlatoust des 13—14. Ihd. Wien. 1898, str. 72) ovšem hojně příkladů, jako вь гробь m. въ гробѣ, вь чрѣво адьское m. въ чрѣвѣ адьстѣмь atd., avšak jest to z doby, kde se začala rušiti bulharská deklinace, což v našich památkách, o nichž zde jednáme, ještě se asi nevyskytc ilo. Jest to zde spíše něco starodávného. Na podobné příklady upozornil jsem i v staré češtině. V Žalt Wittb. ku př. v lóno ‚in sinu' 78, 12; u měru ‚in mensura' 79, 6 atd. (Archiv für slav. Phil. IX, str. 609).

Výrazy jako тысѫща тысѫщами и тъмы тъмами стыхъ... 93a, ř. 24, řecky (Euch. str. 180): *χίλιαι χιλιάδων καὶ μύριαι μυριάδων ἁγίων ἀγγέλων*... uvedli jsme na str. 136.

Nalezli jsme tedy dosti známek, které tomu nasvědčují, že Euchologium sin. ne-li celé, tož aspoň z větší části pochází od Klimenta.

Na str. 43—44 a 47 ukazuji, že překlad Emmeramské modlitby nepochází od Klimenta; Kliment upravil jen bezpochyby trochu text. Text ten ke konci se trochu odchyluje od staroněm. originalu. Čteme totiž

v tepelském rkp:	v mnichovském:
....Ja minan mot, ja minan lip, Ja miniu uuort, Ja miniu uuerh. Leisti uuiho truhtin dino kanada in mir suntigin enti unuuirdigin scalhe dinemo. Kauuerdo mih — canerien fona allemo upile	minan mot — minan lip — miniu uuort — miniu uuerh. Leisti — trohtin dino ganada uper mih suntigan — — dinan scalh. Kaneri mih trohtin fonna allemo upila.

V nynějším jazyku zní text ten: (empfehle ich) ... meinen Geist und meinen Leib und meine Worte und meine Werke. Vollende, heiliger Herr, deine Gnade an mir, deinem sündigen und unwürdigen Knechte. Beliebe es dir, mich zu erretten von allem Übel.

V Euch. sin. však máme (72b, ř. 19—26): ... (прѣдаѭ азъ)... мои животъ и моꙗ грѣхы отъложи, моѣ словеса и мое дѣло оконьчаи ги и твоѭ милость въ мнѣ грѣшьнѣ рабѣ твоимь. ави и избави ма ги отъ всего зъла. Zdá se, jako by bylo отъложи vzniklo chybným čtením místo и тѣло. Dále pak zde máme dvě slovesa místo jednoho: оконьчаи a ави. Jinde zde čteme zrovna tak, totiž na str. 25a, ř. 6—7: ави нынѣ милость твоѭ на рабѣ твоемь семь.

Byl-li již text zpovědního řádu hned Klimentem tak upraven — což je právě velmi pravdě podobné — máme zde též nový důkaz o souvislosti mezi úpravou Emmeramského textu a mezi ostatními částmi Euchologia sinajského, což tedy poukazuje k jedné a téže osobě. Jistoty nabudeme, najde-li se jiný starý text Klimentova zpovědního řádu v této úpravě.

Legenda o Cyrillu a o Methodu.

V VIII. На пятидесятницю ř. 45 nalézáme: и шьдьше проидоу вьсь миръ ꙗко мльнии оучеще и наставлꙗюще ... V leg. o Meth.: ꙗко мълнии вьсь миръ прошьдъша освѣтиша вьсю землю ... I, str. 5, ř. 23—24 a v Klim. str. 73, ř. 14: и проиде ꙗко молнии всего мира свѣтомъ озарꙗꙗ ... viz na str. 77

S myšlenkou, že bůh si přeje našeho spasení či pokání (viz výše str. 72—73.), shledáváme se i zde častěji. Tak ku př.: присно ожидаꙗи въ сьпасениꙗ нашего вьсхотѣ пакы wбновити ꙗестьство наше грѣхми (o instr. na -ми viz str. 161) соуще wветшано прищьдьши се прийскрьню пльти и крьви нашеи ... не трьпѣ бо wбраза своего вь тлѣнии падша зрѣти (viz str. 74, zvláště citát z Prěst. Bog.) волею за ны пострада ... VIII. На пятидесятницу ř. 1 násl.

Dále: самь бо любе ни и ожидае нашего спасениꙗ прииде на землю и въ плъть нашоу облече се ... Поучение въ недѣлю месопоустноу l. 158a, ř. 15. (v leg. o Cyr. též wжидаеи, ale dále: покаанїе чловѣчьско, да бъıше вьси спасени бъıли I, str. 1, ř. 1—2).

Taktéž i v Поучение о блоудницѣмь сноу str. 156a: нь бь wтьць щедротамь непрѣзрить свое създание (viz citát ze zpov. řádu na str. 75 a mimo to na str. 106) нь ожидаеть нашего сьпасение (!), не хощеть бо никомоу работати диаволоу, нь въсѣмь спасениꙗ хощеть ... (srv. citát z Dimitr. 359, ř. 33—34 a z Jo. Krьst. 388, ř. 11—12, na str. 74).

Touto myšlenkou, kterou Kliment tak často pronáší ve svých spisech, prozrazuje se nám zcela zřetelně jeho autorství též při legendě o Cyrillovi (a Methodovi). Musíme zde ovšem na to klásti důraz, že forma, v jaké je pronesena v této legendě, připomíná nám hlavně zpovědní řád Jana postníka, kde se nám dvakrát vyskytuje na str. 81 a 77, zde takto: *Κύριε ὁ θεὸς ἡμῶν ... ὁ πάντας θέλων σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν, καὶ χαίρων ἐπὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, καὶ μὴ βουλόμενος τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὸ ἐπιστρέψαι καὶ ζῆν αὐτόν ...* (viz str 11). S tím souhlasí nápadně v leg. o Cyrill.: богъ милостивъıи wжидаеи покаание чловѣчьско, да бъıше вьси спасени бъıли и вь прзоумь истиньнъıи пришли нехощеть бо сьмрьти грѣшникоу нь покаанию и животоу I (str. 1, ř. 4—7). S tím souhlasí i v leg. o Meth. ... бъ милостивъıи иже

хощетъ да бы вьсакъ члвкъ спсенъ былъ и въ разоумъ истиньнъıи пришьлъ .. II (str. 6, ř. 21—24).

Toto хощетъ prozrazuje souvislost se zpovědním řádem Jana postníka, kdežto v Apoštolu máme: иже вьсѣмь чловѣкомь велить спасти се и вь разоумь истиньнъıи приити ... I Tim. 2, 4 ... (viz str. 72—73). Na str. 73 bylo podotčeno, že je nápadné, jak Kliment zde překládal *ὡς τὸ ἐπιστρέψαι καὶ ζῆν αὐτόν*. I v nových jeho spisech máme souhlasně: не хощеть бо смрьти грѣшникомь, нь покаıание иште ждеть ... III. На цвѣтную недѣлю (2. slovo) ř. 219—220. Dále: ıако не хощеть смрьти грѣшникомь, нь wбраıщение и покаıание ... VIII. На пятидесятницу ř. 50 a konečně: не хоте смрти грѣшникомь, нь wбраıщениıа и покаıанииа ... IV. На великій четвертокъ ř. 6. Zcela jinak, jak již podotčeno, tuto: не хощеть бо сьмрьти грѣшнаго, ıако же wбратити се и спсноу быти 97b. Zdá se, jakoby adversativní vazba u Klimenta vznikla vlivem západním, neboť ve Vulgatě je též: nolo mortem impii, sed ut convertatur impius ... et vivat ... (Ezech. 33, 11.) Tak nalézáme i v lat. zpovědním řádě: qui vivificas impium et non vis mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat ... (Schmitz, Die Bussbücher etc. I, str. 98: Ordo ad dandam poenitentiam).

Se starým známým setkáváme se i tuto: завистию отпаде славы бжїе (viz str. 73) и пиште раискъıе лишень быбь и въ грѣсех' породи нас' и видѣ врагь обнажена wт славы бжїе и многъıими льст'ми (str. 73) блазнъıти хотѣ члкы оукрасти оу бога разбоемь и клеветами, татьбою и блоудwм' и потрѣбами въсѣми злїими злобами хотѣ ны врагь wт ба оудалити[80]) мастиви же гь бь наш не тръпе зрѣти (viz str. 74) нас въ толико зло въпадшее се и незабы дѣла роукоу своею. нь прѣклони нбса и сънидe (viz str. 43—44 a 74 Prêst. Bogor.) на избавление наше и въ плъть нашоу облѣче се хотѣ ны обложити своим' божьством и пеленами повиваeт се ıако младеньць мьглою землю повиваеи въ ıаслѣхъ скотнах' ıако члкь лежа и почиваен на рамоу хероувимоу выноу, да ны избавить wт скотьскааго житиа... въ се създанїе свое вьмѣсти се ... и wбрѣт' wвцоу погыбшоую и на рамоу въспрїемь къ оцоу приведе ... и на радость съзываıе аггльскъıе сили ... радоуите се съ мною ıако обрѣтох' заблоудшее wвче ... Поученние на рождьство хво str. 42a, ř. 15 — 43a (v druhém slově на рождьство u Pavlova str. 161, ř. 7 též: и сьзвашь аггльскъıие силы и радоваль се w нием снимн).

братие, прѣплоувьше ıако морскоую поучиноу послѣднеие се течение желаıемаго пристанища ... II. Поученiе на недѣлю цвѣтную ř. 1—5 ... srovn. Cyr. VI (str. 6, ř. 3—7): бь нашь ıако и поучина

[80]) Srovn. v leg. o Meth. оузьрѣвъ же диıаволъ члвка тако почьтена и оустима на то мѣсто съ негоже тъ своıею гърдыинею съпаде. и сътвори прѣстоупити запоѣдь и из раıа изгъна члвка... и оттолѣ оустити начать неприıазнь блазнити многами къзньми члвчьскыи родъ I (str. 4, ř. 16—19).

юсть морскаи... мнози въ поучиноу тоу въходеть и... прѣплаваюгь... a 40 Muč. str. 23, ř. 21—22: сиже прѣплоувше многовлънное море житенское (viz str. 84).

юко югнь простию палѣе еретичьскые влъди тѣмь... раздраше... IX. Похвала на Николая ř. 11... srovn. Cyr. XV. (str. 20, ř. 15): вьсе же сіе юко и тръніе посѣкь словесъимь югнемь попали... a: палѣю простию на противъиіе Jl. 18, 15, viz str. 79 a 99 a co se týče slova власти, str. 80, 100, 108 a jinde.

Velmi důležité jest, že můžeme nyní i v jiných spisech Klimentových doložiti sloveso потроудити са ve významu ‚někam jíti'. Dosud jsme je nalézali jen v obou pannonských legendách v tomto významu, totiž потроуди са до насъ Meth. XIII (str. 12, ř. 31); нелѣни се (по)-троудити се до нихъ... Cyr. XII (str. 17, ř. 29) a jinde zde. V nových spisech Klimentových nalézám nyní: потроудим' се къ стоую цркова str. 9, ř. 3—4; потроуди се къ плътнымь агглωм' str. 78a (na téže stránce i: зѣло без'цѣнно юсть ve významu ‚velkou cenu mající' viz str. 122); ovšem též i v původním významu: нь воуди намь потроудив'шим' се въ стые сіи дни постные оуслъшати... гласъ str. 168a.

Jiný výraz, který nyní též doložiti můžeme, jest мъногоматежьнъ. Dosud jsme nalézali: штъ многометежнаго житіа сего Cyr. I (str. 1, ř. 13), taktéž v Pochv. na Cyr. a Meth.: многоматежьныи сь свѣтъ str. 17, ř. 4—5. Nyní nalézám též: многометежнаго житиа... IX. Похвала св. Николаю ř. 10, tedy jako v Cyr., při čemž třeba ještě podotknouti, že slovo житию se právě velmi často vyskytuje u Klimenta (viz str. 16).

Neméně zajímavé jest, že v nových spisech Klimentových čteme slovo подроужию ve významu choť: с подроужемь своимь веселе се... str. 124b, ř. 5... srovn. юже хощеши подроужие... Cyr. III (str. 2, ř. 3) a аще хощеши подроужію сію ти дамь... IV (str. 3, ř. 38). Kus ten (v rukp. na l. 120—125) pochází jistě od Klimenta, jak četné zvláštnosti jazykové tomu nasvědčují.

Pochvala na Cyrilla a Methoda.

V druhém slově На цвѣтную недѣлю čteme: оуподобити се (въ) ·аі· часъ наюмъимь дѣлателемь въ винограде да приимет' равноую мьздоу... ř. 209—211.

S tím souhlasí v Pochv. na Cyr. a Meth.: и юкоже наютии дѣлателю въ виноградъ... съ пришьдъшиими въ ·аі· часъ равьнѣ съподоблени бъша мьздѣ... str. 20, ř. 1—3. Srovn. výše na str. 108, kde je uveden též citát z Jo. Krьst. 392, ř. 36—37: оуподобим'се оубо наютимь онѣмь дѣлателемь, іже въ пръвъıнадесете часъ пришьд'-

шеге равноую мьздоу принеше сь прьвънми ... Třeba zde upozorniti r въ виноградъ v Pochv. na Cyr. a Meth. str. 20, ř. 2, kdežto v slo На цвѣтную недѣлю máme již вь винограде. Akkusativ je z asi původnější a souhlasí se zvláštností Klimentovou na str. 135 uvedeno

Слѣпые просвѣщаю... IV. На великій четвертокъ, ř. 3 tak i v jiných spisech Klimentových viz na str. 108.

не трьпѣ з'рѣти своıе създаниıе вь толико зло вьпадша се. IV. На вел. четв. ř. 102 - 103. Opětuje se: и не търьпащю създ ниıа своıего льстью дьıаволею шдьржима ... v Pochv. na Cyr. Meth. str. 15, ř. 7—8 а не шстави во съзьданиıа своıего милост къıи въ... ib. str. 16, ř. 2, viz i výše na str. 74, 106 a jinde.

Pochvala na Cyrilla.

вь него же вь вьсели са просвѣти ıего паче сиıания сльньчна (viz str. 84, 100) и на ıазъщѣ его почиваше ıакоже на херо вимѣ пльтию тьчию... IX. Похвала св. Николая, ř. 21, s čímž shoduje nápadně: прѣмоудрость же бжиıа създа вь срдци его хра свѣ и на езъщѣ его ıакоже на хероувимѣ почиваше д стъıи Pochv. Cyr. str. 34, ř. 9—11.

V Pochvale na Cyr. čteme na str. 37, ř. 7: тѣм'же блжоу тв оустнѣ... ř. 9: блжимь многогласнъıи езъıкь твои.. ř. 11: блжоу и многопрѣсвѣтлое лице твоıе... ř. 14: блжоу златообразнѣи тв очи... ř. 18—19: блжоу прѣчистнѣи ти роуцѣ...

Celé toto místo jest dle Epifaniovy homilie, která, jak jsme uk zali, byla Klimentem přeložena, a sice dle části obsažené v Supr. st 345—346 (v Glag. Cloz. část ta již schází). Tak zde čteme str. 345, ř. 2 обаче блажѫ рѫцѣ твои, ш Іωсифе... ř. 25: блажѫ рѫцѣ твои. ř. 27: блажѫ оуста твоıа... str. 346, ř. 1: блажѫ очи твои... блаж лице твоıе... блажѫ рамѣ твои... блажѫ главѫ твоıѫ...

Glagolita Clozův.

V druhém slově На цвѣтную недѣлю čteme ř. 144—152: того ради приде к' болещимь врачь, к' плѣн'никомь свободите кь шмрачен'нимь грѣхи просвѣтитель, кь сѣдещимь вь т'м сѣни смртнѣи слнце правед'ноıе николиже не заходе, мртвъıмь животь вѣчни, пастирь истин'нъı, а не мчтель, оу сти хоте...

To nám připomíná z Epifaniovy homilie v Glag. Cloz.: сѣд щеи въ тъмѣ и въ сѣни съмрьтьнѣ великъı свѣтъ п ниѣте. съ рабъı гъ, съ мрътвъıми въ, съ оумеръшими ж

вотъ, съ повин'нꙑми неповин'нꙑ, съ сѫщими въ тъмѣ не мръчаи свѣтъ, съ плѣн'никꙑ свободитель (ř. 800—806). Jednotlivosti z tohoto opakují se ještě několikrát v této homilii.

Podobně nalézáme ovšem i jinde u Klimenta, tak ku př. v Jo. Krьst. str. 388, ř. 15—21: приде къ болещимь врачь къ заблоуждьшимь овцамь пастирь истин'нꙑи а не моучитель ... къ мрьтвꙑмь животь ... къ свезан'нꙑмь раздрѣшитель ... къ сѣдещимь вь тмѣ и сѣни сьмрьтнѣи свѣть незаходеи николиже ...

Dále: да того ради приде къ болещимь врачь, къ плѣн'нимь свободитель, къ сѣдещимь вь т'мѣ незаходимꙑи свѣть къ мрьтвꙑмь животь весмрьтнꙑи[81]) ... V. На пасху, ř. 30—34.

Zajímavý jest citát, který jsme našli též v anonymní části Glag. Cloz. a s kterým se shledáváme i v těchto nově nalezených spisech Klimentových, totiž: благꙑи рабе вѣрнꙑ, къ малѣ бѣ вѣрнь надь многꙑми те поставлю ... 162b, viz nahoře str. 117. Shoda jeví se zde opět i ve výrazu къ малѣ proti о малѣ v evangeliu a v Supr., jak bylo k tomu poukázáno.

Že se jeví reflex homilie Epifaniovy, jež je zachována v Supr. (a jiných pozdějších rukopisech) a částečně v Glag. Cloz., v pochvale na Cyrilla, bylo výše podotčeno. Viděli jsme však vliv této homilie i v jiných spisech Klimentových, jako v Jo. Krьst. a hlavně v Mich. a Gavr. Při té příležitosti třeba však vytknouti, že máme ještě jinde podobný text. Jest to Слово преподобнаго отьца Ѥвсевиꙗ александрьскаго о сьшьствии Іоанна прѣдтече вь адь, které uveřejnil Lj. Stojanović v Glasniku srpskoga učenog društva, č. 63, 1885, str. 78—88. Na str. 87 zde čteme: и бꙑли господние прѣдтечахоу и се врата адова оутврьждена бѣахоу и вьзгласише силꙑ глаголюще: вьзмѣте врата кнезии ваши и вьзмоуть се врата вѣчнаꙗ, и вьнидеть царь славꙑ. И ꙗко не вѣди адь извноутрьюдоу отвѣща глаголе: кто сь ѥсть царь славꙑ повѣдите ми. Силꙑ же небеснїе рѣше: Господь крѣпькь и сильнь, Господь сильнь вь бранехь ... Dle tohoto textu však nevzniklo naše místo v Mich. a Gavr., jež zní (str. 45): адовнꙑꙗ силꙑ скроушьша и възпиша (totiž Михаилъ a Гаврилъ) възмѣте врата кнꙗзи ваши. и да снидеть цсрь славꙑ. они же оцѣпѣвше и лежаще ꙗко мртви глхоу кто ѥсть црь славꙑ. пакі же сиꙗ великаꙗ архистратига с бесплотнꙑми силами штвѣщаста имъ гсь крѣпокъ и силенъ в бранехъ, то ѥсть цсрь славꙑ ... Zde tedy slova žalmisty pronášejí Michael

[81]) сѣдащеи вь тьмѣ и въ сѣни съмрьтьнѣ vyskytuje se často u Klimenta, viz str. 120. Pochází výraz ten z Epifaniovy homilie v Glag. Cloz., neboť v žaltáři čteme odchylně: положиша мꙗ въ ровѣ прѣисподьнимь, въ темьнꙑхъ въ сѣни съмрътьнѣ, řecky: ἔθεντό με ἐν λάκκῳ κατωτάτῳ, ἐν σκοτεινοῖς καὶ ἐν σκιᾷ θανάτου ... 87, 7. Odtud tedy nemůže pocházeti rčení to, jak i dále uvidíme.

a Gabriel jako i v Supr. str. 351, ř. 13—19: варяетъ вьсѧ Гавриилъ архистратигъ . . . и глаголъ етеръ крѣпокъ и архангельскъ и воеводьскъ . . . къ противьнꙑимъ силамъ гласомъ велиемъ глаголетъ възмѣте врата кънѧзи ваши, с ними же въпиетъ Михаилъ · и възьмѣте сѧ врата вѣчьнаꙗ . . . Dále je v Supr. v dalším pokračování tohoto místa (str. 353, ř. 7—8): и инъ ꙗко мрьтвъ оцѣпаашe . . . Mich. a Gavr. jsme měli podobně: они же оцѣпѣвше и лежаше ꙗко мрътви, což v Eusebiově homilii docela schází; vidíme tedy zde zcela zřejmě, že Kliment byl závislý na Epifaniově homilii a ne na Eusebiově (viz nahoře str. 122). Klimentova závislost na Epifaniově homilii jeví se i jinak naproti homilii Eusebiově; v této totiž čteme (Glasnik, 63, str. 80): и рѣхъ положише ме вь ровѣ прѣисподниемь вь тьмнꙑхь и вь сѣни сьмрьтнѣи . . . Jest to, jak již podotčeno, žalm. 87, 7, a čteme zrovna tak i v Psalt. sin., řecky: *ἔθεντό με ἐν λάκκῳ κατωτάτῳ, ἐν σκοτεινοῖς καὶ ἐν σκιᾷ θανάτου* (řecký text našeho místa srovn. Migne 86a, str. 384).

Naproti tomu nalézáme v Epifaniově homilii několikrát: сѣдащии вь тьмѣ и вь сѣни сьмрьтьнѣ . . . ku př. 338, ř. 19; 347, 17; 349, 18 atd., což odpovídá řeckému: *οἱ ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθήμενοι* (Epiphanii episcopi Constantiae opera. Ed. G. Dindorfius. Vol. IV. Par. II, 1862, str. 10, ř. 24—25). Dále se střídá *ἐν σκοτεινοῖς* (str. 19, ř. 19) s *ἐν σκότει* (str. 19, ř. 25), avšak v slov textě je vždy въ тьмѣ и вь сѣни . . . Zrovna tak však nalézáme i v jiných spisech Klimentových (viz str. 120 a 158) a ne въ тьмьнꙑихъ, tak že zde též zřejmě vidíme vliv homilie Epifaniovy.

O domnělém pořádku, v kterém následovaly po sobě některé z hlavnějších spisů Klimentových.

Při této velmi složité otázce můžeme se dodělati nejvýš jen jakés takés pravděpodobnosti. Nejvíce nás ovšem zajímati může, co Kliment napsal již v Pannonii neb v oblastech velkomoravské říše a co teprv v Bulharsku, po případě v Macedonii. Že na tuto připadá lví podíl co do kvantity, zdá se dle mnohých známek velmi pravděpodobným. Na Pannonii připadá asi velmi málo. U pannonských Slovinců vznikl, jak se zdá, Klimentův zpovědní řád. Viděli jsme v něm vliv staroněmeckých formulí ovšem hlavně na základě slovanských překladů, překladů v domácím jazyku vzniklých za vydatné pomoci církevní slovanštiny; vedle toho arci i vliv řeckého řádu Jana postníka. Jest ovšem otázka, jak mohl Kliment s takovou samostatností zasahovati do vnitřních záležitostí slovanské bohoslužby u pannonských Slovinců? Vždyť to byla věc, která příslušela především

Methodovi, vedle něhož měl Kliment zde jen více méně podřízené postavení. Či můžeme předpokládati, že mu byl Methodem úkol ten zvláště svěřen, neb mohl snad v nepřítomnosti Methodově samostatně působiti? Na druhé straně jest nám též zápasiti s velkými obtížemi, předpokládáme-li, že Kliment sestavil zpovědní řád až v Macedonii neboť bychom pak musili připustiti, že s sebou přinesl až do Macedonie slovanské překlady staroněmeckých zpovědních formulí. Mimo to není pravdě podobné, že by i zde ještě jevily takový vliv. Jinak ovšem v Pannonii, kde byly v platnosti za jeho tamějšího pobytu. Ještě jedna okolnost mluví pro Pannonii: k zpovědnímu řádu náleží též poenitentiale či заповѣди свѧтыхъ отьць, které máme v Euchologiu sin. Jak jinde dokazuji, je to překlad latinského originalu, jenž byl v Pannonii v platnosti. Jak by bylo toto latinské poenitentiale přišlo v Macedonii k takové platnosti, že by se byla jevila potřeba přeložiti je? Jinak tomu bylo ovšem v Pannonii. Jde též o to, jak se má zpovědní řád k ostatním částem Euchologia sin. Jest známo, že jsou zde obsaženy kusy, které náležejí již jaksi k liturgickým nadbytečnostem, které tedy zajisté nevznikly v Pannonii, nýbrž až v Macedonii. Jinak se to má ovšem se zpovědním řádem, toho nezbytně potřebovali, a proto mohl spíše vzniknouti v Panonii, zvláště za příkladu latinsko-německého duchovenstva, které mělo své zpovědní řády. Bude tedy třeba dokázati, že části Euchologia sin., o kterých jsme se zmínili, vznikly později než zpovědní řád. Již nahoře poukázali jsme k některým jazykovým zvláštnostem, které se obmezují jen na jisté části této památky. V tomto směru bude tedy třeba pokračovati.

Na všechen spůsob musíme předpokládati, že zpovědní řád jest jedna z nejstarších prací Klimentových: proto vidíme reminiscence z ní v tak četných ostatních spisech Klimentových. Tím by se též vysvětlovalo, že v symbolu tohoto řádu učení východní církve o sv. trojici není důrazně zastoupeno (srov. str. 86). Byl tedy řád ten dříve sepsán, než začaly ony hádky. Dle legendy o Methodovi začaly tyto, když se Method vrátil ze zajetí ve Švábích (v kap. XII: старыи врагъ завистьникъ ... въздвиже етеры на нь ... овы ивѣ а дроугыи таи, иже волатъ и ωпаторьскоую ересью ...). Vzpomínky na zpovědní řád našli jsme i v legendě o Cyrillovi, ač jsme dle jistých známek předpokládati musili, že vznikla až v Bulharsku. Nevadí, že celé kusy z této legendy opakují se ve »službě« (mši) na oba slovanské apoštoly, která bezpochyby vznikla na srbskochrvatské půdě, neboť musíme připustiti, že bylo spojení mezi přívrženci slovanské bohoslužby na tomto území a v Macedonii, jak k tomu poukazuje i Glag. Cloz. a jiné památky. O něco později vznikla pak legenda o Methodovi (viz str. 94), brzy po této bezpochyby pochvala na Cyrilla a Methoda, potom teprv později pochvala na Cyrilla. Na všechen spůsob vznikly pannonské legendy později, když byla slovanská bohoslužba již značně rozšířena, jak nahoře (str. 93) podotčeno bylo.

Z Klimentových pochval a slov jsou zajisté některé též velmi staré a mohly vzniknouti již v Pannonii (viz na str. 149); zde zajisté vzniklo ku př. »poučení na pam. ap.« čili mąč., v němž se opětují celé kusy z druhé Frisinské památky. Jedno »slovo« poukazuje, jak se zdá, k východnímu Bulharsku, neb aspoň odtud byl dán podnět k jeho sepsání (viz str. 149). O jiných možno zase dokázati, že byla psána teprv v Macedonii, když zde byl Kliment biskupem (viz str. 154).

Opravy, doplňky.

Str. 10, ř. 28 násl. úplněji zní citát takto: братиꙗ, присно жадаи спсении нашего гь въ наш, присно призываетъ ны непрестаньно стъıмь еуангелиемь въ вѣчьное небесное црьство, вела ны всакоу скверноу и житие нечисто штврѣщи отъ себе, и чстымь срдцемь къ немоу пристоупити и възискати и прѣити оно црствие из негоже испадохомъ заповѣдь божию престоупльше, иже вѣ предана адамоу, прадѣдоу нашемоу, въ раи древле, въздьржании нашего дѣлы. аще бо бы ю съхранилъ, то въ вѣкы юемоу было житие бес печали atd ... str. 5, ř. 1—16. Hned na začátku je tedy pronesena myšlenka, že si bůh přeje našeho spasení (viz str. 72—73 a 163).

Str. 48, ř. 36—39. Správněji bylo by, že ve Frisinských památkách nemáme obyčejně aoristu neb imperfekta hlavně v relativních větách (jen výjimkou: efe oni ... ftuorife II, 107—108), nýbrž jen složené tvary, ku př. Efe iezem ztuoril zla I, 12; ili iefe iezem nezpazal I, 18 atd. jako i v kijevských listech. V citátech a narážkách na písmo sv. je ovšem aor. či imperf.

Str. 60, ř. 33. Zde můžeme uvésti i nozhe = noče v Altitalien. Chrestomathie von P. Savj-Lopez u. M. Bartoli. 1903. na str. 176 v č. 14 z konce XIII. století. Ve skupině mající vyjádřiti *č* vyskytuje se tedy opět *h*.

Str. 64, ř. 1—10. Tomu ovšem nemůžeme rozuměti tak, že by se slovo žmach, žmašstvo bylo dostalo do památky teprv chrvatskými blaholity, musíme spíše předpokládati, že bylo již v původním znění, jak se i na str. 48 vykládá. Domnělí chrvatští hlaholité přijměli mě jen k tomu, že jsem se konečně vzdal marné práce a marných pokusů, vysvětliti výrazy ty pouze na základě češtiny a že jsem se obrátil výhradně k slovinčině a blízké jí chrvatštině, jak se nám jeví ku př. u J. Bellosztence. Máme-li slovo to u tohoto, jest jen

velmi pravdě podobné, že bylo též u pannonských Slovinců v příslušném významu. Zrovna tak se to má ku př. i se slovem cirkva Frisinských památek, jež se nám též vyskytuje u Bellosztence. Jest ovšem otázka, rozuměli-li poslední přepisovači Frisinských památek slovům. žmach, žma(š)stvo. Asi sotva, aspoň způsob, jak původce první památky slovo to psal (v uzmazi), tomu nenasvědčuje. Že slovo žmah má nyní ve slovinčině poněkud jiný význam, bylo též na str. 64 podotčeno.

Str. 73, ř. 16—29. V přídavku II., kde se též ještě pojednává o legendě o Cyrillovi, připomínám, že adversativní vazba нъ... mohla u Klimenta vzniknouti vlivem západním, neboť v latinských dokladech je též sed.

Str. 75. K uvedeným citátům, v nichž se pronáší myšlenka, že bůh nenechává svých zahynouti, třeba ještě dodati z pochvaly na Cyr. a Meth.: не ѡстави бо създании своѥго милостивꙑи бъ ни забꙑ дѣла роукоу своѥю, нъ на каждо лѣта atd. str. 16, ř. 2—3. Jest to ostatně uvedeno též na str. 106.

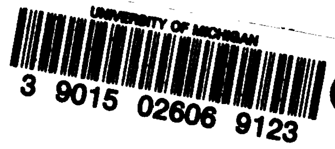
Str. 91, ř. 12 násl. Mohlo býti také slovo мьша později zaměněno v leg. o Cyr. slovem литоургиꙗ. To platí i o jiných výrazech.

Str. 111, ř. 20. Že již z mládí Kliment býval s Methodem, vypravuje nám řecká legenda; viz citát z ní na str. 92, ř. 12.

Str. 139—140. Co se týče leksikalních zvláštností, třeba ještě vytknouti slovo обидьливи v anonymní části Glag. Cloz. ř. 117 (jest to zde parafrase dle Efes. 5, 5); dále необидливъ 40 Muč. 22 ř. 22 (Hebr. 6, 10) a обидьливъства ... v zpovědním řádě Euch. sin. 70b, ř. 11—12.

Ukazatel slov a věcí.

Citáty z Písma sv.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 02606 9123

